

SOCIALINIS UGDYMAS

VIDURINIO UGDYMO BENDRUJŲ PROGRAMŲ

5 priedas

SOCIALINIS UGDYMAS

Istorija

Redakcinė grupė: Evaldas Bakonis, dr. Linas Jašinauskas, Rimantas Jokimaitis, Eugenijus Manelis, Nijolė Selvestravičiūtė Grybovienė, dr. Benediktas Šetkus

Programą rengė: Evaldas Bakonis, Sonata Dževečkaitė, Vitalijus Fursovas, dr. Nelija Nijolė Kostinienė, Nijolė Selvestravičiūtė Grybovienė, Kornelijus Šleževičius

Siūlymus teikė: Albinas Galinis, dr. Linas Jašinauskas, Rimantas Jokimaitis, Saulius Jurkevičius, dr. Jūratė Kiaupienė, dr. Gediminas Lesmaitis, Eugenijus Manelis, Andrius Porutis, dr. Benediktas Šetkus

Geografija

Redakcinė grupė: dr. Darius Česnavičius, Šarūnas Gerulaitis, Rimantas Jokimaitis, dr. Zigmas Kairaitis, Genovaitė Kynė, Rytas Šalna

Programą rengė: dr. Darius Česnavičius, Šarūnas Gerulaitis, Jolita Milaknienė, Georgijus Sapožnikovas

Siūlymus teikė: dr. Giedrė Beconytė, dr. Arūnas Bukantis, dr. Virginijus Gerulaitis, dr. Zigmas Kairaitis, Genovaitė Kynė, Asta Rutkienė, Rytas Šalna

Integruotas istorijos ir geografijos kursas

Redakcinė grupė: Šarūnas Gerulaitis, dr. Linas Jašinauskas, Rimantas Jokimaitis, Genovaitė Kynė

Programą rengė: Šarūnas Gerulaitis, Ginta Orintienė, Nijolė Selvestravičiūtė Grybovienė, Kornelijus Šleževičius

Siūlymus teikė: dr. Giedrė Beconytė

Teisė

Redakcinė grupė: Rimantas Jokimaitis, Ginta Orintienė

Programą rengė: dr. Rima Ažubalytė, Daiva Sinkevičienė

Siūlymus teikė: Rimantas Jokimaitis, dr. Darius Kuolys

Filosofija

Redakcinė grupė: dr. Lilija Duoblienė, Laura Martinaitienė, Edita Sederevičiūtė, Vilija Zeliankienė

Programą rengė: habil. dr. Jūratė Baranova

Siūlymus teikė: dr. Lilija Duoblienė, Šarūnas Gerulaitis

Religijotyra

Redakcinė grupė: Edita Sederevičiūtė, Vilija Zeliankienė

Programą rengė: dr. Andrius Sprindžiūnas

Siūlymus teikė: dr. Milda Ališauskienė, dr. Lilija Duoblienė, Rimantas Jokimaitis

Psichologija

Redakcinė grupė: Kristina Jackevičienė, dr. Ala Petrulytė, Irena Ramoškaitė, Edita Sederevičiūtė

Programą rengė: Irena Ramoškaitė, Gintautas Vaitoška

Siūlymus teikė: Šarūnas Gerulaitis

Ekonomika ir verslumas

Redakcinė grupė: Šarūnas Gerulaitis, Sonata Likienė, Ieva Rafael, Marytė Skakauskienė

Programą rengė: Danutė Bareikienė, Rita Česonienė, Sonata Likienė, Inga Niuniavaitė, Birutė Šinkūnaitė

Siūlymus teikė: Tamara Božok, Romantė Bučienė, Šarūnas Gerulaitis, dr. Vytautas Lukoševičius, dr. Aušra Maldeikienė, Miglė Mockutė, dr. Eugenijus Savičius, Marytė Skakauskienė

Turiny

I. BENDROSIOS NUOSTATOS	4
II. TIKSLAS, UŽDAVINIAI, STRUKTŪRA	4
III. ISTORIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS	6
Bendrasis kursas	12
Išplėstinis kursas	22
IV. GEOGRAFIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS.....	34
Bendrasis kursas	38
Išplėstinis kursas	46
V. INTEGRUOTAS ISTORIJOS IR GEOGRAFIJOS MOKSLŲ KURSAS: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS	58
VI. TEISĖ: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS	68
VII. FILOSOFIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS	80
VIII. RELIGIJOTYRA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS.....	84
IX. PSICHOLOGIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS	89
Modulis: Psichologija	91
Modulis: Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija	96
X. EKONOMIKA IR VERSLUMAS: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS ...	101

I. BENDROSIOS NUOSTATOS

1. Socialinio ugdymo paskirtis

1.1. Vidurinio ugdymo pakopoje mokiniai plėtoja pagrindinėje mokykloje įgytą supratimą apie žmonių gyvenimą demokratinėje visuomenėje, istorinį ir kultūrinį žmonijos ir lietuvių tautos palikimą, gamtos ir žmogaus savitarpio ryšius; gebėjimus aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, bendrauti ir bendradarbiauti, siekti įgyvendinti jiems ir visuomenei svarbius tikslus. Ugdosi tautinę ir pilietinę savimone, grindžiamą demokratinėmis ir kultūrinėmis tautos vertybėmis.

1.2. Socialinis ugdymas vidurinėje mokykloje yra integrali mokinių bendrojo ugdymo dalis. Jis apima ne tik socialiniam asmens ugdymui skirtus mokomuosius dalykus, bet ir daugelį kitų mokomųjų dalykų, kurių ugdomasis poveikis puoselėjant jauno žmogaus socialinę kultūrą yra labai reikšmingas. Be to, socialinę mokinio brandą skatina visos mokyklos bendruomenės gyvenimas: ugdymo proceso organizavimas, papildomasis ugdymas, partneriškas mokyklos bendruomenės narių bendravimas ir bendradarbiavimas, jos ryšiai su vietos bendruomene.

1.3. Vidurinio ugdymo pakopoje socialinio ugdymo ypatumas yra tas, kad mokiniams sudaroma daugiau galimybių pasirinkti įvairesnį turinį. Atliepiant mokinių poreikius ir pasirinktą mokymosi kryptį mokiniai gali rinktis bendrąjį ar išplėstinį istorijos ir geografijos kursus, integruotą istorijos ir geografijos kursą, ekonomikos ir verslumo, teisės, filosofijos, psichologijos, religijotyros programas.

1.4. Socialinio ugdymo dalykai glaudžiai siejasi su darnaus vystymosi, kultūrinio sąmoningumo, pilietiškumo, sveikos gyvensenos, verslumo gebėjimų ugdymu bei rengimusi tolesnėms studijoms ir profesinei veiklai.

II. TIKSLAS, UŽDAVINIAI, STRUKTŪRA

2. Tikslas

2.1. Pagrindinis socialinio ugdymo tikslas – suteikti mokiniui pilietinės ir socialinės kultūros pagrindus, įkūnijančius humanizmo ir demokratijos vertybes bei principus ir atliepiančius kintančius asmens ir visuomenės gyvenimo poreikius.

3. Uždaviniai

Bendrieji socialinio ugdymo(si) uždaviniai:

- 3.1. ugdytis atsakingumą, humanizmo, demokratijos ir kultūros vertybėmis grįstą tautinę ir pilietinę sąmonę;
- 3.2. jausti savo vertę, pasitikėjimą savo jėgomis, turėti tvirtą charakterį ir nuolatinės saviugdos poreikį;
- 3.3. ugdytis asmeninę, pilietinę bei socialinę kultūrinę kompetenciją, grindžiamą kūrybingai perimama tautos ir pasaulio kultūrine patirtimi, demokratinėmis vertybėmis ir principais;
- 3.4. ugdyti tolerancijos ir socialinio solidarumo nuostatas, pasitikėjimą demokratinėmis visuomenės ir valstybės institucijomis bei ryžtą pagal išgales jas tobulinti;
- 3.5. suprasti demokratinės visuomenės ir valstybės prigimtį, jos gyvenimo principus, normas, sunkumus ir prieštaravimus, svarstyti Lietuvos kultūros, politikos, technologijų socialinės, ekonominės raidos problemas;
- 3.6. apmaštant Europos ir pasaulio kultūros tradicijas, raidos tendencijas ir šiuolaikines globalines problemas, ugdytis pilietinę sąmonę, būtiną asmeniui kaip Europos ir pasaulio bendrijos nariui;
- 3.7. ugdytis kritišką, dialogišką, kūrybišką santykį su socialinio ir kultūrinio gyvenimo tradicijomis bei naujovėmis;
- 3.8. ugdytis žmogiškąjį solidarumą, lemiantį bendruomenių sugyvenimą, prasmingą kultūrų dialogą ir tarp-tautinį bendradarbiavimą, konstruktyvų kultūrų sandūros problemų sprendimą;
- 3.9. ugdyti gebėjimą aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, bendrauti ir bendradarbiauti, individualiai ar kartu su kitais įgyvendinti visuomeniškai svarbius tikslus.

4. Struktūra

4.1. Socialinio ugdymo sritį sudaro:

- 4.1.1. istorija;
- 4.1.2. geografija;

- 4.1.3. integruotas istorijos ir geografijos kursas;
- 4.1.4. teisė;
- 4.1.5. filosofija;
- 4.1.6. religijotyra;
- 4.1.7. psichologija;
- 4.1.8. ekonomika ir verslumas.

III. ISTORIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS

5. Istorija – socialinio ugdymo dalis

5.1. Paskirtis

5.1.1. Istorijos vidurinio ugdymo bendroji programa (toliau – Programa) skirta pedagogams, mokymo priemonių rengėjams, švietimo administratoriams ir visiems, susijusiems su istorijos mokymu 11–12 (III–IV gimnazijų) klasėse. Programa skiriama mokykloms, kuriose mokomasi lietuvių arba tautinės mažumos kalba. 11–12 klasėje mokiniai gali rinktis bendrąjį arba išplėstinį kursą. Programoje apibrėžiama istorijos kaip mokomojo dalyko tikslas ir uždaviniai, nustatoma bendrojo ir išplėstinio kurso turinio apimtys, mokinių pasiekimai, pateikiami pasiekimų vertinimo pagal lygius kriterijai.

5.1.2. Lietuvos Respublikos bendrojo lavinimo vidurinėje mokykloje istorijos dalykas priklauso socialinio ugdymo sričiai. Lietuvos Respublikos mokslų klasifikatoriuje istorija priskirta humanitarinių mokslų grupei (žr. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gruodžio 18 d. įsakymu Nr. ISAK-2418 patvirtintą klasifikatorių). Humanitarinio ugdymo(si) paskirtis – ne tik suteikti žinių, bet ir mokyti interpretuoti turimas žinias, susieti jas su vertybėmis ir padėti mokiniui išvelgti savo būties prasmę. Tad istorija socialinio ugdymo srityje, kurią sudaro filosofija, geografija, teisė, ekonomika ir verslumas, psichologija, turi atliepti tiek humanitarinio, tiek socialinio ugdymo paskirtis. Istorija šioje srityje nagrinėja visuomenės kaitą laike.

5.1.3. Visą mokyklinį istorijos kursą galima būtų apibrėžti kaip istorinio laiko (chronologijos), istorinės erdvės ir temų (sričių) visumą. Pagrindinėje mokykloje siekiama aprėpti visas istorijos temas (sritis) – politiką, ūkį, visuomenę, kultūrą, kasdienį gyvenimą, visą istorinę erdvę – pasaulio istoriją ir visą istorinį laiką – nuo žmogaus atsiradimo iki šių dienų. Tokia plati istorijos turinio apimtis verčia domėtis tik pačiomis pagrindinėmis tendencijomis ir nereikalauja išsamiau nagrinėti problemų. Todėl pagrindinėje mokykloje įgyjamas bendras žmonijos istorinės raidos supratimas.

Antrą kartą tokį bendrą supratimą teikti netikslinga. Žinių apie žmonijos praeitį yra tiek daug, kad nėra įmanoma, o ir netikslinga jų visų perduoti. Todėl viduriniame ugdyme iš daugelio pagrindinių istorijos teminių sričių akcentuojama viena svarbiausiųjų – visuomenės istorija. Visuomenė kaip pagrindinė teminė sritis pasirinkta todėl, kad kiekvienas asmuo veikia visuomenėje, yra visuomenės narys. Be to, visuomenės istorija yra labiausiai kitas istorijos kurso sritis – politiką, kultūrą, ūkį – integruojanti istorijos dalis.

Daugiausia dėmesio šiame istorijos kurse skiriama Lietuvos visuomenei. Savo visuomenės raidos pažinimui pirmenybė teikiama todėl, kad paties pažįstančiojo socialinė aplinka yra jam artimesnė, geriau suprantama ir interpretuojama. Nuodugnesnis savosios visuomenės pažinimas geriau atliepia mokymo(si) kontekstualumo reikalavimą.

5.1.4. Vidurinio ugdymo pakopos istorijos kursas nėra tik siauras Lietuvos visuomenės istorijos kursas. Jame taip pat nagrinėjami kitų istorijos sričių faktai, reiškiniai ar procesai. Lietuvos politinė, ūkio, kultūros istorija šiame kurse naudojama tiek, kiek tai padeda atskleisti visuomenės pokyčius įvairiais praeities laikotarpiais. Taip pat neapsieinama be kitų visuomenių ir kultūrų praeities procesų pažinimo. Jie padeda suprasti savoje visuomenėje vykusius ir vykstančius procesus.

XI–XII klasėje rekomenduojama skirti maždaug vienodai laiko Lietuvos visuomenės raidos ir jos konteksto pažinimui.

5.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

5.2.1. Tikslas

Istorijos ugdymu visoje vidurinio bendrojo lavinimo sistemoje siekiama, kad mokiniai įgytų gebėjimų per praeitį aiškintis ir suprasti dabartį, suvoktų savo tapatybę ir kompetentingai naudotųsi įvairiapuse istorine informacija kasdieniame gyvenime. Šių tikslų siekiama visose bendrojo lavinimo pakopose – nuo pradinio iki vidurinio ugdymo. Vidurinio ugdymo pakopos koncentro istorijos ugdymosi tikslas: ugdytis istorinį mąstymą ir jį taikant suprasti Lietuvos visuomenės raidos Europos kontekste tendencijas ir savo kaip Lietuvos piliečio, europiečio tapatybę.

5.2.2. Uždaviniai

Siekama, kad mokiniai:

- plėtotų ir sistemintų supratimą apie istorinę visuomenės raidą Lietuvoje ir Europoje – jos susiformavimą, kaitos priežastis, skirtumus ir panašumus su kitomis visuomenėmis;
- sietų istorinius faktus į prasminę visumą, nustatytų istorinių reiškinių ir procesų svarbiausias priežastis ir padarinius;
- taikytų turimas žinias ir gebėjimus kritiškai vertindami istorines praeities ir dabarties visuomenių raidos ypatybes;
- gebėtų išvelgti praeityje susiformavusių tradicijų, papročių įtaką dabartinės visuomenės gyvenimui;
- pateiktų savo istorijos supratimą įvairiomis formomis – žodžiu, raštu, naudodami informacines komunikacines technologijas;
- domėtusi praeityje gyvavusių visuomenių raida ir jaustų pagarbą praeities kartų istoriniam palikimui;
- suvoktų demokratijos, humanizmo, pilietiškumo, tautiškumo, tolerancijos principų istorines susiformavimo prielaidas, jų reikšmę praeities ir šių laikų Lietuvos, Europos žmonėms.

5.2.3. Struktūra

5.2.3.1. Kaip ir pagrindinio ugdymo pakopoje, vidurinėje mokykloje istorijos kursas, be bendrųjų kompetencijų, ugdo istorijos dalyko kompetenciją. Ją sudaro žinių, gebėjimų ir vertybinių nuostatų įgijimas keturiose ugdomosios veiklos srityse:

- **Istorinės raidos supratimas** – tai svarbiausių istorinių įvykių, reiškinių, procesų, lėmusių dabartinės visuomenės raidą, paaiškinimas; istorinių asmenybių poveikio visuomenės istorinei kaitai ir jų veiklą lėmusios epochos vertinimas.
- **Orientavimasis istoriniame laike ir erdvėje** – istorinių įvykių, reiškinių ir procesų analizavimas įvairių epochų kontekste, ryšių tarp pokyčių įvairiose visuomenės gyvenimo srityse paaiškinimas atsižvelgiant į laiko ir erdvės parametrus.
- **Istorijos tyrimas ir interpretavimas** – įvairiuose istoriniuose šaltiniuose, istorikų tekstuose esančios informacijos supratimas, jų tinkamumo atsakant į nagrinėjamus klausimus vertinimas; gebėjimas įvairiais požiūriais paaiškinti istorinę visuomenės praeitį, jos kaitos priežastis.
- **Istorijos supratimo raiška** – pasirengimas žodžiu, raštu, naudojantis IKT diskutuoti istorinėmis temomis, tinkamai vartojant sąvokas, argumentuojant savo teiginius ir pagrindžiant išvadas.

5.2.3.2. Apibrėžiant istorijos dalyko kompetencijos struktūrą, mokinių gebėjimai skirstomi į grupes: žinios ir supratimas, taikymo gebėjimai, problemų sprendimo gebėjimai, komunikavimo gebėjimai, mokėjimas mokytis. Visos šios grupės turi būti ugdomos per visas istorijos veiklos sritis. Toliau pateikiamas apibendrintas šių grupių paaiškinimas, pritaikytas mokomajam istorijos dalykui:

5.2.3.2.1. Žinias ir supratimą mokiniai parodo:

- tinkamai vartodami svarbiausias istorijos sąvokas;
- apibūdindami svarbiausius istorinės raidos faktus, reiškinius ir procesus;
- paaiškindami istorinių asmenybių vaidmenį žmonijos istorijoje;
- nurodydami priežasčių ir pasekmių tarpusavio ryšį, įvykių, reiškinių ir procesų reikšmę visuomenės raidai.

5.2.3.2.2. Taikymo gebėjimus mokiniai parodo:

- lygindami ir darydami išvadas apie įvairius istorinius įvykius, reiškinius ir procesus, jų priežastis ir pasekmes, istorinių laikotarpių kaitą;
- žemėlapyje nurodydami įvykių ir reiškinių vietą, aiškindami jų eigą, vienokius ar kitokius rezultatus lėmusius veiksniai;
- įvairiomis formomis kaupdami, tvarkydami ir apibendrindami istorinę informaciją.

5.2.3.2.3. Problemų sprendimo gebėjimus mokiniai parodo:

- suprasdami ir aiškiai apibrėždami reikiamą paaiškinti, išspręsti problemą;
- taikydami ir vertindami savo turimas žinias ir gebėjimus, reikalingus numatant problemos sprendimo būdus, įvairiais argumentais pagrįsdami ir įrodydami savo sprendimo teisingumą;
- rasdami reikiamą trūkstantą informaciją pačiuose įvairiausiuose istorinės informacijos šaltiniuose, nagrinėdami ir lygindami, kritiškai juos vertindami, interpretuodami;

- patikrindami galimus nagrinėjamų problemų sprendimo būdus, nurodydami įvairių aiškinimų, sprendimų pagrindumą ir trūkumus.

5.2.3.2.4. Komunikavimo gebėjimus mokiniai parodo:

- tinkamai vartodami istorijos terminus ir sąvokas;
- sklandžiai reikšdami istorinį supratimą, aiškiai dėstydami mintis raštu ir žodžiu;
- rasdami ir tinkamai (schemomis, paveikslais, žemėlapiais, diagramomis, tekstu ir kt.) vartodami istorinę informaciją;
- pagrįsdami savo nuomonę pokalbiuose ir diskusijose istorinėmis temomis, argumentuodami savo teiginius ir pagrįsdami išvadas.

5.2.3.2.5. Mokėjimą mokyti istorijos pamokose mokiniai parodo:

- keldami sau realius mokymosi tikslus;
- planuodami mokymosi veiklą, atsižvelgdami į padedančias mokyti asmenines savybes;
- taikydami įvairias, sau tinkamas mokymosi strategijas;
- pasirinkdami ir naudodami tinkamas priemones;
- savarankiškai apmąstydami mokymosi procesą: vertindami istorijos mokymosi tikslus, uždavinius ir jiems pasiekti naudojamus metodus, veiklas, priemones ir kt.

Vidurinėje mokykloje mokiniai gali mokyti istorijos pagal bendrojo arba išplėstinio kurso programą.

5.2.3.3. Bendrasis istorijos kursas padeda įtvirtinti, struktūrinti ir sisteminti ankstesnėje ugdymo pakopoje įgytas istorijos žinias, plėtoti bendruosius ir dalykinius gebėjimus, stiprinti vertybines nuostatas. Jis remiasi tik ta faktine medžiaga, kuriai pagrindus padėjo pagrindinės mokyklos istorijos kursas.

5.2.3.4. Išplėstinis istorijos kursas remiasi visa bendrojo kurso medžiaga, plėtojama gebėjimais, vertybinėmis nuostatomis. Tačiau jame atliekama daugiau, sudėtingesnių ir įvairesnių užduočių, projektinių darbų, kuriuos atlikdami mokiniai turi parodyti daugiau savarankiškumo, kūrybingumo, geriau išmanyti kultūrinį kontekstą. Būtent kultūros srities žinios ir sudaro papildomą istorijos išplėstinio kurso krūvį. Istorijos išplėstinis kursas rekomenduojamas tiems mokiniams, kurie rengiasi studijuoti istoriją ar kitus humanitarinių ir socialinių mokslų dalykus aukštesiose mokyklose.

5.2.3.5. Bendrajame ir išplėstiniame kurse išskiriamos šios temų grupės:

5.2.3.5.1. Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės formavimasis (iki XV a. pab.).

5.2.3.5.2. Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kaita XVI–XVII a. vid.

5.2.3.5.3. Apšvietos Europoje laikai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo pokyčiai.

5.2.3.5.4. Lietuvos visuomenė Europos ir pasaulio pokyčių XIX–XX a. pr. sąlygomis.

5.2.3.5.5. Visuomenė tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikais (1919–1945).

5.2.3.5.6. Visuomenė Šaltojo karo ir komunizmo žlugimo Europoje laikais.

5.2.3.5.7. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas ir Lietuvos visuomenės kaita nepriklausomoje valstybėje.

5.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

5.3.1. Integravimo galimybės

Norint pasiekti geresnius ugdymo rezultatus, svarbu išnaudoti visas tarpdalykinės integracijos galimybes. Istorijos dalykas glaudžiai susijęs su kitais socialinio, dorinio, kalbinio, meninio ugdymo dalykais. Juos ir istoriją sieja bendri tikslai – ugdyti komunikavimo, kūrybingumo, socialinę ir pilietinę kompetencijas.

Viena vertus, per istorijos pamokas nagrinėjama tematika, ugdomi mokinių gebėjimai papildomi kitų mokomųjų dalykų žinias ir gebėjimus. Kita vertus, visapusiškas istorijos reiškinų supratimas neįmanomas be žinių ir gebėjimų, įgytų per kitų dalykų pamokas. Pavyzdžiui:

- *lietuvių ir užsienio* kalbos sudaro galimybes tobulinti savų minčių perdavimą kitiems sakytine ir rašytine kalba, taip pat – suprasti kitų mintis. Kalbos taip pat ugdo dialogo ir diskusijos, teksto interpretacijos, samprotavimo gebėjimus, o lietuvių ir užsienio literatūra praplečia nagrinėjamų istorijos reiškinų kontekstą, stiprina asmeninį santykį su kultūra, formuoja vertybines nuostatas;
- *geografijos* pamokos prisideda prie istorijos erdvinio įprasminimo. Geografija kaip ir istorija nagrinėja visuomenės struktūras, tik kiek kitu – erdvinio, aspektu, taip pat pateikia papildomų duomenų visuomeninių procesų analizei;

- *dorinio ugdymo* pamokos padeda geriau suprasti nagrinėjamas etines ir religines vertybes. Viena vertus, doriniu ugdymu stiprinama asmens pagarba tradicinėms gimtojo krašto, Europos kultūros pagrindus sudarančioms vertybėms. Kita vertus, iš dorinio ugdymo perimami empatijos gebėjimai vertinti, interpretuoti reiškinius remiantis ne tik sava tradicija;
- *meninio ugdymo* dalykai praplečia studijuojamų istorijos reiškinių kontekstą, stiprina asmeninį santykį su kultūra. Dailės, muzikos gebėjimai integruojami naudojant vaizdo, garso elementus savo idėjoms ir rezultatams pristatyti;
- *ekonomikos ir verslumo* mokymosi turinys glaudžiai siejasi su istorijos pamokose reikalingomis žiniomis apie ekonomines sistemas, gamtos ir žmogaus sukurtus išteklius, ekonominius reiškinius ir rodiklius;
- *informacinių technologijų* pamokos padeda ugdyti gebėjimus, reikalingus istorinės informacijos duomenų paieškai, analizavimui, apibendrinimui, pateikimui.

5.3.2 Ugdymo gairės

Vidurinio ugdymo koncentre mokiniams naudojant vis daugiau informacijos, dažnai į antrą planą nustumiamas siekis ugdyti kritišką, atsakingą asmenybę. Istorijos pamokose svarbu nuolat prisiminti, kad jau atgyveno dar XIX amžių siekiantis tikslas „parodyti, kaip iš tikrųjų buvo“. XXI amžiaus žmogui svarbi, įsimintina ir vertinga ta informacija, kuri gali paaiškinti, „koks yra mūsų santykis su tuo, kas vyko praeityje“. Todėl istorijos pamokose privalu išnaudoti visas galimybes aiškintis ir dabar svarbių klausimų, problemų sprendimo būdus praeityje, pagrįsti jų pamokų aktualumą dabarčiai.

Vidurinio ugdymo koncentre mokiniai turi mokytis skaityti ir suprasti istorijos šaltinius ir istorikų tekstus, taip pat ir įvairaus pobūdžio istorinę informaciją, pateiktą grafikais, lentelėmis, diagramomis, schemomis, žemėlapiams. Taip pat jie turi tobulinti gebėjimą naudotis internetu, surasti ir atrinkti tam tikrą reikiamą istorinę informaciją, pateikiamą žiniasklaidoje, apibendrinti ją ir kritiškai vertinti.

Kad mokiniai sėkmingai mokytųsi, mokytojas turi aiškiai suformuluoti mokymosi tikslus ir į rezultata orientuotus uždavinius, aptarti juos su mokiniais, paaiškinti, pavyzdžiais pademonstruoti praktines įgytų gebėjimų taikymo galimybes. Šioje programoje numatyta, ką mokiniai turėtų pasiekti pasirinkę vieną iš dviejų kursų (bendrąjį ar išplėstinį) – kokius gebėjimus, žinias ir supratimą jie turėtų įgyti, kokias nuostatas ugdyti. Tačiau to negana, jei galvojame apie pagrindinį tikslą – istorijos dalyko kompetencijos įgijimą. Kompetencija atsiskleidžia veikloje, kai gebėjimai yra papildomi nuostatomis ir patirtimi.

Todėl planuojant ugdymo procesą svarbu suplanuoti įvairias veiklas (pavyzdžiui, parengti temos pristatymą savo klasės draugams ar pagrindinio ugdymo koncentro mokiniams; parengti apžvalgą apie konkrečios temos nušvietimą lietuvių ar užsienio kalba internete; parengti virtualią ekskursiją ir pan.). Praktinės veiklos užduotys, ypač susietos su reiškiniais, su kuriais mokiniai susiduria kasdieniame gyvenime, leidžia savarankiškai atsiskleisti jų žinojimui, supratimui ir gebėjimams. Mokiniais naujos ir su jų aplinka, patirtimi susijusios problemos labiau nei standartinės šaltinių nagrinėjimo užduotys verčia ieškoti sprendimo būdų: kelti hipotezes, numatyti sprendimo būdą, žinias ir jų vertinimą. Planuojant ugdymo procesą, derėtų nuolat prisiminti, kad į mokiniams aktualių problemų sprendimą orientuotas mokymasis skatina norą taikyti ankstesnę mokymosi patirtį ir sąmoningą, neprievartinį domėjimąsi. Tai ir yra svarbūs motyvacijos elementai.

Planuodamas ugdymo procesą, mokytojas taip pat turėtų numatyti kitas mokymosi motyvaciją skatinančias priemones – diferencijavimo ir individualizavimo galimybes. Be abejo, pats mokinių pasirinkimas mokytis pagal bendrojo ar išplėstinio kurso programas jau vadintinas diferencijavimu. Pravartu taikyti ir vidinį diferencijavimą, t. y. suskirstyti klasės mokinius. Mokiniai skirstomi grupėmis gali būti ne tik pagal jų mokymosi (pasiekimų) lygį, bet ir individualius interesus, gebėjimą dirbti su labiau jiems priimtinomis istorijos pažinimo priemonėmis ir informacijos šaltiniais, pagal labiau mėgstamas savo žinių, gebėjimų demonstravimo formas (žodžiu, raštu, vizualiai). Darbo grupėmis organizavimas leidžia skirstyti istorijos mokymo užduotis: vieni sprendžia specifines problemines temas užduotis, kiti analizuoja bendresnius klausimus, o pamokos pabaigoje aptariami bendri rezultatai, daromos išvados ir apibendrinimai.

Panašiai organizuotinas ir ugdymo individualizavimas. Jis anaipol nereiškia siekio organizuoti kiekvieno atskiro mokinio mokymąsi. Individualizavimu siekiama skatinti mokinius savarankiškai veikti ir racionaliau reikštis bendroje ugdymo aplinkoje. Siekiant šio tikslo galima naudoti pačias įvairiausias formas – nuo skirtingų vertinimo modelių, lankstaus atsiskaitymų laiko, laisvesnio mokymosi erdvės pasirinkimo iki skirtingo mokymo turinio parinkimo bendrosios programos apimtyse.

Veiklą derėtų organizuoti taip, kad mokiniai turėtų galimybę keisti žinių informacijos šaltinius – vadovėlių medžiagą galima papildyti žinytais, enciklopedijomis, atlasais, interneto duomenų bazėmis, mokomosios kompiuterių programomis. Taip pat pravartu kartais sudaryti sąlygas mokiniams pakeisti mokymosi vietas (klasė, biblioteka, muziejus ir kt.). Toks mokymasis gali būti kūrybingesnis ir įdomesnis, skatinantis mokinius ir mokytoją bendradarbiauti.

Pateikti siūlymai nesumažina mokytojo savarankiškumo pasirenkant mokymo metodus ir mokymo turinį. Rekomenduojama, kad kiekvienas mokytojas, remdamasis programa, sudarytų savo darbo planą, numatydamas konkrečios klasės poreikius ir galimybes.

5.3.3. Mokymosi aplinka

Ugdant mokinių istorinį mąstymą, plėtojant jų gebėjimus ir žinias, svarbu kurti palankią emocinę mokymosi aplinką. Joje mokinių ir mokytojų, pačių mokinių tarpusavio santykiai turėtų būti grindžiami geranorišku bendradarbiavimu ir bendravimu, pagarba vienas kitam.

Turėtų būti sudarytos vienodos sąlygos visų mokinių saviraiškai. Tai turėtų skatinti kūrybinę mokinių veiklą, jų savarankiškumą, formuoti vertybinius santykius su kitais žmonėmis ir aplinkiniu pasauliu. Kaip jau minėta, ugdymas gali vykti ne tik klasėje, mokykloje, bet ir už jos ribų (bibliotekoje, muziejuose, virtualioje erdvėje ir pan.).

Fizinė aplinka turėtų būti pritaikyta įvairių poreikių mokiniams ir įvairiems jų poreikiams, ji turėtų būti saugi, higieniška, estetiška ir funkcionali.

5.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

Šiame skyriuje nurodomi laukiami mokinių istorijos pasiekimai, apibrėžiama turinio apimtis, aprašomas mokinių pasiekimų vertinimas. Aprašant mokinių pasiekimus kartu nurodomos ugdomos vertybinės nuostatos, esminiai gebėjimai, gebėjimai, taip pat – žinios ir supratimas, reikalingi tiems gebėjimams ugdytis.

Plačiausiai Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose žinomas gebėjimų skirstymas pagal Bloomo taksonomiją, išskiriantis kelis pažinimo procesų lygius. Juos galima dar sąlygiškai padalyti į žemesnius ir aukštesnius gebėjimus:

Žemesnieji gebėjimai – žinios ir supratimas. Jie dažnai formuluojami žodžiais:	Aukštesnieji gebėjimai – taikymas, analizė, sintezė, vertinimas. Jie dažnai formuluojami žodžiais:
<p>Apibrėžti – nusakyti sąvokos turinį; parodyti reiškimo ribas.</p> <p>Apibūdinti – nusakyti įvykių, reiškinių, procesų būdinguosius bruožus.</p> <p>Aprašyti – raštu ar žodžiu pavaizduoti įvykio, reiškimo, proceso ypatybes.</p> <p>Atpažinti – pažinti iš kokių nors ženklų, atskirti iš požymių, nustatyti tapatybę ar priklausomybę kažkam.</p> <p>Iliustruoti – pateikti pavyzdžių apie nagrinėjamą įvykį, reiškinių, procesą.</p> <p>Nurodyti – nusakyti istorinio įvykio, reiškimo vietą, laiką, kryptį, kokių nors būdingų bruožų turėjimą.</p> <p>Nustatyti – remiantis informacijos analize pateikti atsakymą; patvirtinti faktais.</p> <p>Paaiškinti – nusakyti esminius istorinio įvykio, reiškimo ar proceso bruožus, nurodyti priežastis ir pasekmes.</p>	<p>Analizuoti – išskaidyti į atskiras sudedamąsias dalis; smulkiai, išsamiai, atidžiai ką nors nagrinėti.</p> <p>Apibendrinti – padaryti išvadą iš atskirų atvejų, faktų; suteikti bendros reikšmės.</p> <p>Atskirti – atrinkti, atmetant tai, kas netinka.</p> <p>Daryti išvadą – priimti sprendimą, išvestą iš kitų sprendimų.</p> <p>Interpretuoti – naudojantis tuo, kas pateikiama, žinoma, pateikti savo individualų paaiškinimą.</p> <p>Įrodyti – patvirtinti, atskleisti, argumentais pagrįsti tiesą, tikrumą.</p> <p>Nagrinėti – remiantis pateikta informacija, schema, svarstyti priežastis, eigą, rezultatus, pateikti savo išvadą.</p> <p>Pagrįsti – pateikti įrodymą, kuris pateisina, patvirtina pateiktą atsakymą ar išvadą.</p> <p>Palyginti – sugretinant įvykius, reiškinius, nurodyti jų panašumus ir skirtumus.</p>

<p>Žemesnieji gebėjimai – žinios ir supratimas. Jie dažnai formuluojami žodžiais:</p>	<p>Aukštesnieji gebėjimai – taikymas, analizė, sintezė, vertinimas. Jie dažnai formuluojami žodžiais:</p>
	<p>Parinkti – sugrupuoti panašius dalykus, priskirti vienai grupei. Suformuluoti – trumpai (aiškiai) ir tiksliai nusakyti. Sukurti – padaryti ką nors naują turinio ar formos prasme. Susieti – remiantis tam tikrais požymiais, įvykius, reiškinius, procesus jungti į giminiškas grupes, vieningą visumą, nustatyti reiškinių tarpusavio ryšius. Taikyti – panaudoti savo įgytus gebėjimus naujose situacijose. Vertinti – pateikti savo argumentuotą nuomonę apie reiškinių sukeltas priežastis, pasekmes; nustatyti jų reikšmę visuomenės raidai, kaitai.</p>

5.4.1. Bendrasis kursas

5.4.1.1. Mokinių pasiekimai

Bendrasis istorijos kursas perteikia dalyko pagrindus, reikalingus asmeniui, siekiančiam įgyti vidurinį išsilavinimą. Šiame kurse remiamasi pagrindinio ugdymo pakopoje įgytomis žiniomis, išsiugdytais gebėjimais, susiformuotomis nuostatomis. Bendrajame kurse nagrinėjama kiek mažiau temų nei išplėstiniame, nepaisant to, siekiama, kad išmoktus dalykus mokiniai gebėtų taikyti praktinėse situacijose.

Lentelėje pateikiami bendrojo kurso 11–12 klasių mokinių pasiekimai, orientuoti į kompetencijų ugdymą. Kompetencija suprantama kaip žinių, gebėjimų ir nuostatų visuma. Pirmiausia nurodomos nuostatos ir esminiai gebėjimai, paskui – gebėjimai, žinios ir supratimas. Remdamasis lentelėje pateiktais aprašais mokytojas planuoja ugdomąją veiklą.

I. Istorinės raidos supratimas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vertinti istorijos pažinimą kaip savęs ir visuomenės pažinimo būdą, teikiantį galimybių plėsti akiratį, formuoti pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą. • Siekti saugoti ir puoselėti savo tautos, valstybės tradicijas ir kultūros paveldą. <p>Esminiai gebėjimai: Susidaryti Lietuvos visuomenės istorijos raidos visumos vaizdą. Suprasti Lietuvos visuomenės raidą ir ją veikusių Europos, pasaulio ekonominių, socialinių politinių veiksnių įtaką praeityje.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1. Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės formavimasis (iki XV a. pab.)	
1.1. Daryti išvadas apie antikos politines, teises idėjas ir institucijas, turėjusias įtakos vėlesnių laikų politikai ir teisei.	1.1.1. Nurodyti, kurios antikoje atsiradusios valstybės valdymo formų, režimų, romėnų teisės idėjos ir institucijos turėjo tęstinumą vėlesniais laikais. 1.1.2. Atpažinti antikos laikais atsiradusių politinių ir teisinių idėjų taikymą vėlesnių laikų panašiuose reiškiniuose.
1.2. Pagrįsti teiginį, kad krikščionybė tapo viduramžių Europos visuomenės gyvenimo pagrindu.	1.2.1. Nustatyti būdus, kuriais krikščionybė plito Europoje nuo jos pripažinimo iki tapimo viešpataujančia viduramžių Europos religija. 1.2.2. Paaiškinti Romos popiežiaus statusą ir įtaką Europos politiniame gyvenime viduramžiais. 1.2.3. Apibūdinti vienuolynų veiklą ir reikšmę viduramžių Europos visuomenių gyvenime.
1.3. Įvertinti feodalizmo ir luomų įtaką visuomenės gyvenime viduramžiais.	1.3.1. Paaiškinti feodalizmo bruožus Vakarų Europoje viduramžiais. 1.3.2. Apibūdinti luominės viduramžių Vakarų Europos visuomenės modelį.
1.4. Analizuoti Lietuvos visuomenės ypatumus valstybės susidarymo išvakarėse.	1.4.1. Apibrėžti ikivalstybinio laikotarpio baltų žemių teritorinę politinę organizaciją. 1.4.2. Aprašyti baltų ryšių su kitomis tautomis pobūdį Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse. 1.4.3. Apibūdinti baltų genčių, vėliau įėjusių į lietuvių tautos sudėtį, socialinę struktūrą.
1.5. Palyginti Lietuvos visuomenės struktūros kaitą XIII–XV a. su vienlaikiais procesais, vykusiais Vakarų Europoje.	1.5.1. Aprašyti Lietuvos visuomenės struktūrą XIII–XV a. 1.5.2. Paaiškinti Lietuvos visuomenės kaitos XIII–XV a. priežastis.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.6. Palyginti feodalizmą XIII–XV a. Lietuvoje su feodalizmu Vakarų Europoje.	1.6.1. Atpažinti feodalizmo elementus XIII–XV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) visuomenėje. 1.6.2. Nurodyti, kuo skyrėsi feodalizmas Lietuvoje nuo to paties proceso Vakarų Europoje.
1.7. Įvertinti Lietuvos visuomenės pokyčius, susijusius su dinastinės unijos sudarymu ir krikščionybės įvedimu.	1.7.1. Paaiškinti Lietuvos ir Lenkijos dinastinės unijos priežastis ir esmę. 1.7.2. Apibūdinti naujus reiškinius Lietuvos visuomenėje, susijusius su dinastinės unijos sudarymu ir krikščionybės įvedimu. 1.7.3. Paaiškinti XIV–XV a. privilegijų reikšmę ir atskirų visuomenės grupių dalyvavimo valdžioje galimybes.
1.8. Apibendrinti LDK visuomenės etninės ir religinės sudėties pokyčius XIII–XV a.	1.8.1. Nusakyti LDK etninę ir religinę visuomenės sudėtį XIII–XV a. 1.8.2. Paaiškinti LDK etninės ir religinės visuomenės sudėties kaitos XIII–XV a. priežastis.
2. Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kaita XVI–XVII a. vid.	
2.1. Įvertinti kapitalizmo poveikį Europos visuomenės kaitai.	2.1.1. Apibrėžti reiškinius ir procesus, kurie skatino kapitalizmo formavimąsi Vakarų Europoje. 2.1.2. Nurodyti ryšį tarp XV a. pab.–XVII a. vid. didžiųjų geografinių atradimų, mokslo, technikos laimėjimų ir permainų tuometėje Vakarų Europos visuomenėje.
2.2. Įvertinti reformacijos ir kontrreformacijos poveikį visuomenės raidai.	2.2.1. Apibrėžti reiškinius ir procesus, kurie laikomi reformacijos ir kontrreformacijos apraiškomis Vakarų Europoje. 2.2.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti reformacijos ir kontrreformacijos poveikį valstybei ir visuomenei. 2.2.3. Apibūdinti reformacijos ir kontrreformacijos apraiškas XVI a. LDK visuomenėje.
2.3. Daryti išvadas apie visuomenės socialinės struktūros kaitą Europoje ir Lietuvoje XVI–XVII a.	2.3.1. Nustatyti kapitalizmo įtaką naujos visuomenės socialinės struktūros formavimuisi Europoje. 2.3.2. Nurodyti LDK socialinės struktūros kaitą XVI–XVII a. lėmusius pagrindinius įvykius, reiškinius, procesus. 2.3.3. Apibūdinti LDK luomų (bajorijos, dvasininkų, miestiečių) XVI–XVII a. pagrindines teises ir privilegijas.
2.4. Palyginti Lietuvos valdymo ypatumus LDK ir susikūrus Abiejų Tautų Respublikai (toliau – ATR).	2.4.1. Paaiškinti Liublino unijos tarp LDK ir Lenkijos Karalystės priežastis ir esmę. 2.4.2. Apibūdinti svarbiausiųjų LDK pareigūnų funkcijas susikūrus ATR. 2.4.3. Paaiškinti esminius ATR valdymo savitumus XVI–XVII a.
2.5. Apibendrinti pokyčius LDK miestuose ir kaimuose, įvykusius XVI–XVII a.	2.5.1. Nustatyti LDK miestuose ir kaimuose XVI–XVII a. įvykusių pokyčių priežastis (valakų reforma, karai). 2.5.2. Aprašyti gyvenimo LDK miestuose ir kaimuose pokyčius XVI–XVII a.
2.6. Palyginti LDK ir Vakarų Europos visuomenės XVI–XVII a. vid. religinės tolerancijos aspektu.	2.6.1. Apibūdinti LDK etninių (žydai, totoriai, karaimai) ir konfesinių (stačiatikiai, unitai, reformatai) grupių padėtį. 2.6.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti religinės tolerancijos ir netolerancijos apraiškas LDK XVI–XVII a. vid.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.7. Įvertinti Lietuvos Statutų reikšmę Lietuvos visuomenei.	2.7.1. Apibūdinti Lietuvos Statutus kaip rašytinės teisės paminklą. 2.7.2. Apibūdinti Lietuvos Statutus kaip visuomenės raidą liudijantį šaltinį.
3. Apšvietos Europoje laikai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo pokyčiai	
3.1. Daryti išvadas apie XVII a. antrosios pusės–XVIII a. vidurio karų socialines ir politines pasekmes LDK visuomenės raidai.	3.1.1. Nustatyti LDK politinius, demografinius, ekonominius pokyčius nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. vidurio. 3.1.2. Paaiškinti, kaip XVII a. antrosios pusės–XVIII a. vidurio karai veikė LDK valstybės ir visuomenės raidą.
3.2. Įrodyti, kad Apšvietos idėjos ir jų sklaida prisidėjo prie luominės visuomenės irimo.	3.2.1. Aprašyti Apšvietos idėjų apie žmogaus, valstybės ir visuomenės santykius kilmės priežastis. 3.2.2. Nurodyti Apšvietos idėjas, kurios turėjo įtakos Europos valstybių ir visuomenės raidai.
3.3. Įvertinti Prancūzijos revoliucijos įtaką Europos visuomenių pokyčiams.	3.3.1. Prancūzijos revoliucijos pavyzdžiu atpažinti Apšvietos ideologų idėjų taikymą praktikoje. 3.3.2. Atpažinti Apšvietos idėjų įgyvendinimą Napoleono vidaus ir užsienio politikoje. 3.3.3. Paaiškinti, kokius visuomenės pokyčius sukėlė Prancūzijos revoliucija ir Napoleono epocha.
3.4. Įrodyti, kad XVIII a. antrosios pusės pertvarkymais LDK buvo siekiama įgyvendinti Apšvietos idėjas.	3.4.1. Paaiškinti LDK pilietiškumo sampratą XVII a. vid.–XVIII a. 3.4.2. Nurodyti Ketverių metų seimo siekius reformuoti ATR. 3.4.3. Apibrėžti 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos nuostatas apie valstybės valdymą ir visuomenės grupes.
3.5. Įvertinti ATR bandymų gelbėti valstybę rezultatus.	3.5.1. Nurodyti veiksnius, lėmusius užsienio valstybių kišimąsi į ATR vidaus politiką ir valstybingumo praradimą. 3.5.2. Apibūdinti ATR bandymus atsispirti Rusijos, Prūsijos ir Austrijos siekiams sunaikinti valstybę. 3.5.3. Pavyzdžiais iliustruoti atskirų LDK visuomenės grupių pozicijas padalijimų ir valstybės žlugimo metu. 3.5.4. Nurodyti valstybingumo praradimo pasekmes Lietuvos visuomenei.
4. Lietuvos visuomenė Europos ir pasaulio pokyčių XIX–XX a. pr. sąlygomis	
4.1. Įvertinti pramonės perversmą kaip visuomenės kaitą XIX a. Europoje lėmusį esminį veiksnių.	4.1.1. Apibūdinti prielaidas kilti pramonės perversmui. 4.1.2. Aprašyti pramonės perversmo sukeltus pokyčius technologinėje, ekonominėje, socialinėje srityse. 4.1.3. Paaiškinti pramonės perversmo įtaką Europos visuomenės kaitai.
4.2. Analizuoti baudžios panaikinimo įtaką visuomenės kaitai Rusijoje ir Lietuvoje.	4.2.1. Nurodyti baudžios panaikinimo Rusijoje ir Lietuvoje priežastis. 4.2.2. Aprašyti ir konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti pramonės perversmo pradžią Lietuvoje. 4.2.3. Paaiškinti baudžios panaikinimo padarinius pagrindinėms socialinėms ir tautinėms visuomenės grupėms Lietuvoje.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.3. Įvertinti pramonės perversmą kaip naujų politinių socialinių ir tautinių doktrinų atsiradimą lėmusį veiksnį.	4.3.1. Nurodyti pagrindines liberalizmo, konservatizmo ir socializmo idėjas. 4.3.2. Paaiškinti tautinių sąjūdžių ir konfliktų XIX a. Europoje priežastis ir pasekmes, poveikį naujų valstybių susidarymui ir demokratizavimui.
4.4. Analizuoti lietuvių tautinio sąjūdžio raidą XIX amžiuje ir daryti išvadas apie jo įtaką Lietuvos visuomenei.	4.4.1. Apibūdinti Rusijos valdžios politiką Lietuvoje XIX amžiuje. 4.4.2. Aprašyti XIX a. sukilimus Lietuvoje kaip visuomenės atsaką į Rusijos vykdomą politiką. 4.4.3. Nurodyti lietuvių tautinio sąjūdžio siekius ir priemones tautinei savimonei skatinti. 4.4.4. Apibrėžti Katalikų Bažnyčios veiklą carų okupacijos metais Lietuvoje. 4.4.5. Paaiškinti pirmųjų politinių partijų programinių nuostatų, Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų reikšmę atgimstančiai lietuvių tautai.
4.5. Įvertinti pramonės perversmą kaip naujus tarptautinius santykius lėmusį veiksnį.	4.5.1. Apibūdinti didžiųjų valstybių imperinę užsienio politiką XIX a. pab.–XX a. pr. 4.5.2. Paaiškinti priežastis, lėmusias karinių politinių blokų kūrimą ir Pirmąjį pasaulinį karą. 4.5.3. Nurodyti, kodėl 1914–1918(1919) m. vykęs karas vadinamas pasauliniu.
4.6. Įvertinti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo reikšmę lietuvių tautai.	4.6.1. Aprašyti Lietuvos politinės situacijos kaitą Pirmojo pasaulinio karo metais. 4.6.2. Nurodyti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aplinkybes ir sąlygas.
5. Visuomenė tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikais (1919–1945)	
5.1. Įvertinti Pirmojo pasaulinio karo įtaką visuomenės kaitai.	5.1.1. Nustatyti Pirmojo pasaulinio karo poveikį pasaulio politinio žemėlapiu kaitai. 5.1.2. Nurodyti pagrindines visuomenės ekonominės ir socialinės raidos ypatybes tarpukario Europoje. 5.1.3. Paaiškinti ryšį tarp Pirmojo pasaulinio karo rezultatų ir naujų visuomenės raidos sąlygų.
5.2. Įvertinti Pirmojo pasaulinio karo įtaką visuomenės kaitai Lietuvoje.	5.2.1. Paaiškinti, kodėl 1918–1920 m. kovos Lietuvoje vadinamos Nepriklausomybės kovomis. 5.2.2. Remiantis konkrečiais Nepriklausomybės kovų laikotarpio pavyzdžiais apibūdinti Lietuvos visuomenės sieki gyventi nepriklausomoje valstybėje.
5.3. Analizuoti demokratijos ir diktatūros idėjų plitimo ir jų įgyvendinimo priežastis Europoje tarp dviejų pasaulinių karų.	5.3.1. Pavyzdžiais iliustruoti demokratijos idėjų augimą Europoje po Pirmojo pasaulinio karo. 5.3.2. Paaiškinti, kokiais argumentais grindžiama nuomonė apie demokratinio režimo krizę. 5.3.3. Nurodyti autoritarinių ir totalitarinių režimų Europoje įvedimo priežastis.
5.4. Įvertinti Steigiamojo Seimo reformų poveikį besikuriančiai Lietuvos valstybei.	5.4.1. Aprašyti Steigiamojo Seimo reformas Lietuvoje. 5.4.2. Steigiamojo Seimo 1922 m. priimtą Lietuvos Valstybės Konstituciją apibūdinti kaip demokratijos idėjų įgyvendinimą praktikoje. 5.4.3. Paaiškinti, kokią įtaką Lietuvos socialinio gyvenimo raidai turėjo Steigiamojo Seimo pradėtos reformos.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
5.5. Palyginti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos visuomenės totalitarizmo sąlygomis.	5.5.1. Apibūdinti Sovietų Sąjungos ir Vokietijos visuomenių gyvenimą totalitarinio režimo sąlygomis. 5.5.2. Paaiškinti priežastis, kodėl Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje visuomenė skirtingai vertino jų šalyse įsitvirtinusius režimus.
5.6. Daryti išvadas apie Lietuvos visuomenės kaitą demokratinio ir autoritarinio laikotarpiu.	5.6.1. Apibūdinti įvairių Lietuvos visuomenės grupių gyvenimą demokratijos (parlamentinio) ir autoritarinio (prezidentinio) režimo sąlygomis. 5.6.2. Nustatyti ir paaiškinti įvairių Lietuvos visuomenės sluoksnių požiūrį apie buvusius režimus. 5.6.3. Apibrėžti tautinių mažumų statusą pirmojoje Lietuvos Respublikoje.
5.7. Įvertinti tarptautinę padėtį Antrojo pasaulinio karo išvakarėse.	5.7.1. Aprašyti tarptautinių santykių XX a. 4-ajame dešimtmetyje ypatybes (Vokietijos revanšizmo politiką, SSRS ekspansionistinius siekius ir Vakarų valstybių poziciją) siejant su Antrojo pasaulinio karo priežastimis. 5.7.2. Paaiškinti pirmosios Lietuvos Respublikos užsienio politikos pagrindinius bruožus. 5.7.3. Nurodyti Lietuvos nepriklausomybės praradimo aplinkybes ir sąlygas. 5.7.4. Paaiškinti, kaip įvairių Lietuvos visuomenės grupių atstovai vertino valstybingumo praradimą.
5.8. Analizuoti Antrojo pasaulinio karo poveikį valstybėms ir visuomenei.	5.8.1. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius Antrojo pasaulinio karo etapus. 5.8.2. Nurodyti, kodėl 1939–1945 m. vykęs karas vadinamas pasauliniu. 5.8.3. Antrojo pasaulinio karo metų pavyzdžiais iliustruoti pasipriešinimo ir bendradarbiavimo su okupantais reiškinius. 5.8.4. Nurodyti Antrojo pasaulinio karo nusikaltimus, ypač – civilių gyventojų naikinimą, holokaustą.
5.9. Vertinti sovietų ir nacių okupacinę politiką Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais ir Lietuvos visuomenės poziciją.	5.9.1. Nurodyti sovietų okupacinės valdžios Lietuvoje 1940–1941 metais įvykdytus pertvarkymus politinėje, ekonominėje, socialinėje srityse ir nusikaltimus žmogiškumui. 5.9.2. Aprašyti nacių okupacijos Lietuvoje ypatybes, siejant jas su Lietuvos visuomenės pasipriešinimu ir bendradarbiavimu su okupantais. 5.9.3. Pateikti pavyzdžių, liudijančių antihumanišką nacistinės okupacinės politikos pobūdį Lietuvoje. 5.9.4. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti Lietuvos visuomenės bendradarbiavimą su okupacinėmis valdžiomis ir pasipriešinimą joms.
6. Visuomenė Šaltojo karo ir komunizmo žlugimo Europoje laikais	
6.1. Apibendrinti Šaltojo karo poveikį valstybėms ir visuomenei.	6.1.1. Paaiškinti, kodėl laikotarpis nuo 1945 m. iki 10-ojo dešimtmečio pradžios vadinamas Šaltuoju karu. 6.1.2. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius Šaltojo karo tarptautinius įvykius. 6.1.3. Šaltojo karo laikotarpio pavyzdžiais iliustruoti valstybių politikos įtaką kasdieniam žmonių gyvenimui.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
6.2. Analizuoti Europos gyventojų socialinės struktūros pokyčius po Antrojo pasaulinio karo.	6.2.1. Apibūdinti Europos kapitalistinio ir socialistinio ūkių raidos ypatumus po Antrojo pasaulinio karo. 6.2.2. Paaiškinti Vakarų Europos gyventojų socialinės struktūros pokyčius. 6.2.3. Paaiškinti, kaip prievartinė sovietizacija socialinėje ir ūkio srityse keitė Lietuvos visuomenę. 6.2.4. Nurodyti pagrindinius sovietinės valdžios nusikaltimus Lietuvos valstybei ir visuomenei.
6.3. Įvertinti Lietuvos visuomenės pasipriešinimo komunistinei santvarkai judėjimą Rytų ir Vidurio Europos tautų kontekste.	6.3.1. Aprašyti žymiausius antikomunistinio pasipriešinimo, neginkluoto pasipriešinimo ir disidentinio judėjimo pavyzdžius Vidurio ir Rytų Europos šalyse. 6.3.2. Nurodyti partizaninio lietuvių tautos pasipriešinimo sovietams mastą, pasiektus rezultatus. 6.3.3. Paaiškinti būdinguosius disidentinio judėjimo Lietuvoje bruožus. 6.3.4. Apibūdinti lietuvių pasipriešinimą sovietiniam režimui už dabartinės Lietuvos teritorijos ribų, lageriuose ir tremčių vietose.
6.4. Palyginti sovietinės santvarkos stiprinimo būdus ir priemones.	6.4.1. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius sovietinės santvarkos kaitos etapus (stalinizmas, „atšilimas“, „sąstingis“) Šaltojo karo epochoje. 6.4.2. Paaiškinti M. Gorbačiovo pastangas reformuoti sovietinę santvarką.
6.5. Nagrinėti Lietuvos visuomenės siekio gyventi nepriklausomoje valstybėje įgyvendinimą.	6.5.1. Nurodyti Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio susikūrimo aplinkybes Lietuvoje. 6.5.2. Paaiškinti skirtingų požiūrių į Nepriklausomybės atkūrimą Lietuvos visuomenėje priežastis. 6.5.3. Apibūdinti priemones, kuriomis buvo siekiama Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo.
7. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas ir Lietuvos visuomenės kaita nepriklausomoje valstybėje	
7.1. Daryti išvadas apie Europos politinio žemėlapių kaitą po 1990 metų.	7.1.1. Aprašyti naujų valstybių ir / ar naujais pagrindais atsikūrusių visuomenių Europoje po 1990 metų procesą. 7.1.2. Nustatyti pagrindines naujų valstybių politinės raidos tendencijas. 7.1.3. Nurodyti pagrindinius naujų valstybių tarpusavio santykių konfliktus ir jų sprendimo būdus.
7.2. Apibendrinti politines sąlygas, kurios veikė visuomenės raidą atsikūrusioje Lietuvos Respublikoje.	7.2.1. Aprašyti atsikūrusios Lietuvos Respublikos politinės raidos ypatumus. 7.2.2. Nurodyti pagrindinius atsikūrusios Lietuvos Respublikos užsienio politikos uždavinius ir jų sprendimo būdus.
7.3. Įvertinti globalizacijos įtaką visuomenės gyvenimui.	7.3.1. Apibrėžti globalizacijos sąvoką. 7.3.2. Nustatyti, kurias šiuolaikinio pasaulio visuomenių gyvenimo sritis veikia globalizacijos procesas. 7.3.3. Pavyzdžiais iliustruoti teigiamus ir neigiamus globalizacijos sukeltus padarinius. 7.3.4. Aprašyti priemones ir būdus, kuriais Europos Sąjungos valstybės bando kurti daugiakultūrę visuomenę.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
7.4. Įvertinti Lietuvos visuomenės kaitą lemiančius veiksnius.	7.4.1. Nustatyti, kurias šiuolaikinės Lietuvos visuomenės gyvenimo sritis veikia globalizacijos reiškiniai. 7.4.2. Paaiškinti pilietinės visuomenės kūrimą Lietuvos Respublikoje skatinančius ir stabdančius veiksnius. 7.4.3. Aprašyti visuomenės socialinės ir etninės kaitos Lietuvos Respublikoje priežastis.
7.5. Analizuoti demokratinio valdymo modelių kaitą.	7.5.1. Apibrėžti demokratijos kaip visuomenių tvarkymosi principo ir politinio režimo esmę. 7.5.2. Apibūdinti pagrindinius demokratinio valdymo modelius.
7.6. Daryti išvadas apie šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančių partinių ir rinkimų sistemų įtaką visuomenių politiniam gyvenimui.	7.6.1. Apibūdinti šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančias partines ir rinkimų sistemas. 7.6.2. Nustatyti šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančių partinių ir rinkimų sistemų pranašumus ir trūkumus.
7.7. Nagrinėti Lietuvos Respublikos Konstitucijos reikšmę valstybės ir visuomenės gyvenimui.	7.7.1. Paaiškinti pagrindines Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, reglamentuojančias valstybės, jos institucijų, visuomenės ir piliečių gyvenimą. 7.7.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų veikimą politiniame ir visuomeniniame gyvenime.
7.8. Susieti visuomenės gyvenimo pokyčius Lietuvoje su dalyvavimu kuriant vieningą Europą.	7.8.1. Aprašyti Lietuvos Respublikos integravimąsi į Europos ūkines ir politines struktūras. 7.8.2. Pavyzdžiais iliustruoti pokyčius, kuriuos Lietuvos visuomenė patyrė ir patiria įstojusi į Europos Sąjungą (toliau – ES) ir NATO.

II. Orientavimasis istoriniame laike ir erdvėje

Nuostata

- Vertinti orientavimosi istoriniame laike ir istorinėje erdvėje naudą aiškinantis praeities įvykius, reiškinius ir procesus.

Esminis gebėjimas

Orientuotis istoriniame laike ir erdvėje.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
8.1. Atskirti svarbiausius Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijos laikotarpius ir pagrįsti jų ribas.	8.1.1. Nurodyti pagrindinius nagrinėtus Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijos laikotarpius, pavyzdžiui, viduriniai amžiai, naujieji amžiai, naujaisieji laikai, Renesansas, Apšvieta. 8.1.2. Paaiškinti, kodėl vienas ar kitas istorijos įvykis, reiškinys yra laikomas istorijos laikotarpio skiriamąja riba (pavyzdžiui: Vakarų Romos imperijos subyrėjimas – viduramžių pradžia, o Amerikos atradimas, Martyno Liuterio tezių paskelbimas ir kt. – viduramžių pabaiga). 8.1.3. Atpažinti ir aprašyti vienus ar kitus svarbius praeities įvykius ar reiškinius kaip konkrečios epochos atspindžius (pavyzdžiui, fabrikinės gamybos atsiradimą kaip pramoninės revoliucijos, holokaustą – kaip Antrojo pasaulinio karo ir kt.).
8.2. Susieti svarbiausius įvykius ir reiškinius Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijoje.	8.2.1. Pavyzdžiais iliustruoti svarbiausius pasaulio ir Lietuvos istorinės raidos tarpusavio ryšius. 8.2.2. Atpažinti vienlaikius Lietuvos ir pasaulio (Europos) istorinės raidos įvykius, reiškinius. 8.2.3. Nustatyti vienos ar kitos epochos visuomenės palikimą vėlesnėje visuomenėje ir įvertinti jo poveikį tos visuomenės raidai.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
8.3. Įvertinti istorijos žemėlapi kaip žinių apie praeitį šaltinį.	8.3.1. Nurodyti, kokią tiesioginę ir netiesioginę informaciją gali teikti istorijos žemėlapis. 8.3.2. Apibrėžti visuomenės raidos pažinimui istorijos žemėlapiu teikiamą naudą.
8.4. Nagrinėti, vertinti ir apibendrinti istorijos žemėlapiu teikiamą informaciją.	8.4.1. Atpažinti nagrinėjamus objektus istorijos žemėlapyje. 8.4.2. Skirtinguose istorijos žemėlapiuose nustatyti to paties vaizduojamo objekto pokyčius laike. 8.4.3. Pagal istorijos žemėlapi paaiškinti įvykių priežastis ir pasekmes, aplinkos sąlygų poveikį visuomenės raidai.
III. Istorijos tyrimas ir interpretavimas	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Vertinti istorijos šaltinių teikiamą naudą istorijos pažinimui. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Argumentuoti ir kritiškai vertinti istorijos šaltiniuose pateikiamą informaciją.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
9.1. Įvertinti istorinio šaltinio tinkamumą atskaitant į klausimus apie praeitį.	9.1.1. Paaiškinti, kaip reikia atrinkti istorinius ir kitas informacijos šaltinius norint gauti informacijos apie praeitį. 9.1.2. Nurodyti, kokią tiesioginę ir netiesioginę informaciją gali teikti istorijos ar kitas informacijos šaltinis. 9.1.3. Apibrėžti istorinio šaltinio teikiamą naudą visuomenės raidos rekonstrukcijai.
9.2. Nagrinėti, vertinti ir interpretuoti informaciją, gautą iš įvairių informacijos šaltinių (pirminių istorijos šaltinių, istorikų tekstų, medijų).	9.2.1. Paaiškinti, kaip istorijos šaltinio ir teksto teikiama informacija priklauso nuo autoriaus pažiūrų, įsitikinimų. 9.2.2. Nurodyti veiksnius, lemiančius skirtingas to paties praeities įvykio, reiškinio ir proceso interpretacijas. 9.2.3. Atpažinti skirtingus to paties įvykio, reiškinio ir proceso aprašymus informacijos šaltinyje. 9.2.4. Atpažinti šališkumą istorijos šaltiniuose ir tekstuose.
IV. Istorijos supratimo raiška	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Siekti įvairiais būdais ir naudojantis įvairiomis priemonėmis perteikti savo supratimą apie praeitį. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Pateikti savo istorinio žinojimo rezultatus įvairiomis formomis – žodine, rašytine, vaizdine.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
10.1. Įvairiomis formomis – žodine, rašytine, vaizdine – apibendrinti informaciją apie visuomenės raidą praeityje.	10.1.1. Aprašyti svarbiausius nagrinėjamų istorijos laikotarpių įvykius, reiškinius ir procesus. 10.1.2. Pavyzdžiais iliustruoti svarbiausius nagrinėjamų istorijos laikotarpių reiškinius ir procesus.
10.2. Sukurti korektišką praeities raidos pasakojimą ar kitokios formos pristatymą.	10.2.1. Apibrėžti svarbiausias nagrinėjamų istorijos laikotarpių sąvokas. 10.2.2. Paaiškinti, kaip formuluojami argumentai ir pateikiami vertinimai apie istorinius įvykius ir reiškinius.

5.4.1.2. Turinio apimtis

5.4.1.2.1. Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės formavimasis (iki XV a. pab.).

Europos visuomenių antikinės ištakos: politinių (valstybių valdymo formų, režimų) ir teisinių (romėnų teisės) idėjų taikymas vėlesniais laikais. Europos krikščioniškasis pagrindas. Pagrindiniai viduramžių feodalizmo elementai ir bruožai. Vakarų Europos luominės visuomenės modelis. Religijos vaidmuo visuomenės gyvenime: Bažnyčios statusas, vienuolynų vaidmuo visuomenės religiniame, ekonominiame gyvenime.

Lietuvos visuomenė valstybės susidarymo laikotarpiu. Feodalinių santykių klostymasis. Lietuvos ir Lenkijos dinastinės unijos ir krikšto poveikis visuomenės raidai. Bajorų luomas. Didžiojo kunigaikščio valdžia ir didikų luominis atstovavimas. Miestiečiai ir miestų savivaldos teisės. Katalikų Bažnyčios statuso įtvirtinimas. Tautinė Lietuvos luominės visuomenės įvairovė – lietuviai, rusai, lenkai, žydai, totoriai, karaimai.

5.4.1.2.2. Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kaita XVI–XVII a. vid. Naujieji amžiai Europoje (didžiųjų geografinių atradimų sukelti pokyčiai, mokslo ir technikos raida). Reformacijos ir kontrreformacijos įtaka visuomenės kaitai. LDK luomai. Bajorija ir jos prievolės. Dvasininkija. Lietuvos miestai ir miestiečiai. Valakų reforma ir jos padariniai. Teisė ir visuomenė XVI amžiuje (Lietuvos Statutai). Tautybės ir religijos LDK. Abiejų Tautų Respublikos visuomenės savitumai po Liublino unijos.

5.4.1.2.3. Apšvietos Europoje laikai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo pokyčiai. Apšvietos filosofijos ir Prancūzijos revoliucijos poveikis Europos visuomenei. XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pradžios visuomenės gyvenimas Abiejų Tautų Respublikoje. Karų socialinės ir politinės pasekmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė Apšvietos epochoje. Mėginimai reformuoti Abiejų Tautų Respubliką XVIII a. antrojoje pusėje. Valstybės padalijimų padariniai to meto visuomenei.

5.4.1.2.4. Lietuvos visuomenė Europos ir pasaulio pokyčių XIX–XX a. pr. sąlygomis. Pramonės perver-smo sukelti pokyčiai pasaulyje ir jų raiška Lietuvoje. Lietuvos visuomenės tautinės ir socialinės struktūros kaita XIX a. Rusijos valdžios politika Lietuvoje ir visuomenės atsakai: XIX a. sukilimai Lenkijoje ir Lietuvoje, tautinis sąjūdis. Tautiniai sąjūdžiai Europoje ir lietuvių moderniosios tautos formavimasis XIX a. idėjinių politinių srovių kontekste. Didžiųjų valstybių imperinė užsienio politika ir visuomenės kaita Europoje Pirmojo pasaulinio karo metais. Autonomijos siekiai ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.

5.4.1.2.5. Visuomenė demokratijų ir diktatūrų varžybų, Antrojo pasaulinio karo epochoje (1919–1945 m.). Pirmojo pasaulinio karo poveikis Europos ir Lietuvos raidai. Demokratijos tendencijų klostymasis Europos valstybėse po Pirmojo pasaulinio karo. Steigiamojo Seimo reformų Lietuvoje įtaka visuomenės raidai. Diktatūrų augimas Europoje. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos visuomenės totalitarizmo sąlygomis. Piliečių ir valdžios santykiai Lietuvoje demokratišku ir autoritariniu laikotarpiu. Tautinės mažumos Lietuvos Respublikoje. Antrojo pasaulinio karo priežastys ir Molotovo–Ribentropo pakto įgyvendinimas. Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Lietuvos gyvenimo sovietizavimas 1940–1941 metais. Nacių administracinė, ekonominė, kolonizacinė politika Lietuvoje. Pasipriešinimas okupantams ir bendradarbiavimas su jais. Holokaustas Lietuvoje. Antrojo pasaulinio karo padariniai.

5.4.1.2.6. Visuomenė Šaltojo karo ir komunizmo žlugimo Europoje laikais. Pagrindiniai Šaltojo karo bruožai. Rytų ir Vakarų konflikto poveikis visuomenės raidai pasaulyje ir Lietuvoje. Lietuva Vidurio ir Rytų Europos tautų kovoje su komunistiniu režimu. Partizaninis ir disidentinis pasipriešinimas sovietų valdžiai. Lietuvos ūkio ir visuomenės sovietizacija. Bendradarbiavimas su sovietų režimo propaguotojais ir prisitaikymas prie jo. Sovietų Sąjungos irimas ir komunizmo sistemos Europoje žlugimas. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis ir nepriklausomybės atkūrimas.

5.4.1.2.7. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas ir Lietuvos visuomenės kaita nepriklausomoje valstybėje. Nujos valstybių ir visuomenių egzistavimo sąlygos ir nauji iššūkiai po Šaltojo karo: santvarkų, ūkio modelių, tarpvalstybinių santykių kaita. Lietuvos politinės raidos bruožai atkūrus Nepriklausomybę. Lietuvos visuomenės kaita Nepriklausomybės metais: sovietizacijos padarinių likvidavimas, piliečių tautos formavimasis, visuomenės socialinės, tautinės struktūros kaita, emigracija ir imigracija. Lietuvos integracija į Vakarų ūkines ir politines struktūras. Pagrindiniai demokratinio valdymo modeliai. Politinės partijos. Rinkimų sistemos, jų pranašumai ir trūkumai. Lietuvos Respublikos Konstitucija apie valstybės funkcionavimą, institucijas (Seimas, Vyriausybė, Prezidentas) ir visuomenę. Konstitucijos nuostatų įgyvendinimas.

5.4.1.3. Vertinimas

Skyrelyje pateikiami mokinių žinių, supratimo ir gebėjimų lygių požymiai. Jie padeda mokytojui stebėti, apibendrinti, fiksuoti individualius mokinių pasiekimus ir pagal tai – diferencijuoti užduotis. Patenkinamo, pagrindinio ir aukštesniojo lygių požymiai – ne kiekybiniai, o kokybiniai. Jais siekiama ne tik vertinti mokinių pasiekimus lygiais, vertinti balais. Taip pat siekiama, kad šie kriterijai padėtų mokytojams įvertinti kiekvieno mokinio gebėjimus ir numatyti, kaip juos ugdyti siekiant geresnių mokymo(si) rezultatų.

5.4.1.3.1. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Remdamasis žiniomis apibūdina tik pačius svarbiausius nagrinėtus Lietuvos, Europos ir pasaulio praeities įvykius, reiškinius ir procesus.	Remdamasis žiniomis apibūdina nagrinėtus Lietuvos ir Europos praeities įvykius, reiškinius ir procesus.	Remdamasis žiniomis tiksliai ir nuosekliai apibūdina nagrinėtus Lietuvos, Europos ir pasaulio praeities įvykius, reiškinius ir procesus.
2. Taikymas	Palygina istorijos laikotarpius tik pagal kelis akivaizdžius kriterijus. Žemėlapyje lokalizuoja tik pagrindinius įvykius ir reiškinius, nuosekliai aiškina jų raidą. Nekritiškai vertina istorijos šaltinius ir jų teikiamą informaciją.	Vadovaudamasis pasirinktais kriterijais, lygina svarbiausius istorijos laikotarpius. Žemėlapyje lokalizuoja įvykius, reiškinius, aiškina jų raidą. Kritiškai vertina istorijos šaltinius, jų teikiamą informaciją, apibendrina ir daro išvadas.	Vadovaudamasis pasirinktais kriterijais, palygina svarbiausius istorijos laikotarpius. Žemėlapyje lokalizuoja įvykius ir reiškinius, aiškina jų raidą, nurodo vieno ar kitokių rezultatus lėmusius veiksmus. Kritiškai vertina istorijos šaltinius, jų teikiamą informaciją, savarankiškai apibendrina ir daro išvadas.
3. Problemų sprendimas	Išskiria keletą visuomenės kaitos bruožų ir pateikia jų vertinimus. Paaiškina pačias svarbiausias problemas ir jų sprendimo būdus tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais. Ne visai tiksliai nustato įvykių ir reiškinių priežastis ir pasekmes to meto visuomenei.	Pagal pasirinktus kriterijus aiškina istorinės visuomenės kaitos bruožus, jų sąsajas su konkrečiais istorijos laikotarpiais. Paaiškina svarbiausias problemas tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais. Nustato tik pagrindines įvykių ir reiškinių priežastis ir pasekmes to meto visuomenei.	Pagal savo suformuluotus kriterijus išskiria ir vertina istorines visuomenės kaitos priežastis. Pateikia nagrinėjamų istorijos laikotarpių savitumo pavyzdžių. Paaiškina svarbiausias problemas ir jų sprendimo būdus tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais, pagrindžia jų pamokų aktualumą dabarčiai. Nustato įvykių ir reiškinių priežastis, įvertina jų poveikį to meto visuomenei ir tolesnei istorinei kaitai.
4. Komunikavimas	Ne visada suprantamai išreiškia savo istorijos supratimą, vartoja tik svarbiausias nagrinėtas istorijos sąvokas.	Pakankamai aiškiai išreiškia savo istorijos supratimą, tiksliai vartoja svarbiausias nagrinėtas istorijos sąvokas.	Tiksliai ir aiškiai išreiškia savo istorijos supratimą, tinkamai vartoja visas istorijos sąvokas, kurių mokėsi.
5. Mokėjimas mokytis	Mokytojo padedamas, kelia mokymosi uždavinius, pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Vertina savo mokymąsi.	Savarankiškai pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Planuoja ir vertina savo mokymąsi.	Savarankiškai kelia mokymosi uždavinius, pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Planuoja ir vertina savo mokymąsi. Nurodytu būdu stebi savo mokymosi procesą.

5.4.2. Išplėstinis kursas

5.4.2.1. Mokinių pasiekimai

Išplėstinis istorijos kursas turinio apimtimi yra kiek platesnis už bendrąjį istorijos kursą. Jis apima žinių, mokėjimų, igūdžių ir praktinių gebėjimų visumą, atspindinčią kiek platesnę praktinę istorijos mokymosi patirtį. Kursas sudaro sąlygas gerinti savarankiško mokymosi gebėjimus, plėtoti kritinį mąstymą, svarstyti ir spręsti aktualias šiuolaikinės visuomenės gyvenimo problemas.

Lentelėje pateikiami išplėstinio kurso 11–12 klasių mokinių pasiekimai, orientuoti į kompetencijų ugdymą. Kompetencija suprantama kaip žinių, gebėjimų ir nuostatų visuma. Pirmiausia nurodomos nuostatos ir esminiai gebėjimai, paskui – gebėjimai, žinios ir supratimas. Tik išplėstiniam kursui keliami žinių ir supratimo, gebėjimų reikalavimai pateikiami kiekvienos turinio temos pabaigoje išskiriant kursyvu. Remdamasis lentelėje pateiktais aprašais mokytojas planuoja ugdomąją veiklą.

I. Istorinės raidos supratimas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vertinti istorijos pažinimą kaip savęs ir visuomenės pažinimo būdą, teikiantį galimybių plėsti akiratį, formuoti pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą. • Siekti saugoti ir puoselėti savo tautos, valstybės tradicijas ir kultūros paveldą. <p>Esminiai gebėjimai: Susidaryti Lietuvos visuomenės istorijos raidos visumos vaizdą. Suprasti Lietuvos visuomenės raidą ir ją veikusių Europos, pasaulio ekonominių, socialinių politinių veiksnių įtaką praeityje.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1. Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės formavimasis (iki XV a. pab.)	
1.1. Daryti išvadas apie antikos politines, teisines idėjas ir institucijas, turėjusias įtakos vėlesnių laikų politikai ir teisei.	1.1.1. Nurodyti, kurios antikoje atsiradusios valstybės valdymo formų, režimų, romėnų teisės idėjos ir institucijos turėjo tęstinumą vėlesniais laikais. 1.1.2. Atpažinti antikos laikais atsiradusių politinių ir teisinių idėjų taikymą vėlesnių laikų panašiuose reiškiniuose.
1.2. Pagrįsti teiginį, kad krikščionybė tapo viduramžių Europos visuomenės gyvenimo pagrindu.	1.2.1. Nustatyti būdus, kuriais krikščionybė plito Europoje nuo jos pripažinimo iki tapimo viešpataujančia viduramžių Europos religija. 1.2.2. Paaiškinti Romos popiežiaus statusą ir įtaką Europos politiniame gyvenime viduramžiais. 1.2.3. Apibūdinti vienuolynų veiklą ir reikšmę viduramžių Europos visuomenių gyvenime.
1.3. Įvertinti feodalizmo ir luomų įtaką visuomenės gyvenime viduramžiais.	1.3.1. Paaiškinti feodalizmo bruožus Vakarų Europoje viduramžiais. 1.3.2. Apibūdinti luominės viduramžių Vakarų Europos visuomenės modelį.
1.4. Analizuoti Lietuvos visuomenės ypatumus valstybės susidarymo išvakarėse.	1.4.1. Apibrėžti ikivalstybinio laikotarpio baltų žemių teritorinę politinę organizaciją. 1.4.2. Aprašyti baltų ryšių su kitomis tautomis pobūdį Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse. 1.4.3. Apibūdinti baltų genčių, vėliau įėjusių į lietuvių tautos sudėtį, socialinę struktūrą.
1.5. Palyginti Lietuvos visuomenės struktūros kaitą XIII–XV a. su vienlaikiais procesais, vykusiais Vakarų Europoje.	1.5.1. Aprašyti Lietuvos visuomenės struktūrą XIII–XV a. 1.5.2. Paaiškinti Lietuvos visuomenės kaitos XIII–XV a. priežastis.
1.6. Palyginti feodalizmą XIII–XV a. Lietuvoje su feodalizmu Vakarų Europoje.	1.6.1. Atpažinti feodalizmo elementus XIII–XV a. LDK visuomenėje. 1.6.2. Nurodyti, kuo skyrėsi feodalizmas Lietuvoje nuo to paties proceso Vakarų Europoje.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.7. Įvertinti Lietuvos visuomenės pokyčius, susijusius su dinastinės unijos sudarymu ir krikščionybės įvedimu.	1.7.1. Paaiškinti Lietuvos ir Lenkijos dinastinės unijos priežastis ir esmę. 1.7.2. Apibūdinti naujus reiškinius Lietuvos visuomenėje, susijusius su dinastinės unijos sudarymu ir krikščionybės įvedimu. 1.7.3. Paaiškinti XIV–XV a. privilegijų reikšmę ir atskirų visuomenės grupių dalyvavimo valdžioje galimybes.
1.8. Apibendrinti LDK visuomenės etninės ir religinės sudėties pokyčius XIII–XV a.	1.8.1. Nusakyti LDK etninę ir religinę visuomenės sudėtį XIII–XV a. 1.8.2. Paaiškinti LDK etninės ir religinės visuomenės sudėties kaitos XIII–XV a. priežastis.
1.9. Daryti išvadas apie antikos kultūros ir vėlesnių laikų panašių reiškinių tarpusavio ryšį ir skirtumus.	1.9.1. Nurodyti pagrindinius antikos kultūros (literatūra, menas, filosofija, teatras) pasiekimus, turėjusius tęstinumą vėlesniais laikais. 1.9.2. Atpažinti antikos kultūros idėjų taikymą vėlesnių laikų kūryboje.
1.10. Apibendrinti Europos viduramžių kultūros bruožus.	1.10.1. Paaiškinti ir pavyzdžiais iliustruoti viduramžiais viešpatavusių bažnytinės, vienuolynų (katedrų), riterių, universitetinės kultūrų sritis. 1.10.2. Apibūdinti romaninę ir gotikinę kultūras viduramžiais.
1.11. Įvertinti kaimyninių civilizacijų (bizantiškosios, islamo) poveikį Europos kultūrai.	1.11.1. Apibūdinti pagrindinius Bizantijos ir arabų kultūros pasiekimus viduramžiais. 1.11.2. Nurodyti kelius, kuriais Bizantijos ir arabų kultūros laimėjimai viduramžiais pasiekė Europą.
1.12. Įvertinti Lietuvos kultūros bruožus bendrame Europos viduramžių kultūros kontekste.	1.12.1. Apibrėžti sąlygas (pagonybė, militarinis visuomenės pobūdis ir kt.), trukdžiusias skeleisti vakarietiškai viduramžių kultūrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. 1.12.2. Nustatyti pokyčius LDK kultūroje, įvykusius su krikščio priėmimu. 1.12.3. Apibrėžti gotikinės kultūros bruožus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.
2. Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kaita XVI–XVII a. vid.	
2.1. Įvertinti kapitalizmo poveikį Europos visuomenės kaitai.	2.1.1. Apibrėžti reiškinius ir procesus, kurie skatino kapitalizmo formavimąsi Vakarų Europoje. 2.1.2. Nurodyti ryšį tarp XV a. pab.–XVII a. vid. didžiųjų geografinių atradimų, mokslo, technikos laimėjimų ir permaitinimo tuometėje Vakarų Europos visuomenėje.
2.2. Įvertinti reformacijos ir kontrreformacijos poveikį visuomenės raidai.	2.2.1. Apibrėžti reiškinius ir procesus, kurie laikomi reformacijos ir kontrreformacijos apraiškomis Vakarų Europoje. 2.2.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti reformacijos ir kontrreformacijos poveikį valstybei ir visuomenei. 2.2.3. Apibūdinti reformacijos ir kontrreformacijos apraiškas XVI a. LDK visuomenėje.
2.3. Daryti išvadas apie visuomenės socialinės struktūros kaitą Europoje ir Lietuvoje XVI–XVII a.	2.3.1. Nustatyti kapitalizmo įtaką naujos visuomenės socialinės struktūros formavimuisi Europoje. 2.3.2. Nurodyti LDK socialinės struktūros kaitą XVI–XVII a. lėmusius pagrindinius įvykius, reiškinius, procesus. 2.3.3. Apibūdinti LDK luomų, kitų socialinių sluoksnių XVI–XVII a. pagrindines teises ir prievoles.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.4. Palyginti Lietuvos valdymo ypatumus LDK ir susikūrus ATR.	2.4.1. Paaiškinti Liublino unijos tarp LDK ir Lenkijos Karalystės priežastis ir esmę. 2.4.2. Apibūdinti svarbiausių LDK pareigūnų funkcijas susikūrus ATR. 2.4.3. Paaiškinti esminius ATR valdymo savitumus XVI–XVII a.
2.5. Apibendrinti pokyčius LDK miestuose ir kaimuose, įvykusius XVI–XVII a.	2.5.1. Nustatyti LDK miestuose ir kaimuose XVI–XVII a. įvykusių pokyčių priežastis (valakų reforma, karai). 2.5.2. Aprašyti gyvenimo LDK miestuose ir kaimuose pokyčius XVI–XVII a.
2.6. Palyginti LDK ir Vakarų Europos valstybes XVI–XVII a. vid. religinės ir etninės tolerancijos aspektu.	2.6.1. Apibūdinti LDK etninių (žydai, totoriai, karaimai) ir konfesinių (stačiatikiai, unitai, reformatai) grupių padėtį. 2.6.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti religinės tolerancijos ir netolerancijos apraiškas LDK XVI–XVII a. vid.
2.7. Įvertinti Lietuvos Statutų reikšmę Lietuvos visuomenei.	2.7.1. Apibūdinti Lietuvos Statutus kaip rašytinės teisės paminklą. 2.7.2. Apibūdinti Lietuvos Statutus kaip visuomenės raidą liudijantį šaltinį.
2.8. Daryti išvadas apie XVI–XVII a. pirmosios pusės LDK politinės tautos savimone.	2.8.1. Paaiškinti LDK pilietiškumo sampratą XVI a. pab.–XVII a. vid. 2.8.2. Apibrėžti „politinės tautos“ sąvoką LDK XVI–XVII a. kontekste.
2.9. Daryti išvadas apie Renesanso laikotarpio kultūros ryšius su antikos pasauliu.	2.9.1. Atpažinti antikos laikų idėjas ir simbolius Renesanso laikų kūryboje. 2.9.2. Nurodyti ir pavyzdžiais iliustruoti antikos laikų formų perėmimą Renesanso laikų kūryboje. 2.9.3. Nustatyti kelius, kuriais Renesanso menas ir humanizmo idėjos atkeliavo į Lietuvą.
2.10. Apibendrinti Renesanso ir reformacijos sukeltus pokyčius žmogaus pasaulėžiūroje ir gyvensenoje.	2.10.1. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti humanizmo idėjų poveikį to meto visuomenei. 2.10.2. Atpažinti humanizmo propaguojamas individualizmo ir subjektyvizmo idėjas reformacijos judėjime. 2.10.3. Paaiškinti, kokie pokyčiai kasdieniame gyvenime įvyko Renesanso ir reformacijos laikais.
2.11. Vertinti LDK visuomenės edukacijos galimybes.	2.11.1. Nurodyti pagrindinius būdus, kuriais jaunimas įgydavo išsilavinimą iki Vilniaus universiteto įkūrimo. 2.11.2. Nustatyti Vilniaus universiteto vaidmenį keliant visuomenės išsilavinimo lygį.
2.12. Apibendrinti baroko laikų visuomenės dvasinius idealus.	2.12.1. Aprašyti barokinės architektūros ypatybes, iliustruojant konkrečiais Europos ir LDK pavyzdžiais. 2.12.2. Nurodyti barokinės kultūros apraiškas kasdieniame gyvenime (knygos, baldai, drabužiai ir kt.).
3. Apšvietos Europoje laikai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo pokyčiai	
3.1. Daryti išvadas apie XVII a. antrosios pusės–XVIII a. vidurio karų socialines ir politines pasekmes LDK visuomenės raidai.	3.1.1. Nustatyti LDK politinius, demografinius, ekonominius pokyčius nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. vidurio. 3.1.2. Paaiškinti, kaip XVII a. antrosios pusės–XVIII a. vidurio karai veikė LDK valstybės ir visuomenės raidą.
3.2. Įrodyti, kad Apšvietos idėjos ir jų sklaida prisidėjo prie luominės visuomenės irimo.	3.2.1. Aprašyti Apšvietos idėjų apie žmogaus, valstybės ir visuomenės santykius kilmės priežastis. 3.2.2. Nurodyti Apšvietos idėjas, kurios turėjo įtakos Europos valstybių ir visuomenės raidai.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.3. Įvertinti Prancūzijos revoliucijos įtaką Europos visuomenių pokyčiams.	3.3.1. Prancūzijos revoliucijos pavyzdžiu atpažinti Apšvietos ideologų idėjų taikymą praktikoje. 3.3.2. Atpažinti Apšvietos idėjų įgyvendinimą Napoleono vidaus ir užsienio politikoje. 3.3.3. Paaiškinti, kokius visuomenės pokyčius sukėlė Prancūzijos revoliucija ir Napoleono epocha.
3.4. Įrodyti, kad XVIII a. antrosios pusės pertvarkymais LDK buvo siekiama įgyvendinti Apšvietos idėjas.	3.4.1. Paaiškinti LDK pilietiškumo sampratą XVII a. vid.–XVIII a. 3.4.2. Nurodyti Ketverių metų seimo siekius reformuoti ATR. 3.4.3. Apibrėžti 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos nuostatas apie valstybės valdymą ir visuomenės grupes.
3.5. Įvertinti ATR bandymų gelbėti valstybę rezultatus.	3.5.1. Nurodyti veiksnius, lėmusius užsienio valstybių kišimąsi į ATR vidaus politiką ir valstybingumo praradimą. 3.5.2. Apibūdinti ATR bandymus atsispirti Rusijos, Prūsijos ir Austrijos siekiams sunaikinti valstybę. 3.5.3. Pavyzdžiais iliustruoti atskirų LDK visuomenės grupių pozicijas padalijimų ir valstybės žlugimo metu. 3.5.4. Nurodyti valstybingumo praradimo pasekmes Lietuvos visuomenei.
3.6. Nagrinėti pagrindinius klasicizmo kultūros bruožus.	3.6.1. Literatūros, dailės, architektūros paminklų pavyzdžiais iliustruoti klasicizmo kūrybos ypatybes. 3.6.2. Atpažinti antikos laikų idėjas ir formas klasicizmo laikų kūriniuose.
3.7. Palyginti pagrindinius klasicizmo kultūros pasiekimus Europoje ir LDK.	3.7.1. Nustatyti kelius, kuriais klasicizmo idėjos atkeliavo į Lietuvą. 3.7.2. Nurodyti pagrindinius klasicizmo kultūros paminklus (literatūros, dailės, architektūros) Lietuvoje.
4. Lietuvos visuomenė Europos ir pasaulio pokyčių XIX–XX a. pr. sąlygomis	
4.1. Įvertinti pramonės perversmą kaip visuomenės kaitą XIX a. Europoje lėmusį esminį veiksni.	4.1.1. Apibūdinti prielaidas kilti pramonės perversmui. 4.1.2. Aprašyti pramonės perversmo sukeltus pokyčius technologinėje, ekonominėje, socialinėje sferose. 4.1.3. Paaiškinti pramonės perversmo įtaką Europos visuomenės kaitai.
4.2. Analizuoti baudžios panaikinimo įtaką visuomenės kaitai Rusijoje ir Lietuvoje.	4.2.1. Nurodyti baudžios panaikinimo Rusijoje ir Lietuvoje priežastis. 4.2.2. Aprašyti ir konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti pramonės perversmo pradžią Lietuvoje. 4.2.3. Paaiškinti baudžios panaikinimo padarinius pagrindinėms socialinėms ir tautinėms visuomenės grupėms Lietuvoje.
4.3. Įvertinti pramonės perversmą kaip naujų politinių socialinių ir tautinių doktrinų atsiradimą lėmusį veiksni.	4.3.1. Nurodyti pagrindines liberalizmo, konservatizmo ir socializmo idėjas. 4.3.2. Paaiškinti tautinių sąjūdžių ir konfliktų XIX a. Europoje priežastis ir pasekmes, poveikį naujų valstybių susidarymui ir demokratizavimui.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.4. Analizuoti lietuvių tautinio sąjūdžio raidą XIX amžiuje ir daryti išvadas apie jo įtaką Lietuvos visuomenei.	4.4.1. Apibūdinti Rusijos valdžios politiką Lietuvoje XIX amžiuje. 4.4.2. Aprašyti XIX a. sukilimus Lietuvoje kaip visuomenės atsaką į Rusijos vykdomą politiką. 4.4.3. Nurodyti lietuvių tautinio sąjūdžio siekius ir priemones tautinei savimonei skatinti. 4.4.4. Apibrėžti Katalikų Bažnyčios veiklą carų okupacijos metais Lietuvoje. 4.4.5. Paaiškinti pirmųjų politinių partijų programinių nuostatų, Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų reikšmę atgimstančiai lietuvių tautai.
4.5. Įvertinti pramonės perversmą kaip naujus tarptautinius santykius lėmusį veiksnį.	4.5.1. Apibūdinti didžiųjų valstybių imperinę užsienio politiką XIX a. pab.–XX a. pr. 4.5.2. Paaiškinti priežastis, lėmusias karinių politinių blokų kūrimą ir Pirmąjį pasaulinį karą. 4.5.3. Nurodyti, kodėl 1914–1918(1919) m. vykęs karas vadinamas pasauliniu.
4.6. Įvertinti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo reikšmę lietuvių tautai.	4.6.1. Aprašyti Lietuvos politinės situacijos kaitą Pirmojo pasaulinio karo metais. 4.6.2. Nurodyti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aplinkybes ir sąlygas.
4.7. Įvertinti pramonės perversmą kaip prielaidą atsirasti masinei kultūrai.	4.7.1. Apibūdinti sąvoką „elito ir masinė“ kultūra. 4.7.2. Paaiškinti urbanizacijos, industrializacijos poveikį kultūros raidai. 4.7.3. Nustatyti naujų technikos išradimų įtaką kultūros raidai.
4.8. Lietuvos XIX a. kultūros pasiekimus vertinti europiniame (pasauliniame) kontekste.	4.8.1. Nurodyti svarbiausius Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios kultūros laimėjimus. 4.8.2. Paaiškinti kultūrinės veiklos sąlygas (laisvė kalbėti ir mokytis gimtąja kalba, puoselėti savo kultūrą) Lietuvoje XIX amžiuje. 4.8.3. Iliustruoti pavyzdžiais romantizmo ir istorizmo apraiškas Lietuvos XIX a. kultūroje.
5. Visuomenė tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikais (1919–1945)	
5.1. Įvertinti Pirmojo pasaulinio karo įtaką visuomenės kaitai.	5.1.1. Nustatyti Pirmojo pasaulinio karo poveikį pasaulio politinio žemėlapio kaitai. 5.1.2. Nurodyti pagrindines visuomenės ekonominės ir socialinės raidos ypatybes tarpukario Europoje. 5.1.3. Paaiškinti ryšį tarp Pirmojo pasaulinio karo rezultatų ir naujų visuomenės raidos sąlygų.
5.2. Įvertinti Pirmojo pasaulinio karo įtaką visuomenės kaitai Lietuvoje.	5.2.1. Paaiškinti, kodėl 1918–1920 m. kovos Lietuvoje vadinos Nepriklausomybės kovomis. 5.2.2. Remiantis konkrečiais Nepriklausomybės kovų laikotarpio pavyzdžiais apibūdinti Lietuvos visuomenės siekį gyventi nepriklausomoje valstybėje.
5.3. Analizuoti demokratijos ir diktatūros idėjų plitimo ir jų įgyvendinimo priežastis Europoje tarp dviejų pasaulinių karų.	5.3.1. Pavyzdžiais iliustruoti demokratijos idėjų augimą Europoje po Pirmojo pasaulinio karo. 5.3.2. Paaiškinti, kokiais argumentais grindžiama nuomonė apie demokratinio režimo krizę. 5.3.3. Nurodyti autoritarinių ir totalitarinių režimų Europoje įvedimo priežastis.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
5.4. Įvertinti Steigiamojo Seimo reformų poveikį besikuriančiai Lietuvos valstybei.	5.4.1. Aprašyti Steigiamojo Seimo reformas Lietuvoje. 5.4.2. Steigiamojo Seimo 1922 m. priimtą Lietuvos Valstybės Konstituciją apibūdinti kaip demokratijos idėjų įgyvendinimą praktikoje. 5.4.3. Paaiškinti, kokią įtaką Lietuvos socialinio gyvenimo raidai turėjo Steigiamojo Seimo pradėtos reformos.
5.5. Palyginti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos visuomenes totalitarizmo sąlygomis.	5.5.1. Apibūdinti Sovietų Sąjungos ir Vokietijos visuomenių gyvenimą totalitarinio režimo sąlygomis. 5.5.2. Paaiškinti priežastis, kodėl Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje visuomenė skirtingai vertino jų šalyse įsitvirtinusius režimus.
5.6. Daryti išvadas apie Lietuvos visuomenės kaitą demokratiniu ir autoritariniu laikotarpiu.	5.6.1. Apibūdinti įvairių Lietuvos visuomenės grupių gyvenimą demokratijos (parlamentinio) ir autoritarinio (prezidentinio) režimo sąlygomis. 5.6.2. Nustatyti ir paaiškinti įvairių Lietuvos visuomenės sluoksnių požiūrį apie buvusius režimus. 5.6.3. Apibrėžti tautinių mažumų statusą pirmojoje Lietuvos Respublikoje.
5.7. Įvertinti tarptautinę padėtį Antrojo pasaulinio karo išvakarėse.	5.7.1. Aprašyti tarptautinių santykių XX a. 4-ajame dešimtmetyje ypatybes (Vokietijos revanšizmo politiką, SSRS ekspansionistinius siekius ir Vakarų valstybių poziciją) siejant su Antrojo pasaulinio karo priežastimis. 5.7.2. Paaiškinti pirmosios Lietuvos Respublikos užsienio politikos pagrindinius bruožus. 5.7.3. Nurodyti Lietuvos nepriklausomybės praradimo aplinkybes ir sąlygas. 5.7.4. Paaiškinti, kaip įvairių Lietuvos visuomenės grupių atstovai vertino valstybingumo praradimą.
5.8. Analizuoti Antrojo pasaulinio karo poveikį valstybėms ir visuomenei.	5.8.1. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius Antrojo pasaulinio karo etapus. 5.8.2. Nurodyti, kodėl 1939–1945 m. vykęs karas vadinamas pasauliniu. 5.8.3. Antrojo pasaulinio karo metų pavyzdžiais iliustruoti pasipriešinimo ir bendradarbiavimo su okupantais reiškinius. 5.8.4. Nurodyti Antrojo pasaulinio karo nusikaltimus, ypač – civilių gyventojų naikinimą, holokaustą.
5.9. Vertinti sovietų ir nacių okupacinę politiką Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais.	5.9.1. Nurodyti sovietų okupacinės valdžios Lietuvoje 1940–1941 metais įvykdytus pertvarkymus politinėje, ekonominėje, socialinėje srityse ir nusikaltimus žmogiškumui. 5.9.2. Aprašyti nacių okupacijos Lietuvoje ypatybes, siejant jas su Lietuvos visuomenės pasipriešinimu ir bendradarbiavimu su okupantais. 5.9.3. Pateikti pavyzdžių, liudijančių antihumanišką nacistinės okupacinės politikos pobūdį Lietuvoje. 5.9.4. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti Lietuvos visuomenės bendradarbiavimą su okupacinėmis valdžiomis ir pasipriešinimą joms.
5.10. Išanalizuoti svarbiausius Lietuvos XX a. pirmosios pusės kultūros ir mokslo laimėjimus.	5.10.1. Nurodyti svarbiausius Lietuvos XX a. pirmosios pusės kultūros ir mokslo laimėjimus. 5.10.2. Apibūdinti kultūros kūrėjų ir mokslininkų veiklos sąlygas pirmosios Lietuvos Respublikos laikais.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
5.11. Įvertinti Lietuvos XX a. pirmosios pusės kultūros ir mokslo laimėjimus visuomenės raidos kontekste.	5.11.1. Pateikti pavyzdžių, liudijančių tautinės lietuvių kultūros pagrindus susiformavimą pirmojoje Lietuvos Respublikoje. 5.11.2. Nustatyti Lietuvos tautinių mažumų atstovų indėlį į šalies ir pasaulio kultūros ir mokslo raidą.
5.12. Daryti išvadas apie okupacijų žalą Lietuvos kultūros ir mokslo raidai.	5.12.1. Pavyzdžiais iliustruoti Antrojo pasaulinio karo ir okupacijų padarytą žalą Lietuvos kultūros paminklams. 5.12.2. Paaiškinti, kaip Antrasis pasaulinis karas ir okupacijos sumažino kūrybos galimybes Lietuvoje.
6. Visuomenė Šaltojo karo ir komunizmo žlugimo Europoje laikais	
6.1. Apibendrinti Šaltojo karo poveikį valstybėms ir visuomenei.	6.1.1. Paaiškinti, kodėl laikotarpis nuo 1945 m. iki 10-ojo dešimtmečio pradžios vadinamas Šaltuoju karu. 6.1.2. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius Šaltojo karo tarptautinius įvykius. 6.1.3. Šaltojo karo laikotarpio pavyzdžiais iliustruoti valstybių politikos įtaką kasdieniam žmonių gyvenimui.
6.2. Analizuoti Europos gyventojų socialinės struktūros pokyčius po Antrojo pasaulinio karo.	6.2.1. Apibūdinti Europos kapitalistinio ir socialistinio ūkių raidos ypatumus po Antrojo pasaulinio karo. 6.2.2. Paaiškinti Vakarų Europos gyventojų socialinės struktūros pokyčius. 6.2.3. Paaiškinti, kaip prievartinė sovietizacija socialinėje ir ūkio srityse keitė Lietuvos visuomenę. 6.2.4. Nurodyti pagrindinius sovietinės valdžios nusikaltimus Lietuvos valstybei ir visuomenei.
6.3. Įvertinti Lietuvos visuomenės pasipriešinimo komunistinei santvarkai judėjimą Rytų ir Vidurio Europos tautų kontekste.	6.3.1. Aprašyti žymiausius antikomunistinio pasipriešinimo, neginkluoto pasipriešinimo ir disidentinio judėjimo pavyzdžius Vidurio ir Rytų Europos šalyse. 6.3.2. Nurodyti partizaninio lietuvių tautos pasipriešinimo sovietams mastą, pasiektus rezultatus. 6.3.3. Paaiškinti būdinguosius disidentinio judėjimo Lietuvoje bruožus. 6.3.4. Apibūdinti lietuvių pasipriešinimą sovietiniam režimui už dabartinės Lietuvos teritorijos ribų, lageriuose ir tremčių vietose.
6.4. Palyginti sovietinės santvarkos stiprinimo būdus ir priemones.	6.4.1. Nurodyti ir apibūdinti pagrindinius sovietinės santvarkos kaitos etapus (stalinizmas, „atšilimas“, „sąstingis“) šaltojo karo epochoje. 6.4.2. Paaiškinti M. Gorbačiovo pastangas reformuoti sovietinę santvarką.
6.5. Nagrinėti Lietuvos visuomenės siekio gyventi nepriklausomoje valstybėje įgyvendinimą.	6.5.1. Nurodyti Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio susikūrimo aplinkybes Lietuvoje. 6.5.2. Paaiškinti skirtingų požiūrių į Nepriklausomybės atkūrimą Lietuvos visuomenėje priežastis. 6.5.3. Apibūdinti priemones, kuriomis buvo siekiama Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo.
6.6. Analizuoti svarbiausius Lietuvos XX a. antrosios pusės kultūros ir mokslo laimėjimus.	6.6.1. Nurodyti svarbiausius Lietuvos XX a. antrosios pusės kultūros ir mokslo laimėjimus. 6.6.2. Paaiškinti mokslo ir technikos poveikį Lietuvos kultūros raidai XX a. antrojoje pusėje.
6.7. Daryti išvadas apie mokslo ir kūrybos sąlygas Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje.	6.7.1. Pavyzdžiais iliustruoti oficialiosios kultūros ir mokslo laimėjimus Lietuvoje sovietiniais laikais. 6.7.2. Nurodyti sąlygas, kuriomis buvo kuriama neoficialioji kultūra Lietuvoje sovietiniais laikais. 6.7.3. Aprašyti pasaulio lietuvių bendruomenės pastangas puoselėti lietuvių kalbą ir kultūrą.

7. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas ir Lietuvos visuomenės kaita nepriklausomoje valstybėje	
7.1. Daryti išvadas apie Europos politinio žemėlapių kaitą po 1990 metų.	7.1.1. Aprašyti naujų valstybių ir / ar naujais pagrindais atsikūrusių visuomenių Europoje po 1990 metų procesą. 7.1.2. Nustatyti pagrindines naujų valstybių politinės raidos tendencijas. 7.1.3. Nurodyti pagrindinius naujų valstybių tarpusavio santykių konfliktus ir jų sprendimo būdus.
7.2. Apibendrinti politines sąlygas, kurios veikė visuomenės raidą atsikūrusioje Lietuvos Respublikoje.	7.2.1. Aprašyti atsikūrusios Lietuvos Respublikos politinės raidos ypatumus. 7.2.2. Nurodyti pagrindinius atsikūrusios Lietuvos Respublikos užsienio politikos uždavinius ir jų sprendimo būdus.
7.3. Įvertinti globalizacijos įtaką visuomenės gyvenimui.	7.3.1. Apibrėžti globalizacijos sąvoką. 7.3.2. Nustatyti, kurias šiuolaikinio pasaulio visuomenių gyvenimo sritis veikia globalizacijos procesas. 7.3.3. Pavyzdžiais iliustruoti teigiamus ir neigiamus globalizacijos sukeltus padarinius. 7.3.4. Aprašyti priemones ir būdus, kuriais Europos Sąjungos valstybės bando kurti daugiakultūrę visuomenę.
7.4. Įvertinti Lietuvos visuomenės kaitą lemiančius veiksnius.	7.4.1. Nustatyti, kurias šiuolaikinės Lietuvos visuomenės gyvenimo sritis veikia globalizacijos reiškiniai. 7.4.2. Paaiškinti pilietinės visuomenės kūrimą Lietuvos Respublikoje skatinančius ir stabdančius veiksnius. 7.4.3. Aprašyti visuomenės socialinės ir etninės kaitos Lietuvos Respublikoje priežastis.
7.5. Analizuoti demokratinio valdymo modelių kaitą.	7.5.1. Apibrėžti demokratijos kaip visuomenių tvarkymosi principo ir politinio režimo esmę. 7.5.2. Apibūdinti pagrindinius demokratinio valdymo modelius.
7.6. Daryti išvadas apie šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančių partinių ir rinkimų sistemų įtaką visuomenių politiniam gyvenimui.	7.6.1. Apibūdinti šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančias partines ir rinkimų sistemas. 7.6.2. Nustatyti šiuolaikinėse valstybėse egzistuojančių partinių ir rinkimų sistemų pranašumus ir trūkumus.
7.7. Nagrinėti Lietuvos Respublikos Konstitucijos reikšmę valstybės ir visuomenės gyvenimui.	7.7.1. Paaiškinti pagrindines Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, reglamentuojančias valstybės, jos institucijų, visuomenės ir piliečių gyvenimą. 7.7.2. Konkrečiais pavyzdžiais iliustruoti Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų veikimą politiniame ir visuomeniniame gyvenime.
7.8. Susieti visuomenės gyvenimo pokyčius Lietuvoje su dalyvavimu kuriant vieną Europą.	7.8.1. Aprašyti Lietuvos Respublikos integravimąsi į Europos ūkines ir politines struktūras. 7.8.2. Pavyzdžiais iliustruoti pokyčius, kuriuos Lietuvos visuomenė patyrė ir patiria įstojusi į ES ir NATO.
7.9. Nagrinėti Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo sistemų pokyčius po Nepriklausomybės atkūrimo.	7.9.1. Apibūdinti bendrojo lavinimo ir aukštojo mokslo sistemų pokyčius, įvykusius po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. 7.9.2. Paaiškinti po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais susidariusias naujas sąlygas mokslininkams ir meno kūrėjams.
7.10. Apibendrinti Lietuvos Respublikos meno ir mokslo laimėjimus po Nepriklausomybės atkūrimo.	7.10.1. Pavyzdžiais iliustruoti svarbiausius Lietuvos Respublikos meno ir mokslo laimėjimus po Nepriklausomybės atkūrimo.

II. Orientavimasis istoriniame laike ir erdvėje

Nuostata

- Vertinti orientavimosi istoriniame laike ir istorinėje erdvėje naudą aiškinantis praeities įvykius, reiškinius ir procesus.

Esminis gebėjimas

Orientuotis istoriniame laike ir erdvėje.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
8.1. Atskirti svarbiausius Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijos laikotarpius ir pagrįsti jų ribas.	8.1.1. Nurodyti pagrindinius nagrinėtus Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijos laikotarpius, pavyzdžiui, viduriniai amžiai, naujieji amžiai, naujaisieji laikai, Renesansas, Apšvieta. 8.1.2. Paaiškinti, kodėl vienas ar kitas istorijos įvykis, reiškinys yra laikomas istorijos laikotarpio skiriamąja riba (pavyzdžiui: Vakarų Romos imperijos subyrėjimas – viduramžių pradžia, o Amerikos atradimas, Martyno Liuterio tezių paskelbimas ir kt. – viduramžių pabaiga). 8.1.3. Atpažinti ir aprašyti vienus ar kitus svarbius praeities įvykius ar reiškinius kaip konkrečios epochos atspindžius (pavyzdžiui, fabrikinės gamybos atsiradimą kaip pramoninės revoliucijos, holokaustą – kaip Antrojo pasaulinio karo ir kt.).
8.2. Susieti svarbiausius įvykius ir reiškinius Lietuvos ir Europos (pasaulio) istorijoje.	8.2.1. Pavyzdžiais iliustruoti svarbiausius pasaulio ir Lietuvos istorinės raidos tarpusavio ryšius. 8.2.2. Atpažinti vienlaikius Lietuvos ir pasaulio (Europos) istorinės raidos įvykius, reiškinius. 8.2.3. Nustatyti vienos ar kitos epochos visuomenės palikimą vėlesnėje visuomenėje ir įvertinti jo poveikį tos visuomenės raidai.
8.3. Įvertinti istorijos žemėlapi kaip žinių apie praeitį šaltinį.	8.3.1. Nurodyti, kokią tiesioginę ir netiesioginę informaciją gali teikti istorijos žemėlapis. 8.3.2. Apibrėžti visuomenės raidos pažinimui istorijos žemėlapiu teikiamą naudą.
8.4. Nagrinėti, vertinti ir apibendrinti istorijos žemėlapiu teikiamą informaciją.	8.4.1. Atpažinti nagrinėjamus objektus istorijos žemėlapyje. 8.4.2. Skirtinguose istorijos žemėlapiuose nustatyti to paties vaizduojamo objekto pokyčius laike. 8.4.3. Pagal istorijos žemėlapi paaiškinti įvykių priežastis ir pasekmes, aplinkos sąlygų poveikį visuomenės raidai.

III. Istorijos tyrimas ir interpretavimas

Nuostata

- Vertinti istorijos šaltinių teikiamą naudą istorijos pažinimui.

Esminis gebėjimas

Argumentuoti ir kritiškai vertinti istorijos šaltiniuose pateikiamą informaciją.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
9.1. Įvertinti istorinio šaltinio tinkamumą atsakant į klausimus apie praeitį.	9.1.1. Paaiškinti, kaip reikia atrinkti istorinius ir kitus informacijos šaltinius norint gauti informacijos apie praeitį. 9.1.2. Nurodyti, kokią tiesioginę ir netiesioginę informaciją gali teikti istorijos ar kitas informacijos šaltinis. 9.1.3. Apibrėžti istorinio šaltinio teikiamą naudą visuomenės raidos rekonstrukcijai.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
9.2. Nagrinėti, vertinti ir interpretuoti informaciją, gautą iš įvairių informacijos šaltinių (pirminių istorijos šaltinių, istorikų tekstų, medijų).	9.2.1. Paaikškinti, kaip istorijos šaltinio ir teksto teikiama informacija priklauso nuo autoriaus pažiūrų, įsitikinimų. 9.2.2. Nurodyti veiksnius, lemiančius skirtingas to paties praeities įvykio, reiškinio ir proceso interpretacijas. 9.2.3. Atpažinti skirtingus to paties įvykio, reiškinio ir proceso aprašymus informacijos šaltinyje. 9.2.4. Atpažinti šališkumą istorijos šaltiniuose ir tekstuose.
IV. Istorijos supratimo raiška	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Siekti įvairiais būdais ir naudojantis įvairiomis priemonėmis perteikti savo supratimą apie praeitį. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Pateikti savo istorinio žinojimo rezultatus įvairiomis formomis – žodine, rašytine, vaizdine.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
10.1. Įvairiomis formomis – žodine, rašytine, vaizdine – apibendrinti informaciją apie visuomenės raidą praeityje.	10.1.1. Aprašyti svarbiausius nagrinėjamų istorijos laikotarpių įvykius, reiškinius ir procesus. 10.1.2. Pavyzdžiais iliustruoti svarbiausius nagrinėjamų istorijos laikotarpių reiškinius ir procesus.
10.2. Sukurti korektišką praeities raidos pasakojimą ar kitokios formos pristatymą.	10.2.1. Apibrėžti svarbiausias nagrinėjamų istorijos laikotarpių sąvokas. 10.2.2. Paaikškinti, kaip formuluojami argumentai ir pateikiami vertinimai apie istorinius įvykius ir reiškinius.

5.4.2.2. Turinio apimtis

5.4.2.2.1. Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės formavimasis (iki XV a. pab.).

Europos visuomenių antikinės ištakos: politinių (valstybių valdymo formų, režimų) ir teisinių (romėnų teisės) idėjų taikymas vėlesniais laikais. Europos krikščioniškasis pagrindas. Pagrindiniai viduramžių feodalizmo elementai ir bruožai. Vakarų Europos luominės visuomenės modelis. Religijos vaidmuo visuomenės gyvenime: Bažnyčios statusas, vienuolynų vaidmuo visuomenės religiniame, ekonominiame gyvenime. Lietuvos visuomenė valstybės susidarymo laikotarpiu. Feodalinių santykių klostymasis. Lietuvos ir Lenkijos dinastinės unijos ir krikšto poveikis visuomenės raidai. Bajorų luomas. Didžiojo kunigaikščio valdžia ir didikų luominis atstovavimas. Miestiečiai ir miestų savivaldos teisės. Katalikų Bažnyčios statuso įtvirtinimas. Tautinė Lietuvos luominės visuomenės įvairovė – lietuviai, rusai, lenkai, žydai, totoriai, karaimai.

Europos civilizacijos antikinės ištakos: kultūros idėjų reikšmė vėlesniems laikams. Europos viduramžių kultūros (menas, literatūra, švietimas) bruožai. Kaimyninių Bizantijos ir islamo civilizacijų poveikis. Lietuvos kultūros bruožai Europos viduramžių kultūros kontekste.

5.4.2.2.2. Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kaita XVI–XVII a. vid. Naujieji amžiai Europoje (didžiųjų geografinių atradimų sukelti pokyčiai, mokslo ir technikos raida). Reformacijos ir kontrreformacijos įtaka visuomenės kaitai. LDK luomai. Bajorija ir jos prievolės. Dvasininkija. Lietuvos miestai ir miestiečiai. Valakų reforma ir jos padariniai. Teisė ir visuomenė XVI amžiuje (Lietuvos Statutai). Tautybės ir religijos LDK. Abiejų Tautų Respublikos visuomenės savitumai po Liublino unijos. *Renesanso ir reformacijos poveikis Europoje ir LDK žmogaus pasaulėžiūros kaitai. LDK visuomenės edukacija. Baroko laikų kultūra LDK. LDK politinė tautos savimonė.*

5.4.2.2.3. Apšvietos Europoje laikai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo pokyčiai. Apšvietos filosofijos ir Prancūzijos revoliucijos poveikis Europos visuomenei. XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pradžios visuomenės gyvenimas Abiejų Tautų Respublikoje. Karų socialinės ir politinės pasekmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė Apšvietos epochoje. Mėginimai reformuoti Abiejų Tautų Respubliką XVIII a. antroje pusėje. Valstybės padalijimų padariniai to meto visuomenei. *Klasicizmo kultūros bruožai Europoje ir LDK.*

5.4.2.2.4. Lietuvos visuomenė Europos ir pasaulio pokyčių XIX–XX a. pr. sąlygomis. Pramonės perversmo sukelti pokyčiai pasaulyje ir jų raiška Lietuvoje. Lietuvos visuomenės tautinės ir socialinės struktūros

kaita XIX a. Rusijos valdžios politika Lietuvoje ir visuomenės atsakai: XIX a. sukilimai Lenkijoje ir Lietuvoje, tautinis sąjūdis. Tautiniai sąjūdžiai Europoje ir lietuvių moderniosios tautos formavimasis XIX a. idėjinių politinių srovių kontekste. Didžiųjų valstybių imperinė užsienio politika ir visuomenės kaita Europoje Pirmojo pasaulinio karo metais. Autonomijos siekiai ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. *XIX amžiaus kultūros svarbiausieji bruožai. Masinės kultūros formavimosi ištakos. Lietuvos XIX a. kultūros raida Europos kontekste.*

5.4.2.2.5. Visuomenė demokratijų ir diktatūrų varžybų, Antrojo pasaulinio karo epochoje (1919–1945 m.). Pirmojo pasaulinio karo poveikis Europos ir Lietuvos raidai. Demokratijos tendencijų klostymasis Europos valstybėse po Pirmojo pasaulinio karo. Steigiamojo Seimo reformų Lietuvoje įtaka visuomenės raidai. Diktatūrų augimas Europoje. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos visuomenės totalitarizmo sąlygomis. Piliečių ir valdžios santykiai Lietuvoje demokratiniu ir autoritariniu laikotarpiu. Tautinės mažumos Lietuvos Respublikoje. Antrojo pasaulinio karo priešastys ir Molotovo–Ribentropo pakto įgyvendinimas. Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Lietuvos gyvenimo sovietizavimas 1940–1941 metais. Nacių administracinė, ekonominė, kolonizacinė politika Lietuvoje. Pasipriešinimas okupantams ir bendradarbiavimas su jais. Holokaustas Lietuvoje. Antrojo pasaulinio karo padariniai. *Lietuvos XX amžiaus pirmosios pusės kultūros raida Europos kontekste: laimėjimai ir nepanaudotos galimybės.*

5.4.2.2.6. Visuomenė Šaltojo karo ir komunizmo žlugimo Europoje laikais. Pagrindiniai Šaltojo karo bruožai. Rytų ir Vakarų konflikto poveikis visuomenės raidai pasaulyje ir Lietuvoje. Lietuva Vidurio ir Rytų Europos tautų kovoje su komunistiniu režimu. Partizaninis ir disidentinis pasipriešinimas sovietų valdžiai. Lietuvos ūkio ir visuomenės sovietizacija. Bendradarbiavimas su sovietų režimo propaguotojais ir prisitaikymas prie jo. Sovietų Sąjungos irimas ir komunizmo sistemos Europoje žlugimas. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis ir nepriklausomybės atkūrimas. *Mokslo ir technikos revoliucijos poveikis visuomenės ir kultūros kaitai. Lietuvos kultūra: kūrybos sąlygos ir reikšmingi laimėjimai.*

5.4.2.2.7. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas ir Lietuvos visuomenės kaita nepriklausomoje valstybėje. Naujos valstybių ir visuomenių egzistavimo sąlygos ir nauji iššūkiai po Šaltojo karo: santvarkų, ūkio modelių, tarpvalstybinių santykių kaita. Lietuvos politinės raidos bruožai atkūrus Nepriklausomybę. Lietuvos visuomenės kaita Nepriklausomybės metais: sovietizacijos padarinių likvidavimas, piliečių tautos formavimasis, visuomenės socialinės, tautinės struktūros kaita, emigracija ir imigracija. Lietuvos integracija į Vakarų ūkines ir politines struktūras.

Pagrindiniai demokratinio valdymo modeliai. Politinės partijos. Rinkimų sistemos, jų pranašumai ir trūkumai. Lietuvos Respublikos Konstitucija apie valstybės funkcionavimą, institucijas (Seimas, Vyriausybė, Prezidentas) ir visuomenę. Konstitucijos nuostatų įgyvendinimas. *Lietuvos Respublikos kultūra ir švietimas – kaitos priešastys, sąlygos ir pokyčiai.*

5.4.2.3. Vertinimas

Skyrelyje pateikiami mokinių žinių, supratimo ir gebėjimų lygių požymiai. Jie padeda mokytojui stebėti, apibendrinti, fiksuoti individualius mokinių pasiekimus ir pagal tai – diferencijuoti užduotis. Patenkinamo, pagrindinio ir aukštesniojo lygių požymiai – ne kiekybiniai, o kokybiniai. Jais siekiama ne tik vertinti mokinių pasiekimus lygiais, vertinti balais. Taip pat siekiama, kad šie kriterijai padėtų mokytojams įvertinti kiekvieno mokinio gebėjimus ir numatyti, kaip juos ugdyti siekiant geresnių mokymo(si) rezultatų.

5.4.2.3.1. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Remdamasis žiniomis apibūdina tik pačius svarbiausius nagrinėtus Lietuvos, Europos ir pasaulio praeities įvykius, reiškinius ir procesus.	Remdamasis žiniomis apibūdina nagrinėtus Lietuvos ir Europos praeities įvykius, reiškinius ir procesus.	Remdamasis žiniomis tiksliai ir nuosekliai apibūdina nagrinėtus Lietuvos, Europos ir pasaulio praeities įvykius, reiškinius ir procesus.
2. Taikymas	Palygina istorijos laikotarpius tik pagal kelis akivaizdžius kriterijus. Žemėlapyje lokalizuoja tik pagrindinius įvykius ir reiškinius, nenuosekliai aiškina jų raidą. Nekritiškai vertina istorijos šaltinius ir jų teikiamą informaciją.	Vadovaudamasis pasirinktais kriterijais, lygina svarbiausius istorijos laikotarpius. Žemėlapyje lokalizuoja įvykius, reiškinius, aiškina jų raidą. Kritiškai vertina istorijos šaltinius, jų teikiamą informaciją, apibendrina ir daro išvadas.	Vadovaudamasis pasirinktais kriterijais, palygina svarbiausius istorijos laikotarpius. Žemėlapyje lokalizuoja įvykius ir reiškinius, aiškina jų raidą, nurodo vienokius ar kitokius rezultatus lėmusius veiksnius. Kritiškai vertina istorijos šaltinius, jų teikiamą informaciją, savarankiškai apibendrina ir daro išvadas.
3. Problemų sprendimas	Išskiria keletą visuomenės kaitos bruožų ir pateikia jų vertinimus. Paaiškina pačias svarbiausias problemas ir jų sprendimo būdus tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais. Ne visai tiksliai nustato įvykių ir reiškinių priežastis ir pasekmes to meto visuomenei.	Pagal pasirinktus kriterijus aiškina istorinės visuomenės kaitos bruožus, jų sąsajas su konkrečiais istorijos laikotarpiais. Paaiškina svarbiausias problemas tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais. Nustato tik pagrindines įvykių ir reiškinių priežastis ir pasekmes to meto visuomenei.	Pagal savo suformuluotus kriterijus išskiria ir vertina istorines visuomenės kaitos priežastis. Pateikia nagrinėjamų istorijos laikotarpių savitumo pavyzdžių. Paaiškina svarbiausias problemas ir jų sprendimo būdus tam tikrais Lietuvos ir pasaulio istorijos laikotarpiais, pagrindžia jų pamokų aktualumą dabarčiai. Nustato įvykių ir reiškinių priežastis, įvertina jų poveikį to meto visuomenei ir tolesnei istorinei kaitai.
4. Komunikavimas	Ne visada suprantamai išreiškia savo istorijos supratimą, vartoja tik svarbiausias nagrinėtas istorijos sąvokas.	Pakankamai aiškiai išreiškia savo istorijos supratimą, tiksliai vartoja svarbiausias nagrinėtas istorijos sąvokas.	Tiksliai ir aiškiai išreiškia savo istorijos supratimą, tinkamai vartoja visas istorijos sąvokas, kurių mokėsi.
5. Mokėjimas mokytis	Mokytojo padedamas kelia mokymosi uždavinius, pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Vertina savo mokymąsi.	Savarankiškai pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Planuoja ir vertina savo mokymąsi.	Savarankiškai kelia mokymosi uždavinius, pasirenka mokymosi būdus atsižvelgdamas į mokymosi tikslą, užduoties pobūdį. Planuoja ir vertina savo mokymąsi. Nurodytu būdu stebi savo mokymosi procesą.

6. Geografija – socialinio ugdymo dalis

6.1. Dalyko paskirtis

Viduriame ugdyme geografija yra mokomasis dalykas, kuriame siejami gamtos ir socialiniai mokslai. Jis nagrinėja gamtos ir visuomenės struktūras bei santykius ir, greta istorijos, teisės, filosofijos, religijotyros, ekonomikos ir verslumo, padeda siekti socialinio ugdymo tikslų ir uždavinių. Geografijos vidurinio ugdymo bendroji programa skirta pedagogams, kurie jau moko arba rengiasi mokyti geografijos 11–12 klasėse (III–IV gimnazijų klasėse), mokytojų rengėjams, brandos egzaminų užduočių rengėjams, aukštųjų mokyklų geografijos dėstytojams.

6.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

6.2.1. Tikslas – plėtoti orientavimosi geografinėje erdvėje, gamtinių ir visuomeninių procesų analizės ir tyrimo gebėjimus, interpretacinių mąstymą ir pasaulio geografinę sampratą.

6.2.2. Uždaviniai

6.2.2.1. Mokiniai, pasirinkę bendrąjį kursą, siekia:

- suprasti ir analizuoti gamtos reiškinius ir dėsningumus, visuomenės gyvenimo socialinius, kultūrinius, ekonominius, politinius reiškinius ir pokyčius;
- suprasti ir nagrinėti lokalių, regioninių ir globalinių problemų atsiradimo priežastis, raidą ir sprendimo būdus;
- plėtoti kompleksines geografijos žinias remiantis Lietuvos ir pasaulio regionų pavyzdžiais;
- gebėti diskutuoti geografijos temomis, taisyklingai vartoti geografijos sąvokas;
- ugdytis praktinio ir kūrybinio darbo gebėjimus.

6.2.2.2. Mokiniai, pasirinkę išplėstinį kursą, siekia:

- analizuoti ir vertinti gamtos dėsningumus ir reiškinius, nurodyti jų pasiskirstymą ir įtaką geografinės erdvės formavimuisi;
- analizuoti ir kritiškai vertinti Lietuvos ir pasaulio socialinio, kultūrinio, ekonominio ir politinio gyvenimo įvykius bei pokyčius;
- nusakyti lokalių, regioninių ir globalinių problemų atsiradimo priežastis, raidą ir siūlyti tinkamus būdus joms spręsti, motyvuotai reikšti savo nuomonę aiškinant jas;
- lyginti pasaulio valstybes ir regionus gamtiniu, visuomeniniu ir geopolitiniu aspektu;
- gebėti diskutuoti geografijos temomis, taisyklingai vartoti geografijos sąvokas;
- ugdytis praktinio ir kūrybinio darbo gebėjimus, formuoti geografinių objektų vaizdinius;
- pasirengti studijoms aukštojoje mokykloje ir mokymuisi visą gyvenimą.

6.2.3. Struktūra

6.2.3.1. Geografijos programą sudaro du kursai: bendrasis ir išplėstinis. Kursų programos skiriasi sudėtingumu.

6.2.3.2. Bendrojo kurso paskirtis – sudaryti galimybę mokiniams pasirengti gyvenimui visuomenėje, įgyti bendrąjį socialinį kultūrinį išprusimą, gilintis į geografijos dalyko turinį ir praktinių gebėjimų plėtojimą. Bendrasis kursas apima plačiai vartojamas geografijos sąvokas, svarbiausias idėjas (įskaitant ir jų kontekstą), pagrindinius dėsningumus, reiškinius ir procesus. Šiame kurse visos temos nagrinėjamos bendrais bruožais ir tuo siekiama, kad geografijos pamokose įgytas žinias vėliau mokiniai gebėtų taikyti paprastose praktinėse (kasdieninėse) situacijose.

6.2.3.3. Išplėstinis kursas savo pasiekimais, turiniu ir vertinimu yra platesnis už bendrąjį kursą. Jis apima žinių, gebėjimų ir nuostatų visumą, orientuotą į platesnes tam tikros srities studijas. Šis kursas skirtas mokiniams savarankiško mokymosi gebėjimams ugdyti, mokymuisi taikyti dalyko žinias ir metodus sprendžiant praktinio ir teorinio pobūdžio užduotis.

6.2.3.4. Šiuolaikinės mokymosi teorijos orientuoja į ugdymo turinio pasirinkimo galimybių didinimą, kuris leidžia labiau pritaikyti ugdymo turinį atsižvelgiant į individualius mokymosi poreikius ir polinkius, o mokymasis, susietas su asmeniniais polinkiais ir gyvenimo patirtimi, tampa patrauklesnis. Mokiniai, savarankiškai siekdami išsikeltų geografijos mokymosi tikslų, dar galėtų papildomai rinktis turizmo ir verslo, geopolitikos, globalizacijos modulius. Jų turinį galėtų numatyti ir pats mokytojas, atsižvelgdamas į mokinių poreikius, pomėgius, turimas mokomąsias priemones.

6.2.3.5. Šiuolaikinė geografija yra sudėtinga glaudžiai tarpusavyje susijusių mokslų sistema, kurią sudaro gamtinės (fizinės) ir visuomeninės (socialinės) geografijos šakos. Kiekvienoje šių šakų skiriamos smulkesnės dalyko kryptys, kurios yra glaudžiai tarpusavyje susijusios. Gamtinius ir visuomeninius kompleksus vienija veiklos sritys ir geografinės erdvės lygiai.

6.2.3.6. Geografijos dalyko struktūra atspindi esminių pasaulio geografinio pažinimo ir siekiamų idėjų bei vertybių kaitą – nuo geografinių pradmenų pateikimo, pasaulio regionų vaizdo suvokimo einama prie Lietuvos ir pasaulio gamtinės ir socialinės, kultūrinės, politinės, ekonomikos sanklodos supratimo. Struktūrinant geografijos ugdymo turinį, išskiriamos specifinės ugdomosios veiklos sritys:

- orientavimasis aplinkoje ir žemėlapyje – aprašomi mokinių gebėjimai orientuotis įvairioje geografinėje erdvėje (lokalioje, regioninėje ir globalinėje) ir kartografiniuose kūriniuose, suvokti juose esančius objektus;
- gamtos ir visuomenės analizė – aprašomi mokinių gebėjimai pažinti, analizuoti ir vertinti Lietuvos, Europos ir pasaulio regionų geografines sąlygas, specifinius erdvinės struktūros bruožus, gamtinės ir visuomeninės aplinkos reiškinius ir dėsningumus;
- geografiniai tyrimai – aprašomi mokinių gebėjimai atlikti geografinius aplinkos stebėjimus ir tyrimus, formuluoti hipotezes, rinkti duomenis, taikyti geografinės erdvės pažinimo būdus (metodus), teoriškai ar praktiškai modeliuoti situacijas.

6.2.3.7. Baigę geografijos vidurinio ugdymo programą, mokiniai gebės:

- paaiškinti svarbiausius Lietuvoje, Europoje ir pasaulyje vykstančius gamtinius ir socialinius reiškinius ir procesus, nustatyti tarpusavio ryšius, nurodyti jų įtaką visuomenės gyvenimui;
- taikyti įgytas žinias tyrinėjami geografinę aplinką, sprendami artimos gyvenamosios vietovės, regiono ar pasaulio politines, ekonomines, socialines, aplinkosaugines problemas, remdamiesi gautais duomenimis daryti išvadas, siūlyti pagrįstus sprendimus;
- atsakingai veikti siekiant išsaugoti gamtos ir kultūros paveldą, prisidėti prie darnaus vystymosi siekių įgyvendinimo savo gyvenamojoje vietovėje, Lietuvoje ir pasaulyje.

6.2.3.8. Numatytoms ugdomosios veikloms įgyvendinti bendrajame ir išplėstiniame kurse aprašytos geografijos teminės sritys ir jas sudarančios temos:

6.2.3.8.1. geografinis pažinimas (geografijos samprata, raida ir geoinformacija);

6.2.3.8.2. gamtinė geografija (Žemė visatos erdvėje; Žemės vidinė sandara ir paviršius; atmosfera, klimatas, orai; Pasaulio vandenynas ir sausumos vandenys; geografinė sfera ir jos dėsningumai);

6.2.3.8.3. visuomeninė geografija (gyventojai ir gyvenvietės; kultūros ir religijos; politinė geografija; pasaulio ūkis; globalizacija);

6.2.3.8.4. regioninė geografija (regionai ir subregionai; globalinės problemos).

6.2.3.9. Apibrėžiant geografijos dalyko kompetencijos struktūrą, mokinių gebėjimai skirstomi į grupes: žinios ir supratimas, taikymo gebėjimai, problemų sprendimo gebėjimai, komunikavimo gebėjimai, mokėjimas mokyti. Toliau pateikiamas apibendrintas šių gebėjimų aprašymas, pritaikytas geografijos mokomajam dalykui:

6.2.3.9.1. Žinias ir supratimą mokiniai parodo:

- tinkamai vartodami ir paaiškindami sąvokas, esminius gamtos ir visuomenės reiškinių ar procesų bruožus;
- apibūdindami įvykių, reiškinių, procesų bruožus ir objektų geografinę padėtį, nurodydami įvykio, reiškinio vietą, laiką, kryptį;
- rasdami reikiamą informaciją žemėlapiuose, grafikuose, schemose, diagramose, lentelėse, mokslinio pobūdžio tekstuose.

6.2.3.9.2. Taikymo gebėjimus mokiniai parodo:

- rasdami ir apibendrindami informaciją apie gamtos ir visuomenės reiškinius ir procesus įvairiausiuose geografinės informacijos šaltiniuose, nurodydami priežastis bei pasekmes;

- pasirinkdami galimus nagrinėjamų problemų sprendimo būdus, nurodydami jų pagrįstumą ir trūkumus;
- atlikdami skaičiavimus (procentai, vidurkis, santykis) ir palygindami gautus rezultatus.

6.2.3.9.3. Problemų sprendimo gebėjimus mokiniai parodo:

- analizuodami ir kritiškai vertindami skirtinguose informacijos šaltiniuose (diagramos, kreivės, schemas, statistiniai duomenys) rastą informaciją apie įvairius gamtos ir visuomenės įvykius, reiškinius ir procesus;
- formuluodami hipotezes apie gamtos ir visuomenės procesus, reiškinius, planuodami tiriamuosius darbus (tikslu nusakymas, proceso stebėjimas) ir teoriškai ar praktiškai tikrindami jas;
- gaudami ir apdorodami tyrimų rezultatus, darydami duomenimis pagrįstas išvadas.

6.2.3.9.4. Komunikavimo gebėjimus mokiniai parodo:

- tinkamai vartodami geografijos sąvokas;
- žodžiu ar raštu sklandžiai dėstydami mintis apie gamtos ir visuomenės reiškinių supratimą, argumentuotai aiškindami savo nuomonę;
- pritaikydami kitų mokomųjų dalykų žinias reiškiniams ir situacijoms aiškinti.

6.2.3.9.5. Mokėjimą mokytis mokiniai parodo:

- keldami geografijos mokymosi tikslus ir planuodami mokymosi veiklą;
- taikydami įvairias, sau tinkamas mokymosi strategijas;
- savarankiškai apmąstydami mokymosi procesą.

6.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

6.3.1. Integravimo galimybės

6.3.1.1. Geografija yra vienas iš integraliausių mokomųjų dalykų, kurio objektas glaudžiai susijęs su kitų mokslų pažinimo objektais. Svarbu, kad ugdymo procese mokiniai vartotų sąvokas ir gebėtų atlikti numatytas operacijas (pavyzdžiui, skaičiavimus, analizavimą ir t. t.). Išmokę pereiti nuo vieno problemos sprendimo ar geografijos sąvokos pateikimo būdo prie kito, mokiniai įgis lankstų ir reikšmingą problemų sprendimo įrankį, geriau supras geografijos esmę, ryšį tarp formalių veiksmų, geografijos idėjų ir realaus pasaulio. Tikslinga mokiniams parodyti, kaip kituose dalykuose ar realiame pasaulyje iškilusios probleminės situacijos (pavyzdžiui, radioaktyvusis skilimas ir geografinės koordinatės, geografinės zonos ir populiacijų augimas ir kt.) atsispindi geografijos moksle. Ugdyti gebėjimą taisyklingai vartoti dalykines sąvokas (pavyzdžiui, litosfera, urbanizacija) ir integruotąsias sąvokas (pavyzdžiui, ekosistema, ekonomines sistemas).

6.3.1.2. Geografijos dalyko ugdymo turinys glaudžiai siejasi su šiais mokomaisiais dalykais:

- integruojant su *kalbų* ugdymo turinio sritymi, geografijos dalyko turinyje kreipiamas dėmesys į kalbos ir rašto kultūrą, taisyklingą geografijos terminų ir sąvokų vartojimą, aktyvų klausymąsi, mokėjimą diskutuoti ir pagrįsti savo nuomonę;
- geografijos pamokose plėtojami mokinių gebėjimai, įgyti *matematikos* pamokose: skaičiavimo, skaičių apvalinimo, siūlomų sprendimų logiško pagrindimo, funkcijų grafikų braižymo ir interpretavimo, statistinių duomenų analizavimo ir kt.;
- aiškinantis pasaulio geografinio pažinimo ir jo atskirų istorinių etapų raidą, pasaulio politiką ir geopolitiką, globalizaciją, pamokų turinys siejasi su *istorijos* dalyku;
- aiškinantis gamtoje vykstančius reiškinius, procesus ir atliekant tyrimus, geografijos ugdymo turinys glaudžiai siejasi su *fizika, chemija ir biologija*;
- geografinės informacijos duomenų paieškai, analizavimui, apibendrinimui, pateikimui taikomos žinios ir gebėjimai, įgyti *informacinių technologijų* pamokose;
- nagrinėjant ekonomines sistemas, gamtos ir žmogaus sukurtus išteklius, ekonominius reiškinius, rodiklius, ekonomikos svyravimus, mokymosi turinys glaudžiai siejasi su *ekonomikos ir verslumo* dalyku;
- ugdant tolerantišką požiūrį į žmonių fizines, etnines, religines, socialines ir kultūrinės skirtis, geografijos ugdymo turinys glaudžiai siejasi su *dorinio* ugdymo dalykais;
- aktyviai dalyvaujant praktinėje veikloje, projektuose, ugdymo turinys integruojamas su *technologijomis* – projekto idėjų paieška, informacijos, skirtos projektinėms užduotims atlikti, rinkimu, projektinių užduočių rezultatų pristatymu;
- integruojant su *meninio* ugdymo sritymi, kreipiamas dėmesys į vaizdo, garso, šokio, teatro elementus, naudojamus pristatant savo idėjas ir rezultatus;

- planuojant ir įgyvendinant savo idėjas, ugdomos *mokėjimo mokytis, komunikavimo gimtąja ir užsienio kalbomis, skaitmeninio raštingumo, kultūrinė* ir kitos kompetencijos, kurios įgyjamos integruotai per geografijos ir kitų dalykų pamokas.

6.3.2. Ugdymo gairės

6.3.2.1. Planuojant ugdymo procesą bendrajam ir išplėstiniam geografijos kursui, pirmiausia turi būti numatoma, kokius rezultatus mokiniai turėtų pasiekti, kaip mokiniai mokysis, kaip parodys, ko išmoko, kaip bus vertinami, kaip bus apmąstomas mokymosi procesas ir rezultatai, kaip gaunama informacija apie mokinių nuostatas.

6.3.2.2. Planuodamas ugdymo procesą, mokytojas turi numatyti diferencijavimo ir individualizavimo galimybes, užduotis pritaikyti atsižvelgdamas į skirtingus mokinių poreikius ir pasirengimo lygį.

6.3.2.3. Planuojant labai svarbu atsižvelgti į konkrečios klasės mokinių pasiekimų lygį, mokymosi poreikius, mokymosi stilius ir polinkius, mokymo ir mokymosi sąlygas. Planuoti tematiką taip, kad ugdymo procese būtų galima ją keisti, atsižvelgiant į aktualius Lietuvos ir pasaulio gamtinius, socialinius, ekonominius, politinius įvykius.

6.3.2.4. Planuojant taip pat atsižvelgiama į mokyklos išsikeltus ugdymo tikslus ir prioritetus, į individualius paties mokytojo išsikeltus profesinio tobulėjimo tikslus.

6.3.2.5. Kad mokiniai galėtų sėkmingai mokytis, mokytojas turi aiškiai suformuluoti mokymosi tikslus ir į rezultatą orientuotus uždavinius aptarti su mokiniais, paaiškinti praktines įgytų gebėjimų taikymo galimybes. Planavimą labiau reiktų suprasti kaip procesą, kai būtina nuolat stebėti mokinius, kaupti ir analizuoti informaciją, kuria remiantis būtų galima priimti tinkamus sprendimus.

6.3.2.6. Tiek bendrojo, tiek išplėstinio geografijos kurso ugdymo turinys įgyvendinamas kaip vientisas teorijos ir praktikos procesas. Šiame konkreste mokiniai turi analizuoti kartografinius kūrinius, taip pat ir įvairaus pobūdžio geografinę informaciją, pateiktą grafikais, lentelėmis, diagramomis, schemomis, mokslo ar mokslo populiarinimo tekstais. Taip pat jie turi gebėti naudotis internetu (pavyzdžiui, *Google maps*, erdvinės informacijos portalu) ir surasti bei atrinkti tam tikrą reikiamą geografinę informaciją, pateikiamą žiniasklaidoje, apibendrinti ją ir kritiškai vertinti.

6.3.2.7. Vadovaujantis interpretacine nuostata, siūlomi aktyvieji ugdymosi būdai, padedantys mokiniams savarankiškai aiškintis pasaulyje vykstančius procesus, vertinti, suprasti ir spręsti gyvenimo problemas, atsakingai veikti, atskleisti įgytas bendrąsias ir dalykines kompetencijas.

6.3.2.8. Besimokantys tiek pagal bendrojo, tiek išplėstinio kurso programą mokiniai turi gebėti atlikti geografinius tyrimus ir projektus. Tyrimas geografijos pamokose yra vienas iš svarbiausių metodų, kurio metu mokiniai turėtų būti mokomi savarankiškai formuluoti hipotezę, atlikti tyrimą iš pasirinktos geografijos srities ir pristatyti rezultatus.

6.3.3. Mokymosi aplinka

6.3.3.1. Ugdant kompetencijas, svarbu kurti higienišką ir saugią mokymosi aplinką, kurioje tarpusavio santykiai būtų grindžiami pagarba vienas kitam, atvirumu ir nuoširdumu. Mokymosi aplinka turėtų būti pritaikyta įvairiems mokinių poreikiams.

6.3.3.2. Geografijos ugdymas yra tiesiogiai susijęs su realiai gyvenime vykstančiais gamtiniais ir visuomeniniais procesais, todėl mokiniams ir mokytojams svarbios mokymo ir mokymosi priemonės, pavyzdžiui, ugdymo priemonės, skaitmeninės mokomosios priemonės, darbo priemonės, geografinės informacinės programos, kompiuteris su interneto prieiga, kur galima rasti dalyko mokymui ir mokymuisi reikalingos aktualios ir naujos informacijos.

6.3.3.3. Palanki mokymuisi emocinė aplinka – tai pagarbūs mokymosi dalyvių tarpusavio santykiai, ramus ir mokymąsi skatinantis mikroklimatas, geranoriškas bendradarbiavimas ir bendravimas, tolerancija ir pakantumas. Geografijos ugdymui teigiamą poveikį turi mokomosios ekskursijos, skatinimas dalyvauti įvairiuose mokyklos, rajono ar šalies organizuojamuose renginiuose, konferencijose, viktorinose, konkursuose, projektuose, ekspedicijose.

6.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

6.4.1. Bendrasis kursas

6.4.1.1. Mokinių pasiekimai

Šiame skyriuje aprašomi bendrojo kurso mokinių pasiekimams keliami reikalavimai. Lentelėje pateikiama, kokios turi būti mokinių žinios ir supratimas, kokie ugdomi gebėjimai visoms veiklos sritims; toliau nurodoma turinio apimtis: užrašoma tema ir atskleidžiama jos apimtis. Skyriaus pabaigoje pateikiamas mokinių pasiekimų lygių požymių aprašas.

1. Orientavimasis erdvėje ir žemėlapyje	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Siekti naudotis įvairiais kartografiniais kūriniais kaip patikimais geografinės informacijos šaltiniais. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Orientuotis geografinėse erdvėse (lokaloje, regioninėje ir globalinėje), sieti jas ir nurodyti glaudžius tarpusavio ryšius.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>1.1. Remiantis orientavimosi vietovėje ir žemėlapyje būdais bei priemonėmis, nustatyti geografinių objektų padėtį. Naudojantis žemėlapiu matematiniais pagrindais, išmatuoti atstumus, nustatyti pasaulio (horizonto) kryptis, azimutus, geografines koordinates ir apibūdinti geografinę objektų padėtį.</p>	<p>1.1.1. Išvardyti orientavimosi vietovėje ir žemėlapyje būdus (pagal žemėlapi, vietovės orientyrus, atstumus, pasaulio (horizonto) kryptis, azimutus), tam reikalingas priemones (kompasas, globalinės padėties nustatymo sistemos (GPS) imtuvus) ir jų naudojimo galimybes.</p> <p>1.1.2. Nurodyti žemėlapių klasifikavimo požymius (mastelis, tema, paskirtis).</p> <p>1.1.3. Išvardyti žemėlapiu elementus (matematiniai, kartografiniai vaizdo, pagalbiniai ir papildomieji).</p> <p>1.1.4. Išvardyti pagrindines sutartinių ženklų grupes (nemasteliniai, masteliniai (plotiniai) ir linijiniai), nurodyti jų paskirtį.</p>
<p>1.2. Remiantis laiko juostų žemėlapiu nustatyti įvairių vietovių vietinį laiką, apskaičiuoti skirtingų vietovių laiko skirtumus.</p>	<p>1.2.1. Apibūdinti vietos, juostinį, pasaulinį, vasaros laiką, nurodyti jų poreikį ir paskirtį.</p>
<p>1.3. Orientuotis geografinėse erdvėse (lokaloje, regioninėje ir globalinėje).</p>	<p>1.3.1. Paaiškinti geografinio pažinimo erdves: aplinką, teritoriją, regioną, pasaulį.</p>
<p>1.4. Naudojantis geografinės informacijos sistemos (GIS) interaktyviaisiais žemėlapiais mokėti susirasti reikiamą geografinę informaciją.</p>	<p>1.4.1. Išvardyti geografinės informacinės sistemos (GIS) sudedamąsias dalis, apibūdinti jos funkcijas, nurodyti paskirtį.</p> <p>1.4.2. Nurodyti šiuolaikinės kartografinės informacijos panaudojimo galimybes.</p>
2. Gamtinių ir visuomeninių procesų analizė	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> Nusiteikimas vertinti ir daryti sprendimus, remiantis išsamia ir visapuse informacija, kritišku požiūriu į visuomenės informavimo priemones. Ugdytis atsakingą požiūrį ieškant ir tvarkant geografinę informaciją. Pagarbus, tausojantis santykis su gamtine ir socialine aplinka, gyvybe, jos įvairove, nusiteikimas keisti gyvenimo būdą, įpročius, ūkinę veiklą, įvertinus jų poveikį aplinkai. Atsakingas požiūris į nacionalines, regionines ir globalines problemas, asmeniškai prisidedant prie jų sprendimo. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Kritiškai vertinti įvairius informacijos šaltinius ir remtis jais, analizuojant gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus, sprendžiant socialines, politines, ekonomines, aplinkosaugos problemas.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>2.1. Analizuojant informacijos šaltinius nurodyti, kokią įtaką geografinėi aplinkai turi Žemės ašinis ir orbitinis judėjimas.</p>	<p>2.1.1. Nusakyti Žemės vietą Saulės sistemoje, nurodyti Žemės padėties išskirtinius bruožus.</p> <p>2.1.2. Nusakyti svarbiausius Žemės formos ir dydžio ypatumus.</p> <p>2.1.3. Nurodyti pagrindines Žemės ašinio ir orbitinio judėjimo geografines pasekmes (dienos ir nakties, metų laikų kaita).</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.2. Analizuojant geografinę informaciją apibūdinti Žemės vidinės sandaros dalis.	2.2.1. Paaiškinti Žemės kilmės hipotezes. 2.2.2. Apibūdinti Žemės vidinės sandaros dalis ir Žemės plutos sluoksnius. 2.2.3. Paaiškinti, kaip susidarė nuosėdinės, magminės ir metamorfinės uolienos, pateikti jų pavyzdžių.
2.3. Naudojantis tektonikos žemėlapiu (kartoschema) paaiškinti litosferos plokščių judėjimo kryptis ir nurodyti to judėjimo padarinius.	2.3.1. Paaiškinti litosferos plokščių teoriją, nurodyti procesus, vykstančius litosferos plokščių ribose, ir šių procesų padarinius.
2.4. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti vidinių ir išorinių geologinių procesų poveikį paviršiui ir aplinkai, nurodyti jų pasireiškimo rajonus.	2.4.1. Nurodyti Žemės seismines juostas, išskirti juose aktyvių ugnikalnių sritis. 2.4.2. Išvardyti priemones, kurios sumažintų žalą žemės drebėjimų ir ugnikalnių išsiveržimo metu. 2.4.3. Apibūdinti dūlėjimo procesus, nurodyti jo padarinius. 2.4.4. Nurodyti išorinių jėgų (tekančio vandens, karstinių reiškinių, vėjo ir ledynų) poveikį Žemės paviršiui, jų suformuotas reljefo formas ir išvardyti rajonus, kur tai pasireiškia. 2.4.5. Apibūdinti paskutinį kvartero apledėjimą, nurodyti jo paplitimo teritoriją Lietuvoje ir Europoje, paaiškinti įtaką dabartiniam reljefui.
2.5. Naudojantis gamtiniais žemėlapiais nurodyti sausumos ir Pasaulio vandenyno pasiskirstymo ypatumus Žemėje.	2.5.1. Apibūdinti sausumos reljefo formas (kalnai ir lygumos), nurodyti jų pavyzdžių. 2.5.2. Išvardyti svarbiausias vandenynų dugno reljefo formas (povandeninis žemyno pakraštys, vandenyno guolis, vandenynų vidurio kalnagūbriai) ir jas apibūdinti.
2.6. Remiantis orų temperatūrų duomenimis apskaičiuoti vidutinę paros, mėnesio arba metinę temperatūrą, temperatūros amplitudę. Nustatyti ryšį tarp geografinės platumos, Saulės spinduliuotės kiekio ir oro temperatūros.	2.6.1. Paaiškinti atmosferos reikšmę gyvajai gamtai ir žmogui. 2.6.2. Nurodyti apatinio atmosferos sluoksnio oro sudėtį, išvardyti pagrindinius atmosferos sluoksnius. Paaiškinti stratosferinio ozono reikšmę. 2.6.3. Nurodyti Žemės ašies pasvirimo įtaką Saulės spinduliuotės pasiskirstymui Žemės rutulyje ir šilumos juostų susidarymui. 2.6.4. Nurodyti veiksnis, lemiančius oro temperatūrą, ir paaiškinti paros bei metinį jos režimą įvairiose geografinėse platumose. 2.6.5. Paaiškinti atmosferos slėgio juostų susidarymo priežastis, nurodyti jų įtaką atmosferos cirkuliacijai. 2.6.6. Paaiškinti pastovių, sezoninių ir vietinių vėjų susidarymą bei jų įtaką orams.
2.7. Naudojantis klimato žemėlapiais paaiškinti orų temperatūrų ir kritulių geografinio pasiskirstymo dėsningumus.	2.7.1. Paaiškinti klimata lemiančių veiksnių (geografinės platumos, nuotolio nuo jūros, vandenyno srovių, aukščio virš jūros lygio, reljefo, vyraujančių vėjų) poveikį orų temperatūroms ir kritulių kiekiui.
2.8. Remiantis sinoptiniu žemėlapiu mokėti apibūdinti orus.	2.8.1. Paaiškinti ciklono ir anticiklono susidarymo priežastis, nurodyti būdingus ciklono ir anticiklono orus. Apibūdinti atmosferos frontus (šiltas, šaltas) ir orus juose. 2.8.2. Paaiškinti skirtingų orų masių įtaką Europos ir Lietuvos orams ir klimatui. 2.8.3. Nurodyti, kokie orų stebėjimai atliekami meteorologijos stotyse, paaiškinti, kaip sudaromos orų prognozės.
2.9. Analizuojant statistinius klimato duomenis, pateiktus klimatogramose, kreivėse ar lentelėse, apibūdinti klimato juostas.	2.9.1. Apibūdinti pagrindines ir tarpines klimato juostas. 2.9.2. Nurodyti jūrinio ir žemyninio klimato tipų pagrindinius ypatumus.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.10. Nagrinėjant įvairius informacijos šaltinius kritiškai vertinti žmogaus įtaką klimatui.	2.10.1. Apibūdinti atmosferos reiškinius (sausros, liūtys, atogrąžiniai ciklonai, viesulai ir kt.), sukeliančius stichines nelaimes, pateikti jų pavyzdžių. 2.10.2. Apibūdinti atmosferos taršos šaltinius, paaiškinti žmogaus ūkinės veiklos įtaką klimato kaitai.
2.11. Analizuojant ir lyginant įvairius informacijos šaltinius apibūdinti Pasaulio vandenyno vandens savybes, paaiškinti Pasaulio vandenyne vykstančius kaitos procesus, vertinti jų reikšmę gamtai ir žmogui.	2.11.1. Nurodyti Pasaulio vandenyno sudedamąsias dalis, pateikti jų pavyzdžių. 2.11.2. Paaiškinti Pasaulio vandenyno vandens savybes (temperatūra, druskingumas), analizuoti jų kaitą atsižvelgiant į geografinę platumą ir kitus veiksnius. 2.11.3. Paaiškinti vandenyne vykstančius kaitos procesus (bangos, cunamiai, potvyniai ir atoslūgiai, šiltosios ir šaltosios srovės), nurodyti jų susidarymo priežastis ir įtaką gamtai ir žmogui. 2.11.4. Paaiškinti bangų poveikį krantų formavimuisi (abrazija ir akumuliacija).
2.12. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti sausumos vandenų geografinį pasiskirstymą, tarpusavio ryšius, naudojimo ir apsaugos galimybes.	2.12.1. Apibūdinti hidrografinius elementus (upynas, upių baseinas, vandenskyra), sieti upių vandeningumą su klimato ypatumais. 2.12.2. Paaiškinti upės poveikio kalnams ir lygumoms, aukštypyje ir žemupyje ypatumus. 2.12.3. Nurodyti ežerų kilmę ir jų pasiskirstymą Žemėje. 2.12.4. Nurodyti ilgiausias ir vandeningiausias žemynų upes, didžiausius krioklius, didžiausius ežerus ir svarbiausius kanalus. 2.12.5. Paaiškinti pelkių susidarymo priežastis, nurodyti jų reikšmę žmogui ir gamtai. 2.12.6. Nagrinėti požeminių vandenų (dirvožemio, gruntinių, tarpsluoksninių) susidarymo sąlygas, termines ir chemines savybes. Nurodyti požeminių vandenų ūkinį naudojimą ir taršos problemas.
2.13. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti geografinės sferos struktūrą. Sieti tarpusavyje aplinkos komponentus ir reiškinius.	2.13.1. Nurodyti gamtinio komplekso (ekosistemos) komponentus, pateikti jų ryšių pavyzdžių. Nurodyti skirtumus tarp gamtinių ir antropogeninių kraštovaizdžių. 2.13.2. Nurodyti biosferos ribas. Nurodyti pagrindines geografines zonas (biomus) ir jų augalijos bruožus. 2.13.3. Nurodyti dirvodaros veiksnius ir paaiškinti, kaip susidaro dirvožemis. 2.13.4. Nurodyti Lietuvos derlingiausias bei mažiau derlingus dirvožemius, jų pasiskirstymą.
2.14. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais įvertinti teigiamą ir neigiamą ūkinės veiklos įtaką aplinkai.	2.14.1. Nurodyti gamtinės aplinkos (oro, vandenų, dirvožemio) taršos šaltinius ir priemones šios taršos mažinimui. 2.14.2. Paaiškinti ūkinės veiklos įtaką natūraliai geografinių zonų augalijai, nurodyti miškų kirtimo problemą ir pateikti pavyzdžių. 2.14.3. Paaiškinti Lietuvos saugomų teritorijų kategorijas – konservacinio prioriteto (rezervatai, draustiniai bei gamtos ir kultūros paveldo objektai) ir kompleksinio saugojimo teritorijas (nacionaliniai ir regioniniai parkai), pateikti jų pavyzdžių. Pateikti svarbiausių pasaulyje nacionalinių parkų pavyzdžių.
2.15. Remiantis gyventojų skaičiaus statistiniais duomenimis, sudaryti gyventojų skaičiaus kaitos kreives, jas analizuoti, lyginti ir daryti išvadas.	2.15.1. Nurodyti gyventojų skaičių Lietuvoje ir pasaulyje. 2.15.2. Nurodyti gyventojų skaičiaus kitimo priežastis, pateikti pavyzdžių. 2.15.3. Nurodyti problemas, siejamas su gyventojų skaičiaus mažėjimu ar gausiu augimu (aprūpinimas maistu, būstu, darbu, darbo jėgos trūkumas, socialinė rūpyba, didelis tankis). 2.15.4. Paaiškinti netolygaus gyventojų pasiskirstymo Žemėje priežastis.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.16. Remiantis statistiniais duomenimis ir grafine medžiaga, atlikti pateiktos šalies ar regiono gyventojų sudėties ir demografinių požymių analizę.	2.16.1. Paaiškinti gyventojų sudėties įvairovę etniniu (tautiniu), religiniu ir demografiniu aspektu. 2.16.2. Nurodyti demografinės (gyventojų) politikos svarbiausias sritis (šeimų planavimas, sveikata, migracijos ir darbas), išskirti esminius jų bruožus. 2.16.3. Palyginti ekonomiškai stipresnių ir silpnesnių šalių demografinę sudėtį, paaiškinti skirtumų priežastis.
2.17. Remiantis įvairiais informaciniais šaltiniais analizuoti tarpvalstybines gyventojų migracijas.	2.17.1. Nurodyti migracijų rūšis ir pateikti priverstinės bei savanoriškos migracijos pavyzdžių. 2.17.2. Paaiškinti tarpvalstybines lietuvių migracijas XX–XXI a., nurodyti jų priežastis ir padarinius.
2.18. Remiantis statistiniais duomenimis vertinti socialinės gyventojų raidos rodiklių kitimą.	2.18.1. Nurodyti gyvenimo kokybės rodiklius (požymius), paaiškinti jų pokyčių priežastis. 2.18.2. Palyginti gyvenimo kokybės rodiklius (žmogaus socialinės raidos indekso (ŽSRI), švietimo ir mokslo lygio) skirtingos socialinės ekonominės raidos šalyse ar regionuose.
2.19. Naudojantis žemėlapiais, schemomis ar kitais informacijos šaltiniais, įvertinti kaimo ir miesto gyvenviečių gamtinę ir socialinę aplinką.	2.19.1. Nurodyti gyvenviečių įvairovę, paaiškinti jų išsidėstymo priežastis. 2.19.2. Apibūdinti kaimo ir miesto gyvenvietes, nurodyti šiuolaikinės urbanizacijos tendencijas. 2.19.3. Nurodyti miestų funkcijas (politines, gavybos ar perdirbimo pramonės, transporto, mokslo, kultūros, turizmo, finansų), pateikti pavyzdžių.
2.20. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais analizuoti svarbiausius valstybės elementus, jų kaitą, svarstyti galimas pasekmes kintant aplinkybėms (veiksniams).	2.20.1. Nurodyti valstybės elementus (teritorija ir sienos, gyventojai, valdžia ir tarptautinis pripažinimas), juos apibūdinti remiantis Lietuvos pavyzdžiu. 2.20.2. Grupuoti valstybes pagal geografinę padėtį, pagrindinius valstybės elementus, valdymo ypatumus, tautinę sudėtį.
2.21. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti valstybės geopolitinę padėtį.	2.21.1. Nurodyti geopolitinės padėties svarbą valstybei. 2.21.2. Apibūdinti Lietuvos geopolitinę padėtį, nurodyti svarbiausius padėties kaitos veiksnius.
2.22. Pagal pateiktus rašytinius ir (ar) grafinius šaltinius vertinti politinio žemėlapių pokyčius, išskirti priežastis, procesus ir rezultatus. Sekti pasaulyje vykstančius politinius įvykius, aiškinti jų priežastis.	2.22.1. Nurodyti pasaulio politinio žemėlapių objektus (nepriklausomos valstybės) ir subjektus (priklausomos teritorijos). 2.22.2. Nurodyti karinių konfliktų židinius ir priežastis (grobimas, nepriklausomybės siekimas, etninių grupių interesai, kolonijų padalijimas, gamtos išteklių, religiniai, politiniai ir ekonominiai nesutarimai), tarptautinio terorizmo grėsmes. 2.22.3. Išvardyti pasaulio politines organizacijas: Jungtines Tautas (JT), Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją (NATO), nurodyti jų tikslus.
2.23. Analizuojant šalių bei regionų ūkio statistinius duomenis, vertinti ūkio šakų ir sektorių struktūrą.	2.23.1. Paaiškinti pasaulio ūkio šakų ir sektoriaus sudėtį. 2.23.2. Nurodyti tarptautinių kompanijų, integracinių susivienijimų ir ekonominių organizacijų (Naftą eksportuojančių šalių organizacijos (OPEC), Pasaulio prekybos organizacijos (PPO)) reikšmę pasaulio ūkiui.
2.24. Pagal pateiktus statistinius duomenis atlikti šalies ūkio kaitos analizę, pateikti išvadas.	2.24.1. Apibūdinti ekonomikos sistemas, nurodyti skirtingų ekonomikos sistemų šalių pavyzdžių. 2.24.2. Paaiškinti svarbiausius bendruosius ekonomikos rodiklius (bendrasis vidaus produktas (BVP), nedarbo lygis, eksportas, importas, prekybos balansas).
2.25. Remiantis pateiktais informacijos šaltiniais, sieti ūkio šakų išdėstymą su gamtos išteklių pasiskirstymu.	2.25.1. Apibūdinti gamtos ir žmogaus sukurtus pasaulio ūkio išteklius, nustatyti jų geografinį pasiskirstymą ir reikšmę atskirų valstybių, regionų ūkiui.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.26. Remiantis pateiktais informacijos šaltiniais įvertinti agroklimatinių sąlygų įtaką žemės ūkio plėtrai.	2.26.1. Apibūdinti žemės ūkio organizavimo būdus, jų taikymą įvairiose šalyse ir skirtingomis gamtinėmis sąlygomis. 2.26.2. Paaiškinti pagrindinės žemės ūkio krypties (augalininkystės, gyvulininkystės) pasirinkimą, specializaciją ir produktyvumą, pateikti pavyzdžių.
2.27. Remiantis įvairiais informaciniais šaltiniais vertinti pramonės šakų plėtrą šalyje ar regione.	2.27.1. Paaiškinti pramonės išdėstymo veiksnius. 2.27.2. Nurodyti pramonės šakų (energetika, metalurgija, mašinų gamyba, chemijos, maisto pramonė) plėtros regionus.
2.28. Analizuoti paslaugų infrastruktūrą šalyje ar regione, sieti ją su gamtos sąlygomis ir šalies ekonominiu pajėgumu.	2.28.1. Paaiškinti paslaugų rūšis, jų infrastruktūrą, nurodyti paskirų valstybių paslaugų vaidmenį jų ekonomikai. 2.28.2. Nurodyti gamybinių paslaugų ryšį su bioproductiniu ūkiu ir pramone. 2.28.3. Apibūdinti Lietuvoje sukurtus infrastruktūros objektus, sieti juos su teikiamomis paslaugomis.
2.29. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais palyginti ir įvertinti svarbesnių paslaugų (transporto, prekybos, finansų) reikšmę ūkio plėtrai.	2.29.1. Apibūdinti transporto sistemą, palyginti transporto rūšis ir numatyti jų reikšmę tam tikriems regionams. 2.29.2. Paaiškinti tarptautinės prekybos sistemas. 2.29.3. Nurodyti Lietuvos galimybes plėtoti turizmą, vertinti turizmo išteklius šalyje.
2.30. Vertinti valstybių integracijos procesus.	2.30.1. Paaiškinti globalizacijos procesą, nurodyti jo apimamas sritis. 2.30.1. Apibūdinti Europos Sąjungos (ES) geografinę erdvę. 2.30.2. Nurodyti Lietuvos integravimąsi į tarptautinius susivienijimus, apibūdinti pranašumus ir trūkumus.
3. Geografiniai tyrimai	
Nuostatos:	
<ul style="list-style-type: none"> Nusiteikimas vertinti ir daryti sprendimus remiantis išsamia ir visapuse informacija, kritišku požiūriu į informavimo priemones. Sieti savo gyvenimo patirtį su geografinės aplinkos pažinimu. 	
Esminis gebėjimas	
Apibūdinant valstybę, regioną išryškinti gamtinius ir socialinius jų savitumus, pabrėžti problemas. Pagal pavyzdį sudaryti tyrimo planą ir jį atlikti.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Susieti geografiją su kitais mokslais. Vertinti senosios ir šiuolaikinės geografijos svarbą pasaulio pažinimui.	3.1.1. Nurodyti senosios ir šiuolaikinės geografijos svarbą pasaulio pažinimui. 3.1.2. Pateikti geografijos žinių praktinio taikymo pavyzdžių. 3.1.3. Nurodyti šiuolaikinius geografinius tyrimus sausumoje ir vandenyne.
3.2. Savarankiškai pasirinkti tinkamus metodus, būdus ir priemones tyrimui atlikti, spręsti problemas ir pagal gautus duomenis daryti išvadas.	3.2.1. Apibūdinti geografijos pažinimo metodus (stebėjimas, aprašymas, palyginimas, kartografavimas). 3.2.2. Paaiškinti atlikto tyrimo pranašumus ir trūkumus, jausti atsakomybę už atlikto darbo rezultatus.
3.3. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti Lietuvos ir Europos regionus politiniu, gamtiniu, socialiniu ir ekonominiu aspektais.	3.3.1. Nusakyti pasaulio rajonavimo ir išskyrimo principus (istorinius, gamtinius, socialinius, ekonominius, politinius). 3.3.2. Išvardyti Lietuvos ir Europos regionus, nurodyti svarbiausius jų politinius, gamtinius, socialinius ir ekonominius aspektus.
3.4. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti pasirinktą regioną ar valstybę gamtiniu ir visuomeniniu aspektu. Savarankiškai daryti pagrįstas šaltinių analize išvadas.	3.4.1. Apibūdinti regiono ar valstybės geografinę padėtį, gamtą, gyventojus, ūkį.
3.5. Sieti ir vertinti globalines, regionines, lokalias problemas su asmenine žmogaus atsakomybe.	3.5.1. Nurodyti ir apibūdinti globalines (demografines, ekologines, socialines) problemas ir pateikti jų pavyzdžių.

6.4.1.2. Turinio apimtis

6.4.1.2.1. Geografinis pažinimas. Geografijos samprata, raida ir geoinformacija. Geografijos mokslo vieta mokslų sistemoje. Geografinė sfera ir geografinė aplinka. Geografijos idėjų raida. Svarbiausi geografijos mokslo raidos etapai plėtojant geografinį akiratį. Naujausi geografiniai atradimai sausumoje ir vandenyne. Geografinė informacinė sistema (GIS). GIS samprata. Geografinės informacijos kaupimas ir analizė. Geografinė informacija internete, jos paieška, naudojimas, kūrimas, perdavimas. Kartografijos pagrindai. Kartografijos samprata. Žemėlapiai ir jų savybės. Žemėlapių elementai. Kartografinių kūrinių įvairovė, naudojimasis jais. Elektroninių žemėlapių galimybės (interaktyvumas, animacija).

6.4.1.2.2. Gamtinė geografija. Žemė visatos erdvėje. Žemės forma ir dydis. Žemės sukimasis apie savo ašį ir judėjimas aplink Saulę. Žemės vidinė sandara ir paviršius. Žemės kilmė. Žemės plutos uolienos ir mineralai. Litosfera ir plokščių tektonika. Žemės paviršių keičiantys procesai: vidiniai ir išoriniai, jų sukeltos stichinės nelaimės. Žemės paviršiaus įvairovė (sausumos ir vandens dugno). Paviršiaus formos. Atmosfera, klimatas, orai. Atmosferos sudėtis ir struktūra. Saulės spinduliuotės ir šilumos pasiskirstymas Žemėje. Oro temperatūra. Bendroji atmosferos cirkuliacija. Atmosferos slėgis ir vėjas. Atmosferos drėgmė. Kritulių pasiskirstymas Žemės rutulyje. Oro masės, ciklonai ir anticiklonai. Atmosferos frontai. Orai ir jų savybės. Klimato juostos ir tipai. Lietuvos klimatas. Klimato kaita ir stichinės nelaimės. Pasaulio vandenynas ir sausumos vandenys. Hidrosferos sudėtis. Pasaulio vandenynas ir jo dalys. Pasaulio vandens savybės ir judėjimas. Paviršiniai ir požeminiai sausumos vandenys, jų paplitimas, naudojimas ir apsauga. Lietuvos sausumos vandenys. Geografinė sfera ir jos dėsniumai. Geografinė sfera. Dirvožemiai. Sausumos geografinės zonos. Ūkinės veiklos poveikis gamtinei aplinkai. Gamtos apsauga. Saugomos teritorijos.

6.4.1.2.3. Visuomeninė geografija. Gyventojai ir gyvenvietės. Gyventojų skaičius ir pasiskirstymas. Pagrindinės gyventojų demografinės charakteristikos. Gyventojų sudėtis. Migracijos. Demografinė politika. Gyventojų gyvenimo kokybė. Gyvenviečių raida. Urbanizacija (miestėjimas). Politinė geografija. Geopolitika. Valstybės sudėtis. Valstybių klasifikacija. Politiniai ir ekonominiai susivienijimai. Pasaulio politinio žemėlapių pokyčiai. Kariniai konfliktai. Pasaulio ūkis. Pasaulio ūkio sudėtis ir ištekliai. Svarbiausi valstybių ūkio rodikliai. Bioprodukcinis ūkis. Energetika. Pramonė. Paslaugos. Tarptautiniai ekonominiai santykiai. Globalizacija. Globalizacija ir integracija. Europos Sąjunga (ES).

6.4.1.2.4. Regioninė geografija. Regionai ir subregionai. Pasaulio rajonavimas. Lietuvos ir Europos regionai. Globalinių problemų geografiniai aspektai.

6.4.1.3. Vertinimas

Toliau pateikiami apibendrinti kokybiniai mokinių žinių, supratimo ir gebėjimų vertinimo aprašai. Pagal juos mokytojas numato mokinių pasiekimų vertinimo kriterijus. Patenkinamas lygis, įvertinant pažymiu, atitinka 4–5, pagrindinis – 6–8, aukštesnysis 9–10 balų.

6.4.1.3.1. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiekimų lygiai / Pasiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Taisyklingai, tačiau ne visada tiksliai vartoja geografijos sąvokas ir terminus, bando vartoti aiškindamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus.	Vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas pagrindines sąvokas, jas paaiškina nagrinėdamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus. Įgytas esmines žinias taiko kasdieniame gyvenime.	Prasmingai vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas sąvokas aiškindamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus. Įgytas žinias taiko kasdieniame gyvenime ir naujose situacijose.

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
2. Taikymas	Atlieka nesudėtingas geografinės užduotis, geba naudotis bent keliais mokytojo nurodytais informacijos šaltiniais.	Remiasi geografinės informacijos šaltiniais, juos lygina ir vertina. Savarankiškai bando spręsti kilusias praktinio pobūdžio problemas, bet gautas rezultatas nėra labai išsamus.	Remiasi įvairiais geografinės informacijos šaltiniais, kritiškai juos vertina. Savarankiškai ir puikiai sprendžia praktinio pobūdžio problemas.
3. Problemų sprendimas	Atlikdamas užduotis daro paprasčiausias išvadas, gautus rezultatus pateikia kitiems. Naudodamasis pavyzdžiu atlieka tyrimą, tačiau ribotai remiasi geografinės informacijos šaltiniais. Atlikęs darbą, padaro kelias neišsamias išvadas.	Savarankiškai atlieka tyrimus, moka naudotis įvairiais geografinės informacijos šaltiniais, atsirenka reikiamą ir patikimą informaciją. Atlikęs darbą pateikia išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko. Gautus rezultatus įformina ir perteikia kitiems.	Kelia hipotezes ir savarankiškai pasirinkdamas tinkamus informacijos šaltinius atlieka tyrimus. Atlikęs darbą padaro išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko, geba pateikti racionalų problemos sprendimo būdą. Gautus rezultatus įvairiomis formomis perteikia kitiems.
4. Komunikavimas	Ne visada geba išsakyti mintis žodžiu ir raštu, nes trūksta dalykinių žinių. Diskutuoja įvairiais geografinės klausimais, ne visuomet randa argumentų savo nuomonei pagrįsti. Mokytojo arba klasės draugų padedamas analizuoja, interpretuoja elementarią žodinę ir nežodinę informaciją. Mokytojo arba klasės draugų padedamas parengia nesudėtingus pranešimus atsižvelgdamas į adresatą. Ne visada sugeba reaguoti į pastabas ar kritiką.	Gebą nesunkiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu. Diskutuoja įvairiais geografinės klausimais, tačiau kartais pritrūksta tinkamų argumentų savo nuomonei pagrįsti. Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina nesudėtingą geografinę informaciją. Savarankiškai planuoja, modeliuoja geografinio pobūdžio pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas. Geba bendrauti ir išklausti kitus, stengiasi atsižvelgti į kritiką ir pastabas.	Gebą puikiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu. Diskutuoja įvairiais geografinės klausimais, argumentuoja savo nuomonę. Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina įvairią geografinę informaciją. Kūrybingai planuoja, modeliuoja ekonominius, finansinius ar verslo pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas. Gebą puikiai bendrauti ir išklausti kitus, priima kritiką.

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
5. Mokėjimas mokytis	<p>Kelia trumpalaikius geografijos mokymosi tikslus, uždavinius ir mokytojo padedamas planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Pastebi tik paprasčiausias sąsajas tarp mokymosi medžiagos ir turimos patirties. Pasirenka keletą informacijos šaltinių, remiasi jais mokydamasis. Geba tvarkyti nesudėtingą informaciją: rasti, suprasti, atsirinkti ir bando ją vertinti.</p>	<p>Savarankiškai kelias nesudėtingas geografijos mokymosi tikslus, uždavinius ir planuoja mokymosi veiklą. Taiko tinkamus būdus užduočiai atlikti.</p> <p>Geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta, mokosi iš įvairių informacijos šaltinių. Geba tvarkyti informaciją: rasti, suprasti, atsirinkti, sisteminti ir vertinti.</p>	<p>Savarankiškai organizuoja savo mokymąsi ir tinkamai planuoja mokymosi veiklą. Siekdamas mokymosi tikslų, pasirenka tinkamiausius mokymosi būdus ir informacijos šaltinius.</p> <p>Puikiai geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Savarankiškai sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta. Tikslingai pasirenka ir mokosi iš įvairių informacijos šaltinių, geba tvarkyti informaciją: rasti, atsirinkti ir vertinti.</p>

6.4.2. Išplėstinis kursas

6.4.2.1. Mokinių pasiekimai

Šiame skyriuje aprašomi išplėstinio kurso mokinių pasiekimams keliami reikalavimai. Lentelėje aprašoma, kokios turi būti mokinių žinios ir supratimas, kokie ugdomi gebėjimai visoms veiklos sritims; toliau nurodoma turinio apimtis: užrašoma tema ir atskleidžiama jos apimtis. Skyriaus pabaigoje pateikiamas mokinių pasiekimų lygių požymių aprašas.

1. Orientavimasis erdvėje ir žemėlapyje	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Siekti naudotis įvairiais kartografijos kūrinių kaip patikimais geografinės informacijos šaltiniais. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Orientuotis geografinėse erdvėse (lokaliaje, regioninėje ir globalinėje), sieti jas ir nurodyti glaudžius tarpusavyo ryšius.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Remiantis orientavimosi vietovėje ir žemėlapyje būdais bei priemonėmis, nustatyti geografinių objektų padėtį. Naudojantis žemėlapiu matematinio pagrindu, išmatuoti atstumus, nustatyti pasaulio (horizonto) kryptis, azimutus, geografinę objektų padėtį ir geografines koordinates.	1.1.1. Apibūdinti orientavimosi vietoje ir žemėlapyje būdus (pagal žemėlapi, vietovės orientyrus, pasaulio (horizonto) kryptis, azimutus ir atstumus), tam reikalingas priemones (kompasas, globalinės padėties nustatymo sistemos (GPS) imtuvus) ir jų naudojimo galimybes.
1.2. Remiantis laiko juostų žemėlapiu nustatyti įvairių vietovių vietinį laiką, apskaičiuoti skirtingų vietovių laiko skirtumus.	1.2.1. Paaiškinti datos keitimosi linijos, vietos, juostinio, pasaulio, vasaros laiko sampratą, nurodyti jų poreikį ir paskirtį.
1.3. Remiantis žemėlapių klasifikavimo būdais pagal mastelį ir tematiką grupuoti žemėlapius.	1.3.1. Nurodyti žemėlapių požymius, apibūdinti žemėlapių sudarymo šaltinius. 1.3.2. Nurodyti žemėlapių klasifikavimo požymius (mastelis, tematika), apibūdinti žemėlapių skirstymą pagal mastelį ir tematiką.
1.4. Analizuoti ir apibūdinti vaizduojamą teritoriją plane ir žemėlapyje. Naudojantis šaltiniais, sudaryti maršrutą vietovės plane.	1.4.1. Išvardyti pagrindinius žemėlapiu elementus (matematiniai, kartografiniai vaizdo, pagalbiniai ir papildomieji), nurodyti jų paskirtį. 1.4.2. Išvardyti žemėlapių kartografines projekcijas (ritininė, kūginė, azimutinė), nurodyti jų sudarymo būdą ir padarinius. 1.4.3. Paaiškinti kartografinio vaizdo iškraipymo priežastis ir pasekmes. 1.4.4. Išvardyti pagrindines sutartinių ženklų grupes (nemasteliniai, masteliniai (plotiniai) ir linijiniai), nurodyti jų paskirtį.
1.5. Laisvai orientuotis geografinėse erdvėse (lokaliaje, regioninėje ir globalinėje), gebėti jas sieti ir lyginti.	1.5.1. Paaiškinti svarbiausius geografinio pažinimo objektus (aplinką, teritoriją, regioną).
1.6. Naudojantis geografinės informacinės sistemos (GIS) interaktyviaisiais žemėlapiais mokėti susirasti geografinę informaciją, ją vertinti ir sisteminti.	1.6.1. Nustatyti, kokias funkcijas (duomenų rinkimas, apdorojimas ir rezultatų pateikimas) galima atlikti naudojantis geografine informacine sistema (GIS). 1.6.2. Nurodyti šiuolaikinės kartografinės informacijos panaudojimo galimybes.

2. Gamtinių ir visuomeninių procesų analizė

Nuostatos:

- Nusiteikimas vertinti ir daryti sprendimus, remiantis išsamia ir visapuse informacija, kritišku požiūriu į visuomenės informavimo priemonių veiklą.
- Pagarbus, tausojantis santykis su gamtine ir socialine aplinka, gyvybe, jos įvairove, nusiteikimas keisti gyvenimo būdą, įpročius, ūkinę veiklą, įvertinus jų poveikį aplinkai.

Esminis gebėjimas

Kritiškai vertinti įvairius informacijos šaltinius ir jais remtis analizuojant gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus, sprendžiant socialines, politines, ekonomines, aplinkosaugos problemas; apibendrinti informaciją ir įvairiomis formomis perteikti ją kitiems.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Analizuojant informacijos šaltinius vertinti, kokią įtaką geografinei aplinkai turi Žemės ašinis ir orbitinis judėjimas.	2.1.1. Nusakyti Žemės vietą Saulės sistemoje, nurodyti Žemės padėties išskirtinius bruožus. 2.1.2. Nusakyti svarbiausius Žemės formos ir dydžio ypatumus. 2.1.3. Paaiškinti Žemės ašies pasvirimo, ašinio ir orbitinio judėjimo įtaką geografiniams dėsningumams (dienos ir nakties, metų laikų, potvynių ir atoslūgių kaita).
2.2. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti Žemės vidinės sandaros dalis. Grupuoti uolienas pagal jų kilmę.	2.2.1. Analizuojant Žemės kilmės hipotezes, nurodyti jų panašumus ir skirtumus, rasti ryšių su šiuolaikine Žemės kilmės samprata. 2.2.2. Apibūdinti Žemės vidinės sandaros dalis ir Žemės plutos sluoksnius, lyginti termines ir mechanines jų savybes. Paaiškinti geomagnetinio Žemės lauko egzistavimo priežastis. 2.2.3. Apibūdinti magminių, nuosėdinių ir metamorfinių uolienu susidarymo sąlygas, paaiškinti uolienu kaitos ciklą. 2.2.4. Paaiškinti Lietuvos gelmių sudėtį, apibūdinti jų susidarymo sąlygas, nurodyti naudingųjų iškasenų paplitimo dėsningumus.
2.3. Naudojantis tektonikos žemėlapiu (kartoschema) paaiškinti litosferos plokščių judėjimo kryptis ir nurodyti to judėjimo padarinius. Sieti tektonines struktūras su dabartiniu paviršiumi, pateikti tos sąveikos pavyzdžių. Mokėti skaityti geochronologinę lentelę, sieti ją su Žemės plutos raida.	2.3.1. Pagal geochronologinę lentelę išvardyti geologines eras, išskirti svarbiausius įvykius, vykusius įvairiais geologiniais laikotarpiais. 2.3.2. Nurodyti litosferos plokščių sandaros bruožus, nusakyti jų judėjimo priežastis, apibūdinti litosferos plokščių sandūras ir jų padarinius. 2.3.3. Apibūdinti pagrindines tektonines struktūras (platforma, raukšlinė sritis), sieti jas su reljefu.
2.4. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti vidinių procesų poveikį paviršiui, nurodyti jų pasireiškimo rajonus.	2.4.1. Nurodyti Žemės seismines juostas, išskirti jose aktyvių ugnikalnių sritis. 2.4.2. Išvardyti įvairių tipų ugnikalnius, apibūdinti vulkanizmo reiškinius (geizeriai, karštosios versmės, fumarolės), pateikti jų reišimosi pavyzdžių. 2.4.3. Nurodyti priemones, kurios sumažintų žalą žemės drebėjimo ir ugnikalnių išsiveržimo metu.
2.5. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti išorinių procesų poveikį paviršiui, nurodyti svarbiausius rajonus, kur tai vyksta.	2.5.1. Apibūdinti dūlėjimo tipus, nurodyti jų padarinius. Paaiškinti dūlėjimo procesų ypatumus įvairiose geografinėse zonose. 2.5.2. Apibūdinti procesus, vykstančius kalnų šlaituose (nuobirynas, nuošliauža, selė, lavina), nurodyti galimas saugos priemones nuo jų. 2.5.3. Paaiškinti paviršiaus išlyginimą dėl dūlėjimo, denudacijos ir akumuliacijos. 2.5.4. Apibūdinti erozijos tipus (vandens, vėjo, ledo) ir nurodyti galimą žalą dėl vandens ir vėjo erozijos (defliacijos), išvardyti priemones jai mažinti. 2.5.5. Paaiškinti eolinius procesus, nurodyti jų suformuotas reljefo formas.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
	<p>2.5.6. Paaiškinti Žemės paviršiaus formų ryšius su ardomąja ledynų veikla ir akumuliaciniais dariniais.</p> <p>2.5.7. Apibūdinti paskutinį kvartero apledėjimą, nurodyti jo paplitimo teritorijas, paaiškinti apledėjimo įtaką dabartiniam reljefui.</p> <p>2.5.8. Nusakyti karstinių procesų priežastis, nurodyti jų pasekmes ir teritorijas, kur šie procesai vyksta.</p> <p>2.5.9. Nurodyti tekančio vandens ir karstinių procesų poveikį Lietuvos reljefui.</p>
2.6. Naudojantis gamtiniais žemėlapiais nurodyti sausumos ir vandenynų reljefo formas, jų paplitimo dėsnumus.	<p>2.6.1. Nurodyti svarbiausias sausumos reljefo formas (lygumos, kalnai) ir paaiškinti jų išsidėstymo ypatumus. Išvardyti didžiausius žemynų kalnus ir lygumas.</p> <p>2.6.2. Nurodyti svarbiausias vandenynų dugno reljefo formas (povandeninis žemyno pakraštys, vandenyno guolis, vandenynų vidurio kalnagūbriai), apibūdinti jų bruožus.</p>
2.7. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais vertinti atmosferos reikšmę gyvai gamtai ir žmogui.	<p>2.7.1. Paaiškinti atmosferos reikšmę gyvai gamtai ir žmogui.</p> <p>2.7.2. Paaiškinti, kaip Žemės atmosferos raida susijusi su geologiniais ir biologiniais procesais.</p> <p>2.7.3. Išvardyti pagrindinius atmosferos sluoksnius, nurodyti apatinio atmosferos sluoksnio (troposferos) oro sudėtį.</p> <p>2.7.4. Apibūdinti troposferą, paaiškinti jos reikšmę geografinėi sferai. Paaiškinti, kaip susidaro stratosferos sluoksnyje ozonas, nurodyti jo reikšmę.</p>
2.8. Remiantis orų temperatūrų duomenimis apskaičiuoti vidutinę paros, mėnesio arba metinę temperatūrą, temperatūros amplitudę. Nustatyti ryšį tarp geografinės platumos, Saulės spinduliuotės kiekio ir oro temperatūros.	<p>2.8.1. Nurodyti Žemės ašies pasvirimo įtaką Saulės spinduliuotės pasiskirstymui Žemės rutulyje ir šilumos juostų susidarymui.</p> <p>2.8.2. Išvardyti bendrosios Saulės spinduliuotės sudedamąsias dalis, nurodyti jos kiekiui įtakos turinčius veiksnius (debesuotumas, oro drėgnis).</p> <p>2.8.3. Nurodyti veiksnius, kurie lemia oro temperatūrą, ir paaiškinti paros bei metinį jos režimą įvairiose geografinėse platumose.</p>
2.9. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti oro srautų ir atmosferos apytakos ratų susidarymo priežastis.	<p>2.9.1. Paaiškinti atmosferos slėgio juostų susidarymo priežastis, nurodyti jų įtaką atmosferos cirkuliacijai.</p> <p>2.9.2. Paaiškinti pastovių, sezoninių ir vietinių vėjų susidarymą ir jų įtaką orams.</p> <p>2.9.3. Nurodyti ūkio šakas, kurioms svarbūs vėjo krypties ir greičio tyrimai.</p>
2.10. Remiantis pateiktais kritulių kiekio (r) ir garingumo (E) duomenimis apskaičiuoti žemės paviršiaus įdrėkimo koeficientą K ($K = r : E$).	<p>2.10.1. Nurodyti vandens garų kondensacijos ir sublimacijos priežastis, šių procesų sukeltus reiškinius.</p> <p>2.10.2. Paaiškinti kritulių geografinio pasiskirstymo dėsnumus, nustatyti ryšį tarp kritulių kiekio ir oro drėgnio, vandenyno srovių, atmosferos cirkuliacijos, reljefo.</p> <p>2.10.3. Nurodyti drėgniausias ir sausiausias Žemės rutulio ir Lietuvos vietas, paaiškinti jų susidarymo priežastis.</p>
2.11. Remiantis sinoptiniu žemėlapiu mokėti apibūdinti orus ir pateikti orų prognozę.	<p>2.11.1. Paaiškinti ciklono ir anticiklono susidarymo priežastis, nurodyti būdingus orus ciklono ir anticiklono srityse.</p> <p>2.11.2. Apibūdinti atmosferos frontus (šiltas, šaltas, okliuzijos) ir orus juose.</p> <p>2.11.3. Paaiškinti atogrąžinių ciklonų ir mažųjų atmosferos sūkurinių susidarymą, nurodyti pasireiškimo teritorijas ir padarinius.</p> <p>2.11.4. Paaiškinti oro masių (šiltųjų, šaltųjų, sausųjų ir drėgnųjų) savybių priklausomybę nuo susidarymo židinio.</p> <p>2.11.5. Paaiškinti įvairių orų masių įtaką Europos ir Lietuvos orams ir klimatui.</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
	<p>2.11.6. Nurodyti priežastis, sukeliančias orų kaitą per parą ir per metus.</p> <p>2.11.7. Išvardyti, kokie orų stebėjimai atliekami meteorologijos stotyse ir paaiškinti, kaip sudaromos orų prognozės vietovėse.</p>
<p>2.12. Analizuoti statistinius klimato duomenis, pateiktus klimatogramomis, kreivėmis ar lentelėmis, apibūdinti klimato juostas, nustatyti ryšį tarp atmosferos cirkuliacijos ir Saulės spinduliuotės.</p>	<p>2.12.1. Apibūdinti pagrindines ir tarpines klimato juostas, nurodant jų geografinę išsidėstymą, vyraujančias oro mases, klimato elementų (temperatūra, krituliai, vėjas) kaitą per metus.</p> <p>2.12.2. Nurodyti jūrinio ir žemyninio klimato tipų pagrindinius ypatumus.</p> <p>2.12.3. Nurodyti Lietuvos ir Europos klimatui įtakos turinčius veiksnius, paaiškinti klimato skirtumus Lietuvos teritorijoje.</p> <p>2.12.4. Paaiškinti miesto, kalvoto reljefo, miško ir jūros pakrantės mikroklimato ypatumų kilmę, nurodyti mikroklimato tyrimų reikšmę.</p>
<p>2.13. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais nustatyti ryšį tarp visuotinio klimato šiltėjimo ir orų bei klimato anomalijų pasaulyje ir Lietuvoje.</p>	<p>2.13.1. Apibūdinti atmosferos reiškinius, kurie sukelia stichines nelaimes (sausros, liūtytys, tropiniai ciklonai, viesulai), pateikti jų pavyzdžių.</p> <p>2.13.2. Paaiškinti gamtinių ir antropogeninių veiksnių įtaką klimato kaitai. Nurodyti priemonių, kurios leistų sušvelninti žmonių ūkinės veiklos neigiamą įtaką klimatui.</p>
<p>2.14. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais analizuoti hidrosferos reikšmę žmonijai.</p>	<p>2.14.1. Nurodyti hidrosferos sudedamąsias dalis, nurodyti hidrosferos reikšmę žmonijai.</p> <p>2.14.2. Paaiškinti Pasaulio vandenyno kilmę, nurodyti sudedamąsias jo dalis, pateikti pavyzdžių.</p>
<p>2.15. Analizuojant ir lyginant įvairius informacijos šaltinius apibūdinti Pasaulio vandenyno vandens savybes, paaiškinti vandenyne vykstančius kaitos procesus, vertinti jų reikšmę gamtai ir žmogui.</p>	<p>2.15.1. Paaiškinti Pasaulio vandenyno vandens savybes (temperatūra, druskingumas), analizuoti jų keitimąsi atsižvelgiant į geografinę platumą ir kitus veiksnius.</p> <p>2.15.2. Paaiškinti vandenyne vykstančius kaitos procesus (bangos, cunamiai, potvyniai ir atoslūgiai, šiltosios ir šaltosios srovės), nurodyti jų susidarymo priežastis ir įtaką gamtai ir žmogui.</p> <p>2.15.3. Nurodyti bangų poveikį krantų formavimuisi (abrazija ir akumuliacija).</p> <p>2.15.4. Apibūdinti lagūninius, šcherinius, fiordinius, vatinius, dalmatinius krantų tipus, pateikti jų pavyzdžių.</p>
<p>2.16. Remiantis įvairiais informaciniais šaltiniais vertinti sausumos vandenų geografinį pasiskirstymą, nurodyti jų tarpusavio ryšius, vertinti racionalaus jų naudojimo ir apsaugos priemones.</p>	<p>2.16.1. Nurodyti sausumos vandenų sudedamąsias dalis ir hidrografinius elementus (upynas, upės baseinas, vandenskyra).</p> <p>2.16.2. Paaiškinti upių mitybos, nuotėkio ir vandens režimo ypatumus įvairiose klimato juostose, nurodyti upių naudojimo galimybes.</p> <p>2.16.3. Nurodyti ežerų kilmę ir pasiskirstymą Žemėje lemiančius veiksnius. Nurodyti ežerų ūkinio naudojimo ir taršos problemas.</p> <p>2.16.4. Paaiškinti pelkių (aukštapelkių ir žemapelkių) susidarymo sąlygas, reikšmę žmogui ir gamtai.</p> <p>2.16.5. Nagrinėti Lietuvos požeminių vandenų (dirvožemio, gruntingų, tarp sluoksnių) susidarymo sąlygas, termines ir chemines savybes. Nurodyti požeminių vandenų ūkinio naudojimo ir taršos problemas.</p>
<p>2.17. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti geografinės sferos struktūrą, remiantis jos geografiniais dėsniniais paaiškinti geografinės sferos įvairovę. Sieti tarpusavyje aplinkos komponentus ir reiškinius.</p>	<p>2.17.1. Išvardyti gamtinio komplekso komponentus, pateikti jų pavyzdžių. Nurodyti keletą skirtumų tarp gamtinių ir antropogeninių kraštovaizdžių.</p> <p>2.17.2. Nurodyti gyvųjų organizmų paplitimo ribas Žemėje, paaiškinti ekologinių veiksnių (šilumos, drėgmės) įtaką augalijai ir gyvūnijai.</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
	<p>2.17.3. Išvardyti zoogeografines sritis, nurodyti joms būdingas gyvūnų rūšis.</p> <p>2.17.4. Išvardyti geografines zonas, nurodyti pagrindinius skiriamuosius jų bruožus. Paaiškinti, kodėl susidaro azoninės sritys. Paaiškinti vertikalojo (aukštuminio) zoniškumo dėsningumą (įvairiose platumose).</p>
<p>2.18. Remiantis informacijos šaltiniais paaiškinti dirvodaros veiksniai ir procesus. Nurodyti dirvožemio derlingumo priežastis ir apibūdinti derlingiausius bei mažiau derlingus dirvožemius.</p>	<p>2.18.1. Nurodyti dirvodaros veiksniai (klimatas, laikas, reljefas, žmonių veikla), paaiškinti, kaip susidaro dirvožemis.</p> <p>2.18.2. Paaiškinti dirvodaros procesus (jaurėjimą, velėnėjimą, pelkėjimą), nurodyti juos lemiančius veiksniai. Nurodyti dirvožemių derlingumą lemiančius veiksniai.</p> <p>2.18.3. Nagrinėjant dirvožemio pjūvį, išvardyti pagrindinius dirvožemių sluoksnius ir paaiškinti, kaip jie susidarė.</p> <p>2.18.4. Apibūdinti Lietuvos derlingiausius bei mažiau derlingus dirvožemius, nurodyti jų pasiskirstymą.</p>
<p>2.19. Remiantis informacijos šaltiniais vertinti ūkinės veiklos poveikį gamtai. Nurodyti gamtinės aplinkos taršos šaltiniai ir priemones šiai taršai mažinti.</p>	<p>2.19.1. Nurodyti gamtinės aplinkos (oro, vandens, dirvožemio) taršos šaltinius ir priemones šiai taršai mažinti.</p> <p>2.19.2. Paaiškinti žmogaus įtaką natūraliai geografinių zonų augalijai, nurodyti miškų kirtimo problemą.</p> <p>2.19.3. Išvardyti Lietuvos saugomų teritorijų kategorijas – konservacinio prioriteto (rezervatai, draustiniai, gamtos ir kultūros paveldo objektai) ir kompleksines saugomas teritorijas (nacionaliniai ir regioniniai parkai), pateikti jų pavyzdžių Lietuvoje. Pateikti svarbiausių pasaulyje nacionalinių parkų pavyzdžių.</p>
<p>2.20. Remiantis gyventojų skaičiaus statistiniais duomenimis sudaryti gyventojų skaičiaus kaitos kreives, remiantis įvairių valstybių pavyzdžiais jas analizuoti, lyginti, daryti išvadas.</p>	<p>2.20.1. Nurodyti gyventojų skaičių Lietuvoje ir pasaulyje. Nurodyti gyventojų skaičiaus kitimo priežastis, pateikti pavyzdžių.</p> <p>2.20.2. Nurodyti gyventojų problemas, siejamas su gyventojų skaičiaus mažėjimu ar gausiu augimu (aprūpinimas maistu, būstu, darbu, darbo jėgos trūkumas, socialinė rūpyba, didelis tankis).</p>
<p>2.21. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais atskleisti ryšį tarp gamtinių, ekonominių veiksnių ir netolygaus gyventojų pasiskirstymo, siūlyti pagrįstus, galimus taikyti šalyje apgyvendinimo modelius.</p>	<p>2.21.1. Paaiškinti netolygaus gyventojų pasiskirstymo Žemėje priežastis.</p> <p>2.21.2. Nurodyti problemas, atsirandančias dėl nevienodo gyventojų pasiskirstymo šalyje ar regione.</p>
<p>2.22. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais sudaryti pagrįstą demografinės (gyventojų) politikos planą Lietuvoje (Lietuvos ir kitų šalių pavyzdžiais).</p>	<p>2.22.1. Nurodyti svarbiausias demografines sritis (šeimos planavimo, sveikatos, migracijos ir darbo), apibūdinti esminius jų bruožus.</p> <p>2.22.2. Iliustruojant pavyzdžiais nurodyti naudojamas valdžios priemonės gyventojų skaičiaus reguliavimui, socialinei gerovei, sveikatos priežiūrai, migracijoms skatinti ar riboti.</p>
<p>2.23. Remiantis statistiniais duomenimis ir grafine medžiaga atlikti pateiktos šalies ar regiono gyventojų sudėties analizę pagal demografinius, kultūrinius, ekonominius ir socialinius požymius, pateikti išvadas.</p>	<p>2.23.1. Apibūdinti gyventojų sudėties įvairovę rasiniu, etniniu (tautiniu), religiniu, demografiniu, socialiniu ir ekonominiu aspektu.</p> <p>2.23.2. Atskleisti ryšius tarp gyventojų sudėties kaitos ir darbo jėgos pokyčių šalyje.</p> <p>2.23.3. Paaiškinti gyventojų sudėtį ir jos kaitą Lietuvoje XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje.</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.24. Remiantis pateikta informacija (pavyzdžiui, gyventojų amžiaus piramide, statistiniais duomenimis), analizuoti gyventojų sudėtį įvairiose šalyse ir regionuose, apibūdinti su tuo susijusias problemas.	2.24.1. Nurodyti ekonomiškai stipresnių ir silpnesnių šalių gyventojų sudėties panašumus ir skirtumus, paaiškinti jų priežastis. 2.24.2. Nurodyti demografinės sudėties kaitos (nuo XX a. antrosios pusės iki dabar) priežastis. 2.24.3. Nurodyti socialinės atskirties priežastis šalyje.
2.25. Vertinti tarpvalstybinės gyventojų migracijos reguliavimo priemones, modeliuoti jų taikymą regione (įvairių šalių). Analizuoti tarpvalstybines lietuvių migracijas XX–XXI a., sieti jas su gyventojų sudėties Lietuvoje problema.	2.25.1. Išvardyti migracijų rūšis ir nurodyti priverstinės bei savanoriškos migracijos priežastis. 2.25.2. Nurodyti vidinės ir tarpvalstybinės gyventojų migracijos reguliavimo priemones. 2.25.3. Apibūdinti XX–XXI a. tarpvalstybinės migracijos kryptis, nurodyti jų priežastis. 2.25.4. Paaiškinti tarpvalstybinės migracijos politiką. Paaiškinti tarpvalstybines lietuvių migracijas XX–XXI a., nurodyti jų priežastis ir padarinius. 2.25.5. Nurodyti didžiausias pasaulio lietuvių bendruomenes, nurodyti jų susidarymo priežastis. 2.25.6. Nurodyti pabėgėlių problemas, jų atsiradimo priežastis, sieti jas su politiniais ir ekonominiais įvykiais. Siūlyti būdus pabėgėlių problemoms spręsti.
2.26. Remiantis pateikta statistine ir grafine informacija nustatyti ryšius tarp socialinės gyventojų raidos ir gyvenimo kokybės šalyje ar regione.	2.26.1. Apibūdinti gyvenimo kokybės rodiklius (požymius), paaiškinti jų pokyčių priežastis. 2.26.2. Palyginti gyvenimo kokybės vertinimus (žmogaus socialinės raidos indekso (ŽSRI), turtingos nelygybės, švietimo ir mokslo lygio) skirtingos socialinės raidos šalyse ir regionuose.
2.27. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais įvertinti kaimo ir miesto gyvenviečių gamtinę, socialinę aplinką, numatyti gresiančias problemas, siūlyti būdus joms spręsti.	2.27.1. Apibūdinti kaimo ir miesto gyvenvietes, nurodyti jų skirtumus ir vienodėjimo tendencijas. Apibūdinti miestiškos gyvenimosios bruožus. 2.27.2. Nurodyti gyvenviečių išsidėstymo priežastis, jų įvairovę šalyse, regionuose. 2.27.3. Išskirti ekonomiškai stiprių ir silpnų šalių miestų problemas, nurodyti jų sprendimo būdus.
2.28. Pavaizduoti principinę miestų išsidėstymo schemą remiantis skirtingas funkcijas atliekančiais miestais valstybėje, sieti juos tarpusavyje. Numatyti miestų augimo ar susiliejiimo galimybes.	2.28.1. Nurodyti miestų funkcijas (politinės, administracinės, gamybos ar perdirbimo pramonės, transporto, mokslo, kultūros, turizmo, finansų), pateikti Lietuvos ir pasaulio miestų pavyzdžių. 2.28.2. Paaiškinti kiekybinius ir kokybinius urbanizacijos procesų pokyčius, pateikti jų pavyzdžių. 2.29.3. Išvardyti didžiausius pasaulio ir atskirų regionų miestus, svarbiausias aglomeracijas.
2.29. Analizuojant ir vertinant įvairius informacijos šaltinius, apibūdinti kultūras ir civilizacijas, nurodyti jų skirtumus, paaiškinti inovacijų įtaką žmonių gyvenimo būdai ir jų ūkinei veiklai.	2.29.1. Nusakyti esminius kultūros ir civilizacijos bruožus. 2.29.2. Nurodyti gamtinių, socialinių ir ekonominių veiksnių įtaką žmonių gyvenimui.
2.30. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais analizuoti svarbiausių valstybės elementų kaitą, nurodyti galimas pasekmes kintant aplinkybėms (veiksniams). Savarankiškai skirstyti (grupuoti) valstybes pagal jų požymius.	2.30.1. Apibūdinti valstybės elementus (teritorija ir sienos, gyventojai, valdžia ir tarptautinis pripažinimas). 2.30.2. Paaiškinti veiksnius (gamtinius, istorinius-politinius, ekonominius), turinčius įtakos valstybės kaitai. 2.30.3. Paaiškinti įvairius valstybių vertinimo kriterijus (geografinę padėtį, pagrindiniai valstybės elementai, valdymo ypatumai, tautinė sudėtis) ir valstybių grupavimo ypatumus.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>2.31. Remiantis informacijos šaltiniais kritiškai vertinti šiuolaikinę geopolitinę pasaulio sąrangą, pateikti savo vertinimą, išvadas, atsižvelgiant į pastarojo me- to politinius, ekonominius ir kitus įvykius.</p>	<p>2.31.1. Išvardyti pagrindines geopolitines pasaulio jėgas, nurodyti jų vaidmenį ir geopolitinės veiklos padarinius. 2.31.2. Apibūdinti geopolitinę Lietuvos padėtį, nurodyti svarbiausius padėties kaitos veiksnius. 2.31.3. Sieti Europos Sąjungos (ES) ir atskirų jos valstybių geopolitinius siekius, nurodyti prieštaravimus. 2.31.4. Pateikti pasaulinės politikos (Jungtinių Tautų (JT) taikos palaikymo misijos, ginklavimosi varžybos), tiesioginės ir netiesioginės (grasinamosios) karinės galios panaudojimo pavyzdžių, apibūdinti tarptautinio saugumo garantus (JT, Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (NATO)).</p>
<p>2.32. Analizuoti pasaulio ir atskirų regionų politinio žemėlapiu raidą XX–XXI a. pagal pateiktus rašytinius ir (ar) vaizdinius šaltinius, vertinti politinio žemėlapiu raidos pokyčius, išskiriant priežastis, procesus ir rezultatus. Pateikti galimus politinio žemėlapiu kaitos scenarijus, atsižvelgiant į globalizacijos ir regionų kaitos tendencijas.</p>	<p>2.32.1. Nurodyti pasaulio politinio žemėlapiu objektus ir subjektus. 2.32.2. Nurodyti svarbiausius pasaulio politinio žemėlapiu raidos etapo bruožus nuo XIX amžiaus iki šių dienų. Paašškinti kolonijinę politinę sistemą, nurodyti šios sistemos pranašumų ir trūkumų.</p>
<p>2.33. Pagal pateiktus informacijos šaltinius išanalizuoti karinį konfliktą, jo priežastis, padarinius ir tarptautinės bendruomenės veiksmus.</p>	<p>2.33.1. Nurodyti karinių konfliktų židinius ir priežastis (grobimas, nepriklausomybės siekimas, etninių grupių interesai, kolonijų padalijimas, gamtos išteklių, religiniai, politiniai ir ekonominiai nesutarimai), tarptautinio terorizmo grėsmes. 2.33.2. Apibūdinti tarptautinį terorizmą, nurodyti jo padarinius, pasaulio bendruomenės pastangas kovoje su šiuo reiškiniu.</p>
<p>2.34. Analizuoti pateiktų šalių ir regionų ūkio sudėties skirtumus, išskiriant tų skirtumų priežastis, procesus ir rezultatus, išorės veiksmų įtaką.</p>	<p>2.34.1. Paašškinti pasaulio ūkio šakų ir sektoriaus sudėtį. 2.34.2. Nurodyti tarptautinių kompanijų (Naftą eksportuojančių šalių organizacijos (OPEC), Pasaulio prekybos organizacijos (PPO)), integracinių susivienijimų ir ekonominių organizacijų reikšmę pasaulio ūkiui. 2.34.3. Paašškinti modernizacijos reikšmę ekonomikai.</p>
<p>2.35. Pagal pateiktus statistinius ir kitus informacinius šaltinius nustatyti šalies tarptautinę ūkio specializaciją, jos reikšmę regioniniu ir pasauliniu mastu. Pagal pateiktus duomenis atlikti Lietuvos ūkio kaitos analizę, pateikti vertinimą ir išvadas.</p>	<p>2.35.1. Nurodyti tarptautinės ūkio specializacijos reikšmę valstybei ir regionui, pateikti 3–4 įvairios specializacijos pavyzdžius. 2.35.2. Apibūdinti pasaulio ūkio ryšius, pateikti mokslo ir techninės pažangos, naujovių pavyzdžių, skirti pažangaus ir nepažangaus ūkio šakas. 2.35.3. Pateikti ekonominės partnerystės pavyzdžių: prekybos, laisvųjų ekonominių zonų (LEZ), bendrųjų įmonių, bendrų ekonominių projektų (ES), ekonominio planavimo (energetikos) tarp ES šalių. 2.35.4. Apibūdinti svarbesnes aukštųjų technologijų sritis, sieti jas su gamyba, pateikti pažangios pramonės šalių pavyzdžių. 2.35.5. Apibūdinti ekonomikos sistemas, nurodyti įvairių ekonomikos sistemų šalių pavyzdžių. 2.35.6. Paašškinti svarbiausius bendruosius ekonomikos rodiklius (bendrasis vidaus produktas (BVP), nedarbo lygis, eksportas, importas, prekybos balansas, užsienio skola, gyventojų pajamos, pridėtinės vertės mokesčiai (PVM)). 2.35.7. Nurodyti Lietuvos ūkio raidos ypatumus.</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.36. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti gamtos ir žmogaus sukurtus pasaulio ūkio išteklius, vertinti jų reikšmę atskiroms valstybėms ir regionams.	2.36.1. Nurodyti gamtos ir žmogaus sukurtus pasaulio ūkio išteklius, jų geografinį pasiskirstymą. 2.36.2. Vertinti turtingų gamtos išteklių šalių padėtį pasaulyje, jų įtaką ūkio specializacijai.
2.37. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais analizuoti bioprodukcinio ūkio produktyvumą, našumą ir kitus kokybinius bei kiekybinius rodiklius, nustatyti jiems įtakos turinčius objektyvius ir subjektyvius veiksnius.	2.37.1. Apibūdinti žemės ūkio organizavimo būdus, jų taikymą įvairiose šalyse ir skirtingomis gamtinėmis sąlygomis. 2.37.2. Sieti bioprodukcinį ūkį su įvairiomis pramonės šakomis (energetikos, maisto, tekstilės, medienos, chemijos pramonė). 2.37.3. Paaiškinti pagrindinės žemės ūkio krypties (augalininkystės, gyvulininkystės) pasirinkimą, specializaciją ir produktyvumą, pateikti pavyzdžių. 2.37.4. Nurodyti Lietuvos bioprodukcinio ūkio specializaciją, šio ūkio kaitą, šiuolaikines tendencijas ir problemas.
2.38. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais sukurti pramonės išdėstymo šalyje ar regione projektą. Vertinti pramonės šakų plėtrą šalyje ar regione.	2.38.1. Paaiškinti pramonės šakų bendruosius ir specialiuosius (energetika, metalurgija, mašinų gamyba, chemijos, maisto pramonė) išsidėstymo veiksnius. 2.38.2. Sieti tarpusavyje skirtingas pramonės šakas (jų reikšmę), nurodyti išorės ekonominių veiksnių įtaką pramonės plėtrai. 2.38.3. Nurodyti svarbiausius pramonės regionus ir sritis.
2.39. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais palyginti ir įvertinti paslaugų reikšmę ūkio plėtrai. Teikiamas paslaugas sieti su įvairiomis ūkio šakomis.	2.39.1. Apibūdinti transporto sistemą, palyginti transporto rūšis ir numatyti jo reikšmę atskiroms regionams. 2.39.2. Paaiškinti tarptautinės prekybos sistemas. Nurodyti svarbiausius tarptautinės prekybos dalyvius, vertinti jų vaidmenį tarptautinėje prekyboje. 2.39.3. Paaiškinti turizmo reikšmę valstybėms, nurodyti svarbiausius turizmo regionus. Nurodyti Lietuvos galimybes plėtoti turizmą, vertinti šalies turizmo išteklius.
2.40. Vertinti globalizacijos procesą, numatyti pasaulio kaitos tendencijas.	2.40.1. Paaiškinti globalizacijos procesą, nurodyti jo apimamas sritis. 2.40.2. Nurodyti globalizacijos svarbą pasaulio kaitai.
2.41. Vertinti tarptautinių organizacijų (JT, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (UNESCO)), ES, NVS geografinę erdvę, nusakyti svarbiausius socialinius ir ekonominius aspektus.	2.41.1. Išvardyti tarptautines organizacijas (JT, UNESCO), nurodyti jų vaidmenį sprendžiant globalines problemas. 2.41.2. Nusakyti esminius ES kaip regioninio integracinio darinio bruožus, nurodyti joje kylančias socialines ir ekonomines problemas, pateikti galimus jų sprendimo būdus. Nurodyti ES socialinius ir ekonominius aspektus. 2.41.3. Apibūdinti Nepriklausomų valstybių sandraugą (NVS), nurodyti joje kylančias problemas. 2.41.4. Nurodyti Lietuvos integraciją į tarptautinius susivienijimus, apibūdinti pranašumus ir trūkumus.
3. Geografiniai tyrimai	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> Nusiteikimas vertinti ir daryti sprendimus remiantis išsamia ir visapuse informacija, kritišku požiūriu į visuomenės informavimo priemonių veiklą. Sieti savo gyvenimo patirtį su geografinės aplinkos pažinimu. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Apibūdinant valstybę, regioną ar subregioną išryškinti gamtinius ir socialinius jo savitumus, pabrėžti problemas; savarankiškai sudaryti tyrimo planą, atlikti tyrimą ir pristatyti.</p>	

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Remiantis istoriniais šaltiniais vertinti senosios ir šiuolaikinės geografijos svarbą pasaulio pažinimui. Nurodyti geografijos ryšius su kitais mokslais.	3.1.1. Nurodyti ir keliais teiginiais apibūdinti svarbiausius pasaulio geografinio pažinimo etapus (senovės pasaulis, viduramžiai, naujieji laikai). 3.1.2. Nurodyti naujausių geografinių tyrimų pavyzdžių. 3.1.3. Pateikti geografinių praktinio panaudojimo žinių pavyzdžių ir juos komentuoti.
3.2. Formuluoti hipotezes ir individualiai suplanuoti bei atlikti geografinį tyrimą remiantis išplėstinio kurso apimtimi. Analizuoti ir apibendrinti atliktų tyrimų duomenis, daryti išvadas, parengti pristatymą.	3.2.1. Paaiškinti, kas yra geografinių tyrimų objektas. 3.2.2. Apibūdinti geografijos pažinimo metodus (stebėjimas, aprašymas, palyginimas, kartografavimas). 3.2.3. Nurodyti, kokios pažinimo pakopos (faktų rinkimas ir kaupimas, duomenų analizė, klasifikavimas ir teorijų kūrimas) būdingos geografijai. 3.2.4. Pritaikyti kitų mokomųjų dalykų pamokų metų įgytas žinias atliekant tyrimą.
3.3. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais mokėti apibūdinti ir vertinti Lietuvos, Europos ir pasaulio regionus gamtiniu ir visuomeniniu aspektu.	3.3.1. Nusakyti rajonavimo ir išskyrimo principus (gamtinius, socialinius, ekonominius, politinius). 3.3.2. Išvardyti Lietuvos, Europos ir pasaulio regionus. Nurodyti jų svarbiausius politinius, gamtinius, socialinius ir ekonominius aspektus.
3.4. Atrinkti tinkamą informaciją apie regioną (regionus), subregioną (subregionus) ir valstybę (valstybes), parengti rašto darbą, atskleidžiant svarbiausius jo (jų) savitumus, problemas, ir savarankiškai daryti pagrįstas išvadas, paremtas geografijos šaltinių analize.	3.4.1. Lyginti ir kritiškai vertinti įvairių informacijos šaltinių teikiamą medžiagą. 3.4.2. Nurodyti rašto darbo sudedamąsias dalis: įžanga, dėstymas; išvados ir naudotų šaltinių sąrašas.
3.5. Atskleisti globalinių problemų įvairovę ir jas lemiančias priežastis.	3.5.1. Paaiškinti dėsninę Žemės sferų formavimąsi laike ir erdvėje, sieti jas su globaliniais pasikeitimais. 3.5.2. Išvardyti globalines (demografines, ekologines, socialines) problemas, paaiškinti jų priežastis ir pateikti jų pavyzdžių. 3.5.3. Pateikiant pavyzdžius nurodyti įvairių globalinių problemų ryšį.

6.4.2.2. Turinio apimtis

Turinio apimtį sudaro geografijos ugdymo tematika, kurią nagrinėjant siekiama aprašytų mokinių pasiekimų konkrečiose ugdomosios veiklos srityse. Šalia temų nurodomi konkretūs jų nagrinėjimo aspektai arba klausimai, kurie apibrėžia šio koncentro turinio apimtį.

6.4.2.2.1. Geografinis pažinimas. Geografijos samprata, raida ir geoinformacija. Geografijos mokslo vieta mokslų sistemoje. Geografijos tyrimų objektas ir tyrimo metodai. Geografinė sfera ir geografinė aplinka. Geografijos tyrimų klasifikacija. Geografijos mokslo taikomasis pobūdis. Geografijos idėjų raida. Svarbiausi geografijos mokslo raidos etapai plėtojant geografinį akiratį. Naujausi geografiniai atradimai sausumoje ir vandenyne. Žymiausi pasaulio ir Lietuvos keliautojai ir geografi. Geografinės informacinė sistema (GIS). GIS samprata, struktūra, funkcijos, raidos istorija. Geografinės informacijos gavimo ir tvarkymo metodai. Geografinė informacija internete, jos paieška, naudojimas, kūrimas, perdavimas. Interneto žemėlapiai, jų naudojimas. Geografinės informacijos infrastruktūros samprata. GIS ir kartografija. Kartografijos pagrindai. Kartografijos samprata. Žemėlapiai ir jų savybės. Žemėlapių elementai. Kartografinių kūrinių įvairovė, jų naudojimas. Elektroninių žemėlapių specifika (kintamas mastelis, maža grafinė raiška) ir papildomos galimybės (3D, interaktyvumas, animacija).

6.4.2.2.2. Gamtinė geografija. Žemė visatos erdvėje. Žemės kilmės hipotezės. Kosminių ryšių įtaka Žemei. Žemės forma ir dydis. Žemės sukimasis apie savo ašį ir judėjimas aplink Saulę. Žemės vidinė sandara ir paviršius. Žemės vidinė sandara. Žemės plutos uolienos ir mineralai. Žemės gelmių tyrimų reikšmė. Geologi-

nė Žemės raida. Geologinis laiko skaičiavimas. Litosfera ir plokščių tektonika. Vulkanizmas ir jo padariniai. Platformų atspindys dabartiniame paviršiuje. Žemės paviršių keičiantys procesai: vidiniai (tektoniniai judesiai, žemės drebėjimai ir vulkanizmas) ir išoriniai (dūlėjimas, vėjo, tekančio vandens, ledynų įtaka), stichinės nelaimės, svarbiausi jų regionai ir galimi numatymo būdai. Antropogeninis poveikis. Žemės paviršius (sausumos ir vandenyno dugno). Paviršiaus formos. Atmosfera, klimatas, orai. Atmosferos sudėtis ir struktūra. Saulės spinduliuotės ir šilumos pasiskirstymas Žemėje. Oro temperatūra. Bendroji atmosferos cirkuliacija. Atmosferos slėgis ir vėjas. Atmosferos drėgmė. Kritulių pasiskirstymas Žemės rutulyje. Oro masės ir atmosferos frontai. Ciklonai (atogrąžiniai ir neatogrąžiniai) ir anticiklonai. Orai ir jų savybės. Orų permainos ir jų prognozės. Klimatą formuojantys veiksniai. Klimato juostos. Klimato tipai. Lietuvos klimatas, jo kaita per pastarąjį šimtmetį. Ekstremalūs meteorologiniai reiškiniai, regionai, kur jie vyksta, ir galimi būdai jiems sušvelninti. Mikroklimatas. Atmosferos tarša ir visuotinis klimato šiltėjimas. Pasaulio vandenynas ir sausumos vandenys. Hidrosferos kilmė ir sudėtis. Pasaulio vandenynas ir jo dalys. Pasaulio vandenyno vandens savybės ir judėjimas. Krantų tipai. Paviršiniai ir požeminiai sausumos vandenys, geografinis jų paplitimas, naudojimas ir apsauga. Lietuvos sausumos vandenys. Baltijos jūra ir Kuršių marios. Geografinė sfera ir jos dėsniumai. Geografinė sfera. Organizmų prisitaikymas prie geografinės aplinkos. Sausumos geografinės zonos. Vertikalusis (aukštuminis) zoniškumas. Azoniškumas. Dirvodaros veiksniai ir procesai. Gamtos apsauga. Žmogaus ūkinės veiklos įtaka gamtinei aplinkai (klimatui, sausumos vandenims, dirvožemiui, augalijai, gyvūnijai).

6.4.2.2.3. Visuomeninė geografija. Gyventojai ir gyvenvietės. Gyventojų skaičius ir pasiskirstymas. Pagrindiniai gyventojų demografiniai ypatumai. Demografinė (gyventojų) politika. Gyventojų sudėtis. Migracijos, jų rūšys. Pabėgėlių problema. Gyvenvietės, jų tipai. Gyvenviečių formavimosi ir atsiradimo priežastys. Gyvenviečių funkcijos. Urbanizacija. Urbanizacijos procesai, jų padariniai. Miestų didėjimo problemos, galimi jų sprendimo būdai. Civilizacija ir kultūra. Kultūros sampratos plėtotė. Gyvenimo būdas. Gamtinių, socialinių ir ekonominių veiksnių įtaka žmogaus gyvensenai. Regioniniai gyvenimo būdo skirtumai. Politinė geografija. Valstybės sudėtis. Geopolitinė pasaulio sąranga. Geopolitinė valstybių padėtis. Geopolitiniai valstybių veiksniai. Valstybių klasifikacija. Pasaulio politinio žemėlapių pokyčiai (nuo XIX amžiaus iki šių dienų). Politiniai susivienijimai. Kariniai konfliktai ir terorizmas. Pasaulio ūkis. Pasaulio ūkio samprata. Pasaulio ūkio sudėtis ir ištekliai. Svarbiausi valstybių ūkio rodikliai. Ūkio specializacija. Bioprodukcinis ūkis. Energetika. Pramonė. Gamybos, informacijos, mokslo ir technikos ryšiai. Pasaulio rinka. Vidaus rinka. Laisvosios prekybos zonos. Tarptautinė prekyba. Tarptautinės ekonominės organizacijos. Infrastruktūros sudėtis. Infrastruktūros plėtotė ir funkcijos. Transportavimo erdvė. Transporto rūšys. Pasaulinė transporto sistema. Regioninės ir tarpregioninės transporto sistemos. Naujosios komunikacijos. Valstybių grupavimas pagal pateiktus ekonominius rodiklius. Pasaulio ūkio kaitos tendencijos. Lietuvos ūkis ir jo plėtros kryptys. Globalizacija. Globalizacija ir integracija. Europos Sąjunga (ES). Nepriklausomų valstybių sandrauga (NVS). Tarptautinės organizacijos ir Lietuva.

6.4.2.2.4. Regioninė geografija. Regionai ir subregionai. Pasaulio rajonavimas. Lietuvos, Europos ir pasaulio regionai, gamtiniai, politiniai, socialiniai ir ekonominiai jų aspektai. Globalinių problemų geografiniai aspektai. Regionų ir valstybių vaidmuo sprendžiant įvairias globalines problemas.

6.4.2.3. Vertinimas

Toliau pateikiami apibendrinti kokybiniai mokinių žinių, supratimo ir gebėjimų vertinimo aprašai. Pagal juos mokytojas numato mokinių pasiekimų vertinimo kriterijus. Patenkinamas lygis, įvertinant pažymiu, atitinka 4–5, pagrindinis – 6–8, aukštesnysis 9–10 balų.

6.4.2.3.1. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Taisyklingai, tačiau ne visada tiksliai vartoja geografijos sąvokas ir terminus, bando vartoti aiškindamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus.	Vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas pagrindines sąvokas, jas paaiškina nagrinėdamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus. Įgytas esmines žinias taiko kasdieniame gyvenime.	Prasmingai vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas sąvokas aiškindamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus. Įgytas žinias taiko kasdieniame gyvenime ir naujose situacijose.
2. Taikymas	Atlieka nesudėtingas geografijos užduotis, geba naudotis bent keliais mokytojo nurodytais informacijos šaltiniais.	Remiasi geografinės informacijos šaltiniais, juos lygina ir vertina. Savarankiškai bando spręsti kilusias praktinio pobūdžio problemas, bet gautas rezultatas nėra labai išsamus.	Remiasi įvairiais geografinės informacijos šaltiniais, kritiškai juos vertina. Savarankiškai ir puikiai sprendžia praktinio pobūdžio kilusias problemas.
3. Problemų sprendimas	Atlikdamas užduotis daro paprasčiausias išvadas, gautus rezultatus pateikia kitiems. Naudodamasis pavyzdžiu atlieka tyrimą, tačiau ribotai naudojami geografinės informacijos šaltiniais. Atlikęs darbą, padaro kelias neišsamias išvadas.	Savarankiškai atlieka tyrimus, moka naudotis įvairiais geografinės informacijos šaltiniais, atsirenka reikiamą ir patikimą informaciją. Atlikęs darbą pateikia išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko. Gautus rezultatus išformina ir perteikia kitiems.	Kelia hipotezes ir savarankiškai pasirenkdamas tinkamus informacijos šaltinius atlieka tyrimus. Atlikęs darbą padaro išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko, geba pateikti racionalų sprendimo būdą problemoms spręsti. Gautus rezultatus įvairiomis formomis perteikia kitiems.
4. Komunikavimas	Ne visada geba išsakyti mintis žodžiu ir raštu, nes trūksta dalykinių žinių. Diskutuoja įvairiais geografijos klausimais, ne visuomet randa argumentų savo nuomonei pagrįsti. Mokytojo arba klasės draugų padedamas analizuoja, interpretuoja elementarią žodinę ir nežodinę informaciją. Mokytojo arba klasės draugų padedamas parengia nesudėtingus pranešimus atsižvelgdamas į adresatą. Ne visada sugeba reaguoti į pastabas ar kritiką.	Geba nesunkiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu. Diskutuoja įvairiais geografijos klausimais, tačiau kartais pritrūksta tinkamų argumentų savo nuomonei pagrįsti. Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina nesudėtingą geografinę informaciją. Savarankiškai planuoja, modeliuoja geografinio pobūdžio pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas. Geba bendrauti ir išklausti kitus, stengiasi atsižvelgti į kritiką ir pastabas.	Geba puikiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu. Diskutuoja įvairiais geografijos klausimais, argumentuoja savo nuomone. Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina įvairią geografinę informaciją. Kūrybingai planuoja, modeliuoja ekonominius, finansinius ar verslo pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas. Geba puikiai bendrauti ir išklausti kitus, priima kritiką.

Pasiekimų lygiai Pasiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
5. Mokėjimas mokytis	<p>Kelia trumpalaikius geografijos mokymosi tikslus, uždavinius ir mokytojo padedamas planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Pastebi tik paprasčiausias sąsajas tarp mokymosi medžiagos ir turimos patirties. Pasirenka ir mokosi iš keleto informacijos šaltinių. Geba tvarkyti nesudėtingą informaciją: rasti, suprasti, pasirinkti ir bando ją vertinti.</p>	<p>Savarankiškai kelia nesudėtingus geografijos mokymosi tikslus, uždavinius ir planuoja mokymosi veiklą. Taiko tinkamus būdus užduočiai atlikti.</p> <p>Geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje. Sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta, mokosi iš įvairių informacijos šaltinių. Geba tvarkyti informaciją: rasti, suprasti, pasirinkti, sisteminti ir vertinti.</p>	<p>Savarankiškai organizuoja savo mokymąsi ir tinkamai planuoja mokymosi veiklą. Siekdamas mokymosi tikslų, pasirenka tinkamiausius mokymosi būdus ir informacijos šaltinius.</p> <p>Puikiai geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje. Savarankiškai sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta. Tikslingai pasirenka ir mokosi iš įvairių informacijos šaltinių, geba tvarkyti informaciją: rasti, pasirinkti ir vertinti.</p>

V. INTEGRUOTAS ISTORIJOS IR GEOGRAFIJOS KURSAS: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS

7. Integruotas istorijos ir geografijos kursas – socialinio ugdymo dalis

7.1. Paskirtis

Integruoto istorijos ir geografijos kurso (toliau – integruotas kursas) paskirtis – formuoti vientisą pasaulio vaizdą, parodyti glaudų gamtos ir visuomenės ryšį. Mokiniai, pasirinkę integruotą kursą, plėtoja istorijos ir geografijos bendruosius gebėjimus, vertybines nuostatas, ugdomi socialinę kompetenciją.

Integruotas kursas skirtas apibendrintai perteikti istorijos ir geografijos dalykų žinias ir gebėjimus.

Integruotas istorijos ir geografijos kursas yra laisvai pasirenkamas.

7.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

7.2.1. Tikslas

Integruoto kurso tikslas – suteikti kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų istorijos ir geografijos žinių apie savo šalies ir pasaulio gamtą, istorinę raidą, žmogaus ir gamtinės aplinkos ryšius; taip pat ugdyti socialinius, komunikavimo, kritinio mąstymo ir praktinius gebėjimus, kurie pravers kasdieniame gyvenime.

7.2.2. Uždaviniai

Siekdami integruoto kurso ugdymo tikslo mokiniai:

- analizuos gamtos reiškinius ir dėsningumus, visuomenės gyvenimo socialinius, kultūrinius, ekonominius, politinius įvykius ir pokyčius;
- supras ir nagrinės lokalių, regioninių ir globalinių problemų atsiradimo priežastis, raidą ir sprendimo būdus;
- plėtos kompleksines geografijos ir istorijos žinias remdamiesi Lietuvos ir pasaulio regionų pavyzdžiais;
- ugdysis praktinio ir kūrybinio darbo gebėjimus.

7.2.3. Struktūra

7.2.3.1. Integruoto kurso pagrindą sudaro istorijos ir geografijos turinys, leidžiantis mokymo procese naudotis anksčiau įgytomis socialinių mokslų žiniomis ir gebėjimais. Programoje medžiagos dėstymo tvarką lemia istorinė ir geografinė logika, pagal kurią žinios susistemintos aukštesniu lygiu nei pagrindinėje mokykloje atskleidžiant gamtos ir visuomenės ryšius.

7.2.3.2. Integruoto kurso ugdymo turinio struktūroje, išskiriamos tam tikros ugdomosios veiklos sritys:

- orientavimasis laike ir erdvėje;
- gamtinių ir visuomeninių struktūrų analizė;
- istorinės raidos supratimas;
- tyrimas ir interpretavimas;
- istorijos supratimo raiška.

7.2.3.3. Įgyvendinant numatytas ugdomasias veiklas aprašytos istorijos ir geografijos teminės sritys ir jas sudarančios temos:

7.2.3.3.1. Žemė ir žmogus.

7.2.3.3.2. Pasaulio regionų istorija ir geografija.

7.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

7.3.1. Integravimo galimybės

7.3.1.1. Integruoto kurso aktualumas grindžiamas glaudžiais ir neatsiejamais istorijos ir geografijos dalykų ryšiais. Istorija dažnai remiasi geografijos žiniomis, o šiuolaikinė visuomenė, jos struktūros ir problemos negali būti suprastos be istorijos ir geografijos pažinimo. Visuomenei, jos raidai daug įtakos daro geografiniai veiksniai. Istoriją ir geografiją sieja ekonomikos, kultūrinės antropologijos, teisės, politologijos, sociologijos, religijotyros problemos: gyventojų ir visuomenės struktūros, ūkio raida, industrializacijos procesai, demografinė ir visuomeninė valstybių raida, ūkio ir socialinė politika, Europos integracijos klausimai, globalios žmogijos raidos problemos, tautų ir valstybių santykiai. Šios ir kai kurios kitos temos siauriau ar plačiau yra nag-

rinėjamos per istorijos, geografijos, teisės, ekonomikos ir verslumo pamokas. Per istorijos pamokas nagrinėjant valstybių raidą, mokiniai turi žinoti valstybių geografines sąlygas, užimamos teritorijos dydį ir gyventojų skaičių. Mokiniai nagrinėja gamtos išteklių įtaką istoriniams procesams, ekonominės raidos ypatumus. Taigi istorijos, geografijos ir kiti mokomieji dalykai gali būti integruojami.

7.3.1.2. Integruotas kursas tenkintų 11–12 klasių mokinių, pageidaujančių mokyti abu dalykus pagal bendrojo kurso programą, poreikius. Renkantis integruotą dalyką būtų išvengiama situacijos, kai pasirinkus tik geografiją apskritai nesimokoma istorijos, ir vidurinė mokykla ar gimnazija baigiama turint tik pagrindinės mokyklos istorijos žinių ir gebėjimų.

7.3.1.3. Pasirinkę integruotą kursą mokiniai apibendrins, susistemins pagrindinėje mokykloje įgytas istorijos, geografijos žinias, iškilus poreikiui turėtų galimybę laikyti istorijos ir geografijos egzaminus. Norintiesiems gerai išlaikyti istorijos ar geografijos egzaminus, rekomenduojama tų dalykų mokyti papildomai. Šį integruotą kursą galima rinktis ir kaip papildomą pasirenkamąjį kursą greta istorijos ar geografijos dalykų.

7.3.2. Ugdymo gairės

7.3.2.1. Lietuvos bendrojo lavinimo mokykla, atsižvelgdama į dabarties žmogaus ir visuomenės raidos tendencijas, nuolat kinta. Ugdydama demokratiškumo įgūdžius, mokykla prisideda prie atviros, demokratinės visuomenės ir valstybės kūrimosi. Mokyklos veikla grindžiama demokratijos principais – ugdymo turinys orientuojamas mokinių pažintiniams poreikiams tenkinti ir gebėjimams ugdyti. Tai ypač atsiskleidžia įgyvendinant profilinį mokymą 11–12 klasėse. Vienas iš svarbiausių mokyklos veiklos uždavinių yra suteikti mokiniams galimybę pasirinkti jų gabumus atliepiančią ugdymosi kelią, susidaryti racionalų mokymosi krūvį ir tinkamai pasirengti pasirinktos profesijos studijoms. Tam daug reikšmės turi galimybė rinktis integruoto turinio disciplinas.

7.3.2.2. Planuojant ugdymo procesą, pirmiausia turi būti numatoma, ką mokiniai turėtų pasiekti: kokius gebėjimus, žinias ir supratimą jie turėtų įgyti, kokias nuostatas ugdyti, kokių nuostatų pokyčių tikėtis. Tada numatoma, kaip mokiniai mokysis, kaip parodys, ką išmoko, kaip bus vertinami, kaip bus apmąstomas mokymosi procesas ir rezultatai, kaip gaunama informacija apie mokinių nuostatas. Siekiant geresnių ugdymo rezultatų, svarbu išnaudoti visas tarpdalykinės integracijos galimybes.

7.3.2.3. Vadovaujantis interpretacine nuostata, siūlomi aktyviojo ugdymosi būdai, padedantys mokiniams savarankiškai aiškintis pasaulyje vykstančius procesus, vertinti, suprasti ir spręsti gyvenimo problemas, atsakingai veikti, atskleisti įgytas bendrąsias ir esmines dalykines kompetencijas.

7.3.3. Mokymosi aplinka

7.3.3.1. Siekiant kokybiško kompetencijų ugdymo, svarbu kurti saugią mokymosi aplinką, kurioje tarpusavyje santykiai būtų grindžiami pagarba vienas kitam, atvirumu ir nuoširdumu.

7.3.3.2. Mokymosi aplinkoje turėtų būti sudarytos vienodos sąlygos visų mokinių socialinei, pilietinei ir kultūrinei saviraiškai. Tai turėtų skatinti kūrybinę mokinių veiklą, jų savarankiškumą, kritiškumą, formuoti emocinius, vertybinius santykius su kitais žmonėmis ir aplinkiniu pasauliu.

7.3.3.3. Ugdymas turėtų vykti ne tik klasėje, mokykloje, bet ir už jos ribų (lankomasi muziejuose, parodose, dalyvaujama ekspedicijose, gamtiniuose, archeologiniuose tyrimuose ir pan.), kur patys mokiniai savarankiškai ugdytųsi per pamokas ugdomus gebėjimus, formuotųsi nuostatas.

7.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

7.4.1. Bendrasis kursas

7.4.1.1. Mokinių pasiekimai

1. Orientavimasis laike ir erdvėje	
Nuostatos: <ul style="list-style-type: none"> Suvokti orientavimosi istoriniame laike ir istorinėje erdvėje reikšmę aiškinant praeities įvykius, reiškinius ir procesus. Siekti naudotis įvairiais kartografijos kūrinių kaip patikimais geografijos informacijos šaltiniais. Esminis gebėjimas <p>Orientuotis istorinėje erdvėje ir laike. Orientuotis geografinėse erdvėse (lokalioje, regioninėje ir globalinėje), sieti jas ir nurodyti glaudžius tarpusavio ryšius.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Remiantis orientavimosi vietovėje ir žemėlapyje būdais bei priemonėmis, nustatyti geografinių objektų padėtį. Naudojantis žemėlapiu matematiniais pagrindais, išmatuoti atstumus, nustatyti pasaulio (horizonto) kryptis, geografinę objektų padėtį ir geografines koordinates.	1.1.1. Išvardyti orientavimosi vietoje ir žemėlapyje būdus (pagal žemėlapi, vietovės orientyrus, atstumus, pasaulio (horizonto) kryptis), tam reikalingas priemones (kompasas, globalinės padėties nustatymo sistemos (GPS) imtuvus) bei naudojimosi jomis galimybes.
1.2. Išskirti svarbiausius Lietuvos ir pasaulio istorijos periodus ir pagrįsti jų ribas.	1.2.1. Apibūdinti svarbiausius Lietuvos ir pasaulio istorijos ir periodus.
1.3. Synchronizuoti svarbiausius įvykius ir reiškinius iš Lietuvos ir pasaulio istorijos.	1.3.1. Apibūdinti ryšius tarp svarbiausių Lietuvos ir pasaulio įvykių ir reiškinių.
1.4. Lokalizuoti svarbiausius Lietuvos ir Europos teritorinius pokyčius.	1.4.1. Apibūdinti veiksmus, lėmusius svarbiausius Lietuvos ir Europos teritorinius pokyčius.
1.5. Orientuotis geografinėse erdvėse (lokalioje, regioninėje ir globalinėje).	1.5.1. Paašškinti svarbiausius geografinio pažinimo objektus (aplinka, teritorija, regionas).
1.6. Naudojantis geografinės informacinės sistemos (GIS) interaktyviaisiais žemėlapiais mokėti susirasti reikiamą informaciją.	1.6.1. Nurodyti šiuolaikinės kartografinės informacijos panaudojimo galimybes.
1.7. Įvertinti gamtinės geografinės aplinkos įtaką politinei, ūkinei ir visuomenės plėtrai.	1.7.1. Nurodyti gamtinius geografinius veiksmus, lemiančius politinę, ūkinę ir visuomenės plėtrą.
2. Gamtinių ir visuomeninių struktūrų analizė	
Nuostatos: <ul style="list-style-type: none"> Nusiteikimas vertinti ir daryti sprendimus, remiantis išsamia ir visapuse informacija, kritišku požiūriu į visuomenės informavimo priemones. Atsakingai rinktis ir tvarkyti geografinę informaciją. Pagarbus, tausojantis santykis su gamtine ir socialine aplinka, gyvybe, jos įvairove, nusiteikimas keisti gyvenimo būdą, įpročius, ūkinę veiklą, įvertinus jų poveikį aplinkai. Atsakingas požiūris į nacionalines, regionines ir globalines problemas, asmeniškai prisidedant prie jų sprendimo. Esminis gebėjimas <p>Kritiškai vertinti įvairius informacijos šaltinius ir jais remtis analizuojant gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus, sprendžiant socialines, politines, ekonomines, aplinkosaugos problemas.</p>	

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Remiantis informacijos šaltiniais analizuoti Žemės vidinės sandaros ir paviršiaus, atmosferos, klimato, orų, Pasaulio vandenyno ir sausumos vandenų, geografinės sferos bruožus, sieti tarpusavyje aplinkos komponentus ir reiškinius.	2.1.1. Paaiškinti Žemės kilmę, vidinę sandarą. Nusakyti vidinių ir išorinių Žemės jėgų poveikį paviršiui. 2.1.2. Paaiškinti atmosferos savybes, orų keitimąsi ir jo priežastis. Apibūdinti klimato juostą remiantis klimato rodikliais, nuskaidyti klimato tipą. Paaiškinti žmonių ūkinės veiklos įtaką klimato pokyčiams. 2.1.3. Paaiškinti Pasaulio vandenyno struktūrą ir dėsningumus, nurodyti jo naudą žmonijai. 2.1.4. Paaiškinti sausumos vandenų paplitimą, jų tarpusavyje ryšius ir ūkinę reikšmę. Nurodyti racionalaus vandenų naudojimo ir apsaugos problemas. 2.1.5. Apibūdinti geografinės sferos struktūrą remiantis geografiniais jos dėsningumais, paaiškinti geografinės sferos įvairovę. Nusakyti įvairių geografinių komponentų tarpusavyje sąveikos padarinius ir jų kaitą.
2.2. Remiantis informacijos šaltiniais, analizuoti svarbiausius politinius, socialinius, ekonominius reiškinius ir procesus, vykstančius Lietuvoje ir pasaulyje. Vertinti pasaulio šalis pagal nurodytus socialinius ekonominius rodiklius.	2.2.1. Nurodyti geopolitikai įtakos turinčius veiksnius. Nusakyti šiuolaikinę geopolitinę pasaulio padėtį. Apibūdinti svarbiausius valstybės elementus. 2.2.2. Vertinti demografines problemas, numatyti jų sprendimo būdus. Analizuoti darbo jėgos išteklių struktūrą. 2.2.3. Paaiškinti demografinės politikos būtinumą. 2.2.4. Paaiškinti gyventojų migracijos priežastis. 2.2.5. Paaiškinti ir vertinti urbanizacijos procesus. 2.2.6. Nurodyti pasaulio ūkio raidos etapus. Įvertinti pagrindinius pasaulio ūkio išteklius. 2.2.7. Apibūdinti pasaulio šalis pagal nurodytus socialinius ekonominius rodiklius. 2.2.8. Paaiškinti infrastruktūros svarbą žmogaus veiklai. Lyginti transporto rūšių ypatybes, numatyti tinkamiausias transporto rūšis regionuose. 2.2.9. Išvardyti Lietuvos ir Europos regionus, nurodyti svarbiausius jų politinius, gamtinius, socialinius ir ekonominius aspektus.
3. Istorinės raidos supratimas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> Suvokti, kad istorijos pažinimas yra svarbus norint suprasti dabartį ir numatyti visuomenės socialinės, ekonominės, politinės bei kultūrinės kaitos perspektyvas. Siekti saugoti ir puoselėti savo tautos, valstybės tradicijas ir kultūros paveldą. <p>Esminis gebėjimas Paaiškinti Lietuvos, Europos ir pasaulio socialinę, ekonominę, politinę bei kultūrinę raidą praeityje, esmines problemas.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Įvertinti europietiškosios civilizacijos kultūrinio palikimo reikšmę vėlesnei Europos raidai.	3.1.1. Nusakyti antikinės kultūros, Bizantijos ir arabų pasaulio įtaką viduramžių Europos visuomenei. 3.1.2. Apibūdinti pagrindinius feodalizmo ir feodalinės visuomenės bruožus. 3.1.3. Nusakyti krikščionybės vietą viduramžių visuomenėje. 3.1.4. Nurodyti viduramžių valstybių raidos savitumus.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.2. Analizuoti priežastis ir aplinkybes, lėmusias skirtingą baltų genčių likimą. Analizuoti svarbiausius ikirikščioniškosios Lietuvos visuomenės ir kultūros ypatumus. Įvertinti krikščionybės vaidmenį Lietuvos valstybės raidai.	3.2.1. Nurodyti lietuvių tautos ištakas ir apibūdinti raidą. 3.2.2. Paaiškinti Lietuvos valstybės susidarymo prielaidas. 3.2.3. Apibūdinti LDK raidos savitumus. 3.2.4. Nusakyti pagoniškosios Lietuvos visuomenės ir krikščioniškosios kultūros susidūrimo padarinius.
3.3. Analizuoti Renesanso, reformacijos ir kontrreformacijos įtaką socialinei, politinei ir kultūrinei Europos raidai.	3.3.1. Nurodyti Renesanso, didžiųjų geografinių atradimų ir reformacijos reikšmę naujųjų laikų visuomenės atsiradimui.
3.4. Analizuoti LDK ir Lenkijos politinį ir kultūrinį suartėjimą.	3.4.1. Paaiškinti politinio ir kultūrinio LDK suartėjimo su Lenkija padarinius.
3.5. Įvertinti Renesanso, reformacijos ir kontrreformacijos poveikį LDK visuomenės ir kultūros raidai.	3.5.1. Nurodyti Renesanso, reformacijos ir kontrreformacijos vaidmenį visuomeniniam ir kultūriniam LDK gyvenimui.
3.6. Analizuoti Apšvietos laikų idėjų įtaką JAV susikūrimui ir Prancūzijos revoliucijai.	3.6.1. Apibūdinti Apšvietos laikų valstybių politinę raidą, socialinių ir ekonominių pokyčių tendencijas, svarbiausius kultūrinio gyvenimo laimėjimus.
3.7. Analizuoti 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos įgyvendinimo siekius ir valstybės sunaikinimo padarinius.	3.7.1. Apibūdinti mėginimus reformuoti visuomenę ir valstybę XVIII a. antrojoje pusėje. 3.7.2. Paaiškinti Abiejų Tautų Respublikos žlugimo priežastis ir veiksnius. 3.7.3. Pateikti pavyzdžių apie klasicizmo ir baroko kultūros raišką LDK mene.
3.8. Įvertinti ekonominių procesų padarinius europietiškosios visuomenės sanklodai. Analizuoti ekonominio, socialinio gyvenimo pokyčius ir kultūrinio gyvenimo savitumus.	3.8.1. Apibūdinti pramonės perversmo reikšmę ir nacionalizmo įtaką visuomenės gyvenimui. 3.8.2. Nurodyti politinių ideologijų, parlamentarizmo reikšmę modernios Europos formavimuisi.
3.9. Įvertinti Rusijos imperijos valdymo padarinius Lietuvos visuomenei.	3.9.1. Apibūdinti Lietuvos padėtį Rusijos imperijoje.
3.10. Įvertinti karo rezultatus: kariaujančių valstybių nuostolius, Europos politinio žemėlapių pokyčius, Versalio sistemą, psichologinius karo padarinius.	3.10.1. Apibūdinti karo rezultatus: kariaujančių valstybių nuostolius, Europos politinio žemėlapių pokyčius, Versalio sistemą, psichologinius karo padarinius.
3.11. Analizuoti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo reikšmę lietuvių tautai.	3.11.1. Nurodyti pasipriešinimo Rusijos valdžiai būdus. 3.11.2. Paaiškinti tautinio lietuvių atgimimo prielaidas ir nurodyti jo reikšmę modernios lietuvių tautos formavimuisi. 3.11.3. Nusakyti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aplinkybes ir sąlygas.
3.12. Palyginti demokratijos ir diktatūrų vaidmenį tarpukario Europoje.	3.12.1. Nurodyti demokratijos krizės priežastis ir diktatūrų išsigalėjimą tarpukario Europoje.
3.13. Analizuoti pasaulio ekonominės raidos ypatumus.	3.13.1. Nusakyti Didžiosios krizės priežastis ir padarinius pasauliui.
3.14. Palyginti parlamentinį ir autoritarinį valdymą Lietuvoje.	3.14.1. Nusakyti svarbiausias pirmosios Lietuvos Respublikos užsienio politikos problemas. 3.14.2. Nurodyti Lietuvos ūkio ir kultūros laimėjimus tarpukario metais.
3.15. Įvertinti Antrojo pasaulinio karo padarinius Europai ir pasauliui.	3.15.1. Nusakyti Antrojo pasaulinio karo priežastis. 3.15.2. Apibūdinti Antrojo pasaulinio karo padarinius.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.16. Nusakyti sovietų ir nacių okupacijų padarinius Lietuvai.	3.16.1. Nurodyti Lietuvos nepriklausomybės praradimo aplinkybes ir sąlygas. 3.16.2. Nurodyti Molotovo–Ribentropo pakto padarinius Baltijos valstybėms.
3.17. Palyginti žydų genocidą Lietuvoje ir kituose Vokietijos okupuotuose kraštuose.	3.17.1. Pateikti pavyzdžių apie nacių ir sovietų okupaciją ir rezistenciją.
3.18. Palyginti svarbiausius demokratinių ir totalitarinių šalių raidos bruožus Šaltojo karo metais.	3.18.1. Apibūdinti Vakarų ir Rytų konfliktą Šaltojo karo metais, nurodyti jo padarinius visuomenei.
3.19. Analizuoti, kokiais būdais buvo slopinama tautinė savimonė.	3.19.1. Nusakyti sovietinės okupacijos režimo padarinius Lietuvos visuomenei ir atskleisti pasipriešinimo būdus. 3.19.2. Paaiškinti, kaip vyko Lietuvos sovietizacija.
3.20. Įvertinti partizaninių kovų prasmę ir reikšmę.	3.20.1. Apibūdinti partizaninį pasipriešinimą ir neginkluotą rezistenciją Lietuvoje.
3.21. Analizuoti tautinės savimonės raidą okupacijos sąlygomis.	3.21.1. Pateikti pavyzdžių apie tautinės savimonės raidą sovietinės okupacijos sąlygomis.
3.22. Analizuoti svarbiausius veiksnius, lėmusius pasaulinės komunizmo sistemos žlugimą.	3.22.1. Nusakyti pakeitimus Europos politiniame žemėlapyje žlugus komunistinei sistemai.
3.23. Įvertinti esminius pokyčius pasaulyje pasibaigus Šaltajam karui, jų reikšmę dabartinės visuomenės kaitai.	3.23.1. Nurodyti pagrindinius Europos Sąjungos principus, įvertinti ES laimėjimus ir uždavinius. 3.23.2. Apibūdinti pokomunistinių šalių problemas, įvertinti šių šalių perspektyvas.
3.24. Paaiškinti, kodėl Lietuvai pavyko atkurti nepriklausomybę.	3.24.1. Apibūdinti Lietuvos valstybės atkūrimo aplinkybes.
3.25. Analizuoti svarbiausius Lietuvos socialinės, ūkinės, kultūrinės ir politinės raidos ypatumus atkūrus nepriklausomybę.	3.25.1. Nurodyti Lietuvos politinio, ekonominio, socialinio bei kultūrinio gyvenimo ypatumus.
4. Tyrimas ir interpretavimas	
Nuostata	
<ul style="list-style-type: none"> Kritiškai ir argumentuotai vertinti istorijos šaltiniuose pateikiamą informaciją apie istorijos įvykius, reiškinius ir procesus. 	
Esminis gebėjimas	
Remtis istorijos šaltiniuose pateikiama informacija ir vertinti ją. Apibūdinant valstybę, regioną išryškinti jo gamtinius ir socialinius savitumus, išskirti problemas.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.1. Nagrinėti, vertinti ir interpretuoti informaciją, gautą iš įvairių istorinių šaltinių, IKT ir medijų.	4.1.1. Apibūdinti istorinę informaciją, gaunamą iš įvairių istorinių šaltinių.
4.2. Įvertinti pasirinkto istorinio šaltinio patikimumą ir tinkamumą nagrinėti pasirinktą problemą.	4.2.1. Nurodyti, kaip reikia atrinkti istorinius šaltinius pasirinktai problemai nagrinėti.
4.3. Paaiškinti skirtingus to paties istorinio įvykio, reiškinio ir proceso aprašymus, pateikiamus istorikų.	4.3.1. Nusakyti veiksnius, kurie lemia skirtingas to paties istorinio įvykio, reiškinio ir proceso interpretacijas.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.4. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Europą, jos regionus ir šalis (Rytų Europa, Baltijos šalys, Skandinavija, Vokietija, Lenkija), savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.4.1. Nusakyti Europos ekonomikos reikšmę pasaulio ūkiui. Nurodyti pagrindines energetikos, pramonės, žemės ūkio, transporto raidos tendencijas. Palyginti ekonominį Europos regionų lygį. 4.4.2. Apibūdinti pagrindinius Skandinavijos, Vokietijos, Lenkijos ir Rytų Baltijos šalių ekonomikos bruožus. Nurodyti šių šalių tarpusavio ryšius ir ryšius su Lietuva.
4.5. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Azijos regionų gamtinius ir ekonominius ypatumus, savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.5.1. Palyginti gamtinius Azijos regionų ypatumus. 4.5.2. Palyginti ir paaiškinti didelių šalių ir įvairių Azijos regionų ūkio raidą.
4.6. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Ameriką ir jos socialinius ekonominius regionus, savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.6.1. Nurodyti svarbiausius Amerikos gamtinės aplinkos ypatumus, paaiškinti juos lemiančias priežastis. 4.6.2. Paaiškinti Amerikos skirstymo principus. 4.6.3. Nurodyti Lotynų Amerikos gyventojų rasinės ir tautinės sudėties ypatumus, paaiškinti urbanizacinius ir demografinius šios pasaulio dalies procesus.
4.7. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Afrikos regionų gamtinius ir ekonominius ypatumus, savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.7.1. Apibūdinti svarbiausius Afrikos gamtinės aplinkos ypatumus, paaiškinti juos lemiančias priežastis. 4.7.2. Nurodyti Afrikos ūkio ypatumus.
4.8. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Australijos gamtą, savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.8.1. Nurodyti svarbiausius Australijos ir Okeanijos gamtinės aplinkos ypatumus, paaiškinti juos lemiančias priežastis.
4.9. Remiantis informacijos šaltiniais apibūdinti Antarktidos gamtos sąlygų ypatumus, savarankiškai padaryti išvadas, pagrįstas šaltinių analize.	4.9.1. Nurodyti pagrindinius Antarktidos gamtinių sąlygų ypatumus ir paaiškinti juos lemiančias priežastis.
4.10. Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais apibūdinti Europos Sąjungos (ES) ir Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) geografinę erdvę.	4.10.1. Apibūdinti Europos Sąjungos (ES) geografinę erdvę. 4.10.2. Paaiškinti Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) susidarymo priežastis, nurodyti šios organizacijos ypatumus. 4.10.3. Nurodyti Rusijos ir kitų NVS šalių gamtinius išteklius. Nurodyti NVS šalių ryšius su Lietuva.
4.11. Sieti ir vertinti globalines, nacionalines, lokalias problemas su asmenine žmogaus atsakomybe.	4.11.1. Paaiškinti dėsningą Žemės sferų formavimąsi laike ir erdvėje, sieti jas su globaliniais pokyčiais. 4.11.2. Paaiškinti globalizacijos procesą, nurodyti jo apimamas sritis.
5. Istorijos supratimo raiška	
Nuostata	
<ul style="list-style-type: none"> Siekti remiantis įvairiais šaltiniais ir būdais perteikti supratimą apie praeities įvykius, reiškinius ir procesus. 	
Esminis gebėjimas	
Įvairiais aspektais ir būdais perteikti informaciją apie praeitį.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
5.1. Informaciją apie istorinius įvykius pateikti įvairiomis formomis: žodine, rašytine, vaizdine.	5.1.1. Nurodyti svarbiausius nagrinėjamų istorijos laikotarpių įvykius, reiškinius ir procesus.
5.2. Tinkamai vartoti svarbiausias istorijos sąvokas.	5.2.1. Apibūdinti svarbiausias nagrinėjamų istorijos laikotarpių sąvokas.
5.3. Formuluoti argumentus pagrindžiant savo nuomonę apie istorinius įvykius bei reiškinius ir pateikti skirtingų požiūrių vertinimus.	5.3.1. Nusakyti, kaip formuluojami argumentai ir pateikiami vertinimai apie istorinius įvykius ir reiškinius remiantis istorijos šaltiniais.

7.4.1.2. Turinio apimtis

7.4.1.2.1. Žemė ir žmogus

Kartografijos pagrindai. Žemėlapiai ir jų savybės. Kartografinių kūrinių įvairovė, jų naudojimas. Šiuolaikiniai kartografiniai vaizdai. Geografinė informacija internete, jos paieška.

Žemė. Žemės kilmės hipotezės. Vidinė Žemės sandara. Žemės pluta. Litosfera ir pagrindinės paviršiaus formos. Atmosfera ir jos savybės. Klimatą formuojantys veiksniai. Hidrosfera ir jos struktūra. Pasaulio vandenynas. Sausumos vandenys. Biosfera. Augmenijos ir gyvūnijos įvairovė. Geografinės sferos struktūra ir pagrindiniai dėsniumai. Gamtiniai kompleksai, jų kaita. Kraštovaizdžio struktūra.

Žmonija. Žmogaus kilmės problematika. Barbariškumas. Civilizuotumas. Svarbiausieji visuomenės raidos etapai. Agrarinės, pramoninės, popramoninės, informacinės visuomenės ypatumai.

Geopolitika. Geopolitikai įtakos turintys veiksniai. Geopolitinė padėtis, jos reikšmė valstybių raidai ir santykiams. Politinio žemėlapiu formavimasis.

Demografiniai procesai ir urbanizacija. Demografiniai procesai. Gyventojų skaičius ir jo didėjimo problema. Darbo išteklių, socialinė ir profesinė gyventojų struktūra. Demografinė politika. Migracija. Šiuolaikinės darbo jėgos savybės. Urbanizacija.

Pasaulio ūkis. Pasaulio ūkio raida. Pasaulio ūkio sudėtis. Pagrindiniai pasaulio ūkio išteklių. Pasaulio ūkio struktūra. Ūkio ryšių įvairovė. Pasaulinė rinka ir tarptautinė prekyba. Tarptautinės organizacijos. Šalių išsivystymo ekonominiai rodikliai. Pasaulio šalių tipologija.

Infrastruktūra ir globaliniai komunikacijų tinklai. Infrastruktūros samprata, sudėtis ir funkcijos. Lyginamasis transporto rūšių apibūdinimas. Regioninės ir tarpregioninės transporto sistemos. Tradicinių ir šiuolaikinių ryšių tinklai. Globalinis komunikacijų tinklas.

Geografinė futurologija. Pasaulio ateities scenarijai. Gamtos transformacijos. Ūkio transformacijos. Sociosfera. Ateities komunikacijos. Futurologija ir tikrovė.

7.4.1.2.2. Pasaulio regionų istorijos ir geografija

Europos ūkis. Bendras ekonomikos išsivystymo lygis. Rytų ir Vakarų Europos ypatumai. Energetika. Pramonė. Žemės ūkis. Transportas ir komunikacijos.

Lietuvos ūkis. Transformaciniai ūkio procesai 1990–2002 metais. Ūkio specializacija. Bioprodukcinis ūkis. Pramonė, jos atnaujinimas. Statyba. Paslaugų plėtra. Transporto sistema. Ryšių svarba. Vidaus ir užsienio prekyba. Finansinė sistema.

NVS. Rusijos įtakos erdvė. Rusijos gyventojai, gamtiniai išteklių ir ūkis. NVS šalys. Baltarusija.

Baltoskandija. Baltoskandijos šalių socialiniai ekonominiai kontrastai. Skandinavijos šalys, jų ryšiai su Lietuva. Vokietija. Lenkija. Rytų Baltijos šalys: panašumai ir skirtumai.

Europa viduriniais amžiais. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė iki XV a. pab. Europinės visuomenės pagrindų formavimasis. Feodalizmas. Krikščioniškoji visuomenė. Švietimas ir kultūra. Nacionalinių valstybių formavimosi pradžia. Lietuvos susikūrimas. Lietuvos susidūrimas su krikščioniškąja Europa. Krėvos unija. Lietuvos krikštas. LDK Vytauto laikais.

Ankstyvųjų naujųjų amžių Europa. Pokyčiai LDK valstybės ir visuomenės gyvenime XVI–XVII a. vid. Renesansas. Reformacija. Lietuva pasibaigus Vytauto valdymui. Liublino unija ir jos padariniai. Renesanso įtaka LDK. Reformacija. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas. LDK politinė padėtis XVI–XVII a.

Apšvietos laikai Europoje. Valstybės ir visuomenės gyvenimo pokyčiai Abiejų Tautų Respublikoje.

Švietimo epocha ir Prancūzijos revoliucija. Valstybės padalijimai ir sunaikinimas. LDK visuomenė, ūkis, kultūra.

Europa ir Lietuva XIX–XX a. Europa po Napoleono karų. Pramonės perversmas ir jo padariniai. Pirmasis pasaulinis karas. Lietuvos politinė padėtis. Pasipriešinimas Rusijos valdžiai ir jo padariniai. Lietuvių tautinis atgimimas. Lietuvos visuomenė, ūkis, kultūra.

Europa 1919–1945 m. Europos politinė ir ūkio raida tarpukariu. Antrasis pasaulinis karas ir jo padariniai. Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas. Lietuva tarpukario laikotarpiu. Sovietinė okupacija. Lietuva nacių okupacijos metais.

Europa ir Lietuva Šaltojo karo metais. Vakarų ir Rytų santykiai Šaltojo karo metu. Antroji sovietinė okupacija. Lietuvos padėtis Sovietų Sąjungoje.

Komunizmo žlugimas Europoje. Nepriklausoma Lietuvos valstybė. Šaltojo karo pabaiga ir permainos Europoje. Šiuolaikinis Europos politinis žemėlapis. Europos Sąjunga. Pokomunistinių šalių bruožai. Lietuvos valstybės atkūrimas. Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka ir politinė sistema, politinė raida, integracija į Vakarų ūkines ir politines struktūras. Lietuva tarptautinėse organizacijose.

Azija. Gamtiniai Azijos ypatumai. Geografinė ir istorinė Azijos problematika.

Pietvakarių Azija. Senovės civilizacijos ir jų reikšmė pasaulio istorijai. Islamo atsiradimas ir plitimas. Osmanų imperija. Didžiausios tautos. Islamo įtaka šalių gyvenimui, fundamentalizmas. Artimieji Rytai – tautinių ir religinių konfliktų sritis. Nafta – Persų įlankos šalių ekonominis pagrindas. Turkijos ir Izraelio ypatumai.

Pietų ir Rytų Azija. Senosios Indijos ir Kinijos civilizacijos. Indija praeityje. Indija dabar: tautų įvairovė, religijos, pagrindiniai ekonominiai bruožai. Kinija ir jos kaimynai praeityje. Kinija dabar: demografinė politika, ekonomikos raida, kylanti pramonė, ekonominiai vidaus kontrastai. Japonija: geografinė padėtis, istorija, gyventojų ypatumai, ekonominė galia. Pietryčių Azija: praeitis ir šiandiena. „Mažieji tigrai“ – galingo ekonominio šuolio šalys.

Amerikos dalys. Gamtiniai Amerikos ypatumai.

Lotynų Amerika. Senųjų civilizacijų (actekų, majų, inkų) laimėjimai. Europiečių kolonizacija. Nepriklausomų valstybių kūrimasis. Lotynų Amerikos kultūros. Urbanizaciniai ir demografiniai procesai. Ekonominio išsivystymo lygis. Naudingosios iškasenos. Ūkis. Spartesnio vystymosi šalys.

Šiaurės Amerika. Europiečių kolonijos. JAV susikūrimas. JAV ekonominių ir politinių galių išaugimas pilietiniam karui pasibaigus. JAV politinės, ekonominės ir kultūrinės įtakos plėtra pasaulyje XX a. JAV ir Kanados rasinė ir tautinė sudėtis. Šiuolaikinė migracija. Urbanizaciniai ir demografiniai procesai. Gamtiniai JAV ir Kanados ištekliai. Pasaulyje pirmaujanti JAV pramonė. Transnacionalinės kompanijos. Karinis pramoninis kompleksas. Žemės ūkio regionai. Fermerių ūkis. Moderniosios transporto ir ryšių sistemos. Finansai ir prekyba. Tarptautiniai ryšiai.

Afrika. Gamtiniai ypatumai. Senovės Egipto civilizacija. Afrikos valstybės viduramžiais. Europiečių skverbimasis į Afriką ir jos padalijimas. Afrikos išsilaisvinimas. Dabartinis Afrikos politinis žemėlapis. Gyventojų reprodukcijos problemos. Afrikos gyventojų etnolingvistinė sudėtis. Afrikos ūkis.

Australija ir Okeanija. Australijos ir Okeanijos įvaldymo raida. Australijos geografinė specifika ir apgyvenimas. Australijos naudingosios iškasenos ir jų ištekliai. Okeanijos geografiniai ypatumai ir ūkis.

Antarktida. Geografinio pažinimo istorija. Gamtinės sąlygos. Antarktidos tarptautinis statusas ir joje vykdoma veikla.

7.4.1.3. Vertinimas

7.4.1.3.1. Toliau pateikiami apibendrinti kokybiniai mokinių žinių, supratimo ir gebėjimų vertinimo aprašai. Pagal juos mokytojas numato mokinių pasiekimų vertinimo kriterijus. Patenkinamas lygis, įvertinant pažymiu, atitinka 4–5, pagrindinis – 6–8, aukštesnysis 9–10 balų.

7.4.1.3.2. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiekimų lygiai Pasiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Ne visada tiksliai vartoja sąvokas ir terminus, bando sieti juos aiškindamas gamtos ir visuomenės reiškinius ir procesus.	Vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas pagrindines sąvokas, jas paaiškina nagrinėdamas gamtinius ir visuomeninius reiškinius ir procesus. Įgytas esmines istorijos ir geografijos žinias taiko kasdieniame gyvenime įprastose situacijose.	Prasmingai vartoja šio kurso medžiagoje nagrinėjamas sąvokas aiškindamas gamtos ir visuomenės reiškinius ir procesus. Įgytas istorijos ir geografijos žinias sieja kasdieniame gyvenime ir pritaiko naujose situacijose.

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
2. Problemų sprendimas	<p>Atlieka nesudėtingas užduotis, geba naudotis bent keliais mokytojo nurodytais informacijos šaltiniais.</p> <p>Atlikdamas užduotis daro paprasčiausias išvadas, gautus rezultatus pateikia kitiems.</p> <p>Naudodamasis pavyzdžiu atlieka tyrimą, tačiau ribotai naudojami informacijos šaltiniai.</p> <p>Atlikęs darbą, padaro kelias neišsamias išvadas.</p>	<p>Remiasi informacijos šaltiniais, juos lygina ir vertina.</p> <p>Savarankiškai bando spręsti kilusias praktinio pobūdžio problemas, bet gautas rezultatas nėra išsamus.</p> <p>Savarankiškai atlieka tyrimus, moka remtis įvairiais informacijos šaltiniais, atsirenka reikiamą ir patikimą informaciją. Atlikęs darbą pateikia išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko. Gautus rezultatus išformina ir perteikia kitiems.</p>	<p>Naudojami įvairiais informacijos šaltiniais, kritiškai juos vertina.</p> <p>Savarankiškai ir puikiai sprendžia praktines problemas.</p> <p>Kelia hipotezes ir savarankiškai pasirinkdamas tinkamus informacijos šaltinius atlieka tyrimus. Atlikęs darbą padaro išvadas, nurodo, kas sekėsi ir kas nepavyko, geba pateikti racionalų problemos sprendimo būdą. Gautus rezultatus įvairiomis formomis perteikia kitiems.</p>
3. Komunikavimas	<p>Ne visada geba išsakyti mintis žodžiu ir raštu, nes trūksta dalykinių žinių.</p> <p>Padedamas mokytojo analizuoja, interpretuoja elementarią žodinę ir nežodinę informaciją.</p> <p>Padedamas mokytojo parengia nesudėtingus pranešimus atsižvelgdamas į adresatą.</p> <p>Ne visada sugeba tinkamai reaguoti į pastabas ar kritiką.</p>	<p>Geba nesunkiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu.</p> <p>Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina nesudėtingą geografinio ir istorinio pobūdžio informaciją.</p> <p>Savarankiškai planuoja, modeliuoja geografinio ir istorinio pobūdžio pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodines ir nežodines raiškos formas.</p> <p>Geba bendrauti ir išklaudyti kitus, stengiasi atsižvelgti į kritiką ir pastabas.</p>	<p>Geba puikiai išsakyti mintis žodžiu ir raštu.</p> <p>Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina įvairaus pobūdžio geografinę ir istorinę informaciją.</p> <p>Kūrybingai planuoja, modeliuoja ekonominius, finansinius ar verslo pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodines ir nežodines raiškos formas.</p> <p>Geba puikiai bendrauti ir išklaudyti kitus, priima kritiką.</p>
4. Mokėjimas mokytis	<p>Kelia trumpalaikius mokymosi tikslus, uždavinius ir mokytojo padedamas planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Pastebi tik paprasčiausias sąsajas tarp mokymosi medžiagos ir turimos patirties.</p> <p>Pasirenka ir mokosi iš keleto informacijos šaltinių. Geba tvarkyti nesudėtingą informaciją: rasti, suprasti, atsirinkti ir bando ją vertinti.</p>	<p>Savarankiškai kelia nesudėtingus mokymosi tikslus, uždavinius ir planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Taiko tinkamus būdus užduočiai atlikti.</p> <p>Geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta, mokosi iš įvairių informacijos šaltinių. Geba tvarkyti informaciją: rasti, suprasti, atsirinkti, sisteminti ir vertinti.</p>	<p>Savarankiškai organizuoja savo mokymąsi ir tinkamai planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Siekdamas mokymosi tikslų pasirenka tinkamiausius mokymosi būdus ir informacijos šaltinius.</p> <p>Puikiai geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Savarankiškai sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta. Tikslingai pasirenka ir mokosi iš įvairių informacijos šaltinių, geba tvarkyti informaciją: rasti, atsirinkti ir vertinti.</p>

8. Teisė – socialinio ugdymo dalis

8.1. Paskirtis

Programa padės įgyti kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų teisinių žinių ir gebėjimų jomis remtis įgyvendinant ir ginant savo teises, formuoti pozityvų požiūrį į demokratinės visuomenės vertybes ir jomis vadovautis. Mokiniai bendraudami ir bendradarbiaudami ugdysis socialinius, komunikavimo, kritinio mąstymo, problemų sprendimo ir kitus praktinius gebėjimus, reikalingus dalyvaujant demokratinės valstybės ir visuomenės gyvenime. Mokiniai suvoks, kad įstatymai ir kitos teisės normos nėra neišvengiama duotybė, kad šiandieninei visuomenei svarbu aktyvūs ir kritiškai mąstantys piliečiai, dalyvaujantys demokratinės valstybės ir visuomenės gyvenime, suvokiantys, kaip demokratija gali padėti įgyvendinti asmeninius ir visuomeninius tikslus.

Teisės programa nėra skirta apibendrintoms žinioms apie visą teisės sistemą perteikti ir negali būti vertinama nei kaip pasiruošimas specialiosioms teisės studijoms, nei kaip teisinių konsultacijų teikimo forma.

8.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

8.2.1. Tikslas – suteikti kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų žinių apie teisę, asmenų teises ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją, galimybę daryti įtaką jų sprendimams; taip pat ugdyti socialinius, komunikavimo, kritinio mąstymo, problemų sprendimo ir kitus praktinius gebėjimus, kurie pravers kasdieniame gyvenime, ir vertybines nuostatas, kurios sustiprins siekį veikti paisant teisės nuostatų ir gerbiant teisę.

8.2.2. Uždaviniai

Siekdami teisės ugdymo tikslo mokiniai:

- žinos ir suvoks pagrindines žmogaus teises, pareigas ir atsakomybę, jų įgyvendinimo ir gynybos mechanizmus, pagrindinius Lietuvos teisinės sistemos elementus, teisinių procesų eigą ir asmens vaidmenį juose, pagrindinių teisinių institucijų kompetenciją;
- gebės kritiškai mąstyti, analizuoti informaciją, taip pat ir teisinę, bendrauti ir bendradarbiauti sprendžiant individualias ir visuomenines praktines teisės problemas, susidaryti savo nuomonę ir argumentuotai ją ginti; naudotis teisėtais iškilusių problemų ir konfliktinių situacijų sprendimo būdais;
- formuosiu nuostatas savo elgesį ir veiklą asmeniniame ir viešajame gyvenime grįsti teisingumo ir pagarbos teisei principu, suvoks savo atsakomybę už teisės pažeidimus.

8.2.3. Struktūra

8.2.3.1. Programos turinį sudaro santykinai atskiros, bet ugdymo procese integruojamos šios ugdomosios veiklos sritys:

- **Teisinės sistemos elementų pažinimas ir tyrinėjimas.** Mokiniai, dirbdami su teisiniais tektais, praktinėmis problemomis ir bylomis, analizuodami teises situacijas, mokysis taikyti įstatymų normas, ne tik teisiniu, bet ir vertybiniu aspektu vertinti ir interpretuoti socialinę tikrovę bei įgis kasdieniame gyvenime reikalingų susistemintų žinių apie teisę ir jos šakas, teisinės valstybės bruožus, Lietuvos Respublikos Konstituciją, žmonių teises ir pareigas, valstybės valdymo ir teisėtvarkos institucijų kompetenciją bei galimybes daryti įtaką jų sprendimams.
- **Teisių įgyvendinimas ir pažeistų teisių gynimas.** Ši ugdomosios veiklos sritis skirta praktiniams mokinių gebėjimams ugdyti. Mokiniai mokysis bendrauti ir bendradarbiauti, susiformuoti ir argumentuotai ginti savo nuomonę, išgirstant kito argumentus, kalbėti viešai, konstruktyviai spręsti individualias ir visuomenines problemas, derybomis siekti priimtino kompromiso, savarankiškai veikti, priimti atsakingus sprendimus. Mokiniai taip pat ugdysis praktinius gebėjimus, reikalingus dalyvaujant mokyklos, vietos bendruomenės, demokratinės visuomenės ir valstybės gyvenime: susirasti reikalingą teisinę informaciją, kreiptis (ieškoti) teisinės pagalbos, rašyti dokumentus, kreiptis į teismą, teisėtvarkos arba valstybės valdymo instituciją, ginant savo teises ir teisėtus interesus.

8.2.3.2. Dalyko kompetencijos aprašas

Mokiniai suvokia būtinus kiekvieno žmogaus gyvenime teisės pagrindus, elgiasi pagal teisės reikalavimus, geba naudotis pagrindinėmis teisėmis ir kreiptis pagalbos, kai jos pažeidžiamos.

Mokiniai gebės:

- spręsti praktines problemas, remdamiesi teisės normomis;
- taikyti teisėtus problemų sprendimo būdus;
- argumentuotai ginti savo nuomonę teisiniu klausimu;
- kalbėti viešai;
- derybomis siekti priimtino kompromiso;
- susirasti reikalingą teisinę informaciją;
- ieškoti teisinės pagalbos;
- įgyvendinti ir ginti savo teises ir teisėtus interesus.

8.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

8.3.1 Integravimo galimybės

Tokios bendrosios sąvokos kaip teisingumas, atsakomybė, pareiga, lygybė, laisvė nėra susietos su konkrečiu dalyku. Todėl mokinių teisiniam sąmoningumui ugdyti turėtų būti taikomos ir tarpdalykinio integravimo galimybės:

- *su doriniu ugdymu* sieja nuostatos, kad būsimo piliečio teisinė sąmonė turi būti formuojama lygiagrečiai su dorinės sąmonės brendimu. Teisinis ir moralinis švietimas atlieka svarbų vaidmenį formuojant mokinių moralines etines normas. Siekiama išugdyti sąmoningą pilietį, kuris žino savo teises, laikosi teisės normų, gerbia įstatymus, kitų žmonių teises ir laisves, geba savo veiksmus grįsti visuomeniniu nuovokumu ir doriniais principais;
- *su istorija* sieja siekis formuoti pilietinės sąmonės brandą. Žmogaus padėtis demokratinėje visuomenėje, demokratinio valdymo ypatumų, demokratijos įtakos valstybingumui ir kitų klausimų nagrinėjimas ir suvokimas leidžia ugdyti pilietines nuostatas ir gebėjimus;
- *su kalbomis (lietuvių ir užsienio)* sieja bendras siekis rūpintis žodine ir rašytine asmens raiška, jos kultūra (diskutavimas, argumentavimas, viešasis kalbėjimas, derybos, pareiškimų, pranešimų, gyvenimo aprašymo rašymas ir kt.). Nagrinėjant literatūros kūrinius gali būti nagrinėjami teisingumo ir kiti žmogaus teisių klausimai;
- *su geografija* sieja bendras siekis nagrinėti ir suvokti socialines, ekonomines, ekologines problemas, kurias priverčia susimąstyti apie ateities kartas ir jų teises, pareigą jas gerbti. Moralinės nuostatos – atsakomybės ateities kartoms formavimas – svarbus geografijos uždavinys;
- *gamtos mokslų* ir teisinio ugdymo pagrindiniai saitai – ekologiniai gamtos ir kultūros klausimai, pilietinio požiūrio į juos ugdymas;
- *su menais* sieja kūryboje perteiktas žmogaus orumo ir teisingumo siekis, galimybė mokiniams savo rūpinimąsi ir atsakomybę dėl žmonijos ateities pavaizduoti kūryboje.

8.3.2. Ugdymo gairės

Mokant pagal šią programą būtina taikyti aktyviojo mokymosi metodus siekiant, kad mokiniai analizuotų teises situacijas, mokytoji taikyti įstatymų normas, susiformuotų ir argumentuotai gintų savo nuomonę, išklausytų kito argumentus, kalbėtų viešai, gebėtų konstruktyviai spręsti individualias ir visuomenines problemas, derėtis ir siekti kompromiso, savarankiškai priimti sprendimus.

Siekiant, kad mokiniai įgytų žinių ir ugdytųsi praktinius gebėjimus pamokose rekomenduojama naudoti kelis aktyviojo mokymosi metodus, padėsiančius išmokti pamokos temą: vienas metodas turėtų padėti išmokti naujas žinias (pavyzdžiui, darbas su šaltiniais ar teisiniais dokumentais), kitas – jas pritaikyti praktiškai.

Naujos medžiagos perteikimui pamokoje rekomenduojama taikyti aktyviojo mokymosi metodus, tokius kaip „vienas moko kitą“, „ekspertų“, „idėjų žemėlapių“, „durstinio“ ir kitus. Atsižvelgiant į tai, kad teisės kurisas skiriamas aukštesniųjų klasių mokiniams, rekomenduojama daugiau dėmesio skirti savarankiškam darbui, ypač susipažįstant su teorine medžiaga. Mokiniai galėtų savarankiškai susipažinti su teorine medžiaga prieš pamoką.

Pamokose rekomenduojama naudoti „miniteismo“ metodą, kuris leidžia nagrinėti konkrečios teisės srities (šakos) „bylą“. Šis supaprastintas bylos nagrinėjimo teisme modelis labiausiai atskleidžia teisės taikymo specifiką: mokiniai galės praktiškai pajusti, kaip bendra taisyklė tampa konkretaus gyvenimiško ginčo sprendimo

įrankių; suvoks, kad tiriant teisinių problemas dažniau svarbesni ne vienareikšmiai atsakymai į keliamus klausimus, bet tų atsakymų argumentacija. Geriausia būtų remtis bylomis, kurių prototipai yra civilinės, baudžiamosios, administracinės bylos, išnagrinėtos Lietuvos teismų.

Teisės pamokose siūloma taikyti ir kitus metodus, siekiant išmokyti mokinius spręsti teisinę problemą ir ugdyti mokinių analitinius, derybinius, kritinio mąstymo gebėjimus. Tai tarpininkavimas, derybos, „piliečių sueiga“ ir kiti metodai, padedantys mokiniams suvokti, kaip piliečiai gali konstruktyviai spręsti kylančias teisinių problemas, dalyvauti priimančioms sprendimus valstybės ar savivaldybės institucijose.

Teisės pamokose mokiniams gali būti siūloma analizuoti konkrečią situaciją ir pritaikyti jai teisės normą: nagrinėti darbuotojo atleidimo iš darbo situacijas, tam tikro elgesio priešingumą civilinei, baudžiamajai ar administracinei teisei, teisininko poelgio atitikimą etikos kodeksui, tarptautinius konfliktus; nuspręsti, kokia proceso teisės norma taikytina nagrinėjamu atveju.

Kitos grupės metodų, siūlomų naudoti teisės pamokose, tikslas yra skatinti mokinius susiformuoti nuomonę (poziciją) tam tikru su teise susijusiu, dažnai kontroversišku klausimu ir argumentuoti ją ginti. Pavyzdžiui, „4P“ (pozicija, priešastis, pavyzdys, pasekmė), „užimk poziciją“, „nuomonių linija“ ir kiti metodai.

8.3.3. Mokymosi aplinka

Mokykla turi sudaryti sąlygas kurti demokratinius santykius, grindžiamus bendruomenės narių pagarba vienas kitam, atvirumu ir nuoširdumu. Tik esant tokiems santykiams mokiniai ir mokytojai bendradarbiauja, paremia vieni kitus, pasitiki vienas kitu, gerbia ir toleruoja vienas kitą. Demokratinėje aplinkoje išugdytas mokinių teisinis sąmoningumas padeda kurti ir stiprinti demokratinę mokyklos kultūrą ir naudingas patiems mokiniams ruošiantis savarankiškam gyvenimui. Kad mokiniai formuotųsi etines nuostatas, laikytųsi teisės normų ir gebėtų pasinaudoti teisės žiniomis konkrečioje situacijoje, gerbtų įstatymus, kitų žmonių teises ir laisves, jų mokymasis turi būti aktyvus.

Sukurkite klasėje atmosferą, kuri padėtų mokytis žmogaus teises. Teisinio ugdymo procese labai svarbu suteikti mokiniams galimybę diskutuoti, klausti ir abejoti, kritiškai vertinti problemas vengiant pateikti viena-reikšmiškus atsakymus. Klausimas neįmanomas be dialoginio mąstymo, be partnerio pripažinimo ir įsiklausymo į kitą.

8.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

8.4.1. Mokinių pasiekimai

1. Teisinės sistemos elementų pažinimas ir tyrinėjimas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pripažinti, gerbti ir remti pagrindines demokratijos vertybes ir principus: asmens ir tautos teises, laisves, teisingumą, lygybę, solidarumą, atsakomybę. • Pripažinti ir gerbti vienas kito teises ir laisves, naudotis savo teisėmis ir vykdyti savo pareigas. • Objektiviai vertinti demokratinės valstybės institucijų, taip pat teismų ir teisėsaugos institucijų veiklą. <p>Esminis gebėjimas Suvokti būtinus kiekvieno žmogaus gyvenime teisės pagrindus, elgtis pagal teisės reikalavimus.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Palyginti, kuo teisės norma skiriasi nuo kitų taisyklių.	1.1.1. Paaiškinti, kas yra teisė, apibūdinti kelias teisės kilmės teorijas. 1.1.2. Paaiškinti teisės vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje. 1.1.3. Paaiškinti, kaip priimami įstatymai. 1.1.4. Išvardyti pagrindinius teisės normos požymius ir juos paaiškinti. 1.1.5. Paaiškinti pagrindinių teisės principų turinį ir paskirtį.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.2. Palyginti teisės ir moralės santykį žmonių gyvenime ir konkrečiose situacijose.	1.2.1. Paaiškinti, kokias socialines vertybes turi ginti įstatymas. 1.2.2. Nurodyti priežastis, kodėl vienų įstatymų žmonės dažniausiai laikosi, o kitų – ne. 1.2.3. Paaiškinti teisingumo ir teisėtumo (įtvirtinimo įstatymuose) santykį.
1.3. Atpažinti pagrindinių idėjų (lygybė, apsisprendimas, teisingumas), kuriomis grindžiamos žmogaus teisės, raišką gyvenime. Surasti pateiktą teisę (teises) atitinkančią pareigą.	1.3.1. Paaiškinti pagrindines idėjas, kuriomis grindžiamos žmogaus teisės. 1.3.2. Paaiškinti, ką reiškia teisių ir pareigų pusiausvyra. 1.3.3. Apibūdinti teisės normų konstravimo principą, kai teisė atitinka pareigą ir atvirkščiai – pareiga suponuoja teisę.
1.4. Analizuoti praktines situacijas ir atpažinti, kokios teisės šakų normos gali jas reguliuoti.	1.4.1. Išvardyti pagrindines teisės šakas. 1.4.2. Apibūdinti, kokius santykius reguliuoja pagrindinės teisės šakos.
1.5. Išsakyti ir argumentuoti savo poziciją apie Konstitucijos politinę ir teisinę reikšmę, taip pat Konstitucijos tiesioginį veikimą.	1.5.1. Apibūdinti, kokia yra Konstitucijos teisinė galia. 1.5.2. Nusakyti, kokius visuomeninius santykius reguliuoja Konstitucija. 1.5.3. Paaiškinti, kaip gali būti užtikrinamas tiesioginis Konstitucijos normų veikimas. 1.5.4. Apibūdinti Konstitucijoje deklaruojamos teisinės valstybės esmę ir pagrindus.
1.6. Palyginti Konstitucijoje įtvirtintas asmens teisės su Konstitucijoje nurodytomis jo pareigomis. Analizuoti konstitucinių teisių tarpusavio konkurenciją: kaip žodžio laisvės veikimą riboja asmens teisė į privatumą; kaip nuosavybės teisę gali riboti viešojo intereso tenkinimas (nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams) ir pan.	1.6.1. Apibūdinti Konstitucijos reikšmę, nustatant žmogaus (piliečio) ir valstybės (valstybės institucijų) santykį. 1.6.2. Nurodyti, kokios asmeninės, politinės, socialinės ekonominės ir kultūrinės teisės numatytos Konstitucijoje. 1.6.3. Nurodyti, kaip galima įgyvendinti savo konstitucines teises. 1.6.4. Apibūdinti Konstitucijoje numatytą valdžių (Seimo, Prezidento, Vyriausybės, teismų) tarpusavio santykį.
1.7. Analizuoti sudėtingo Konstitucijos keitimo mechanizmo įtvirtinimo priežastis ir jo galimo supaprastinimo pasekmes.	1.7.1. Paaiškinti pagrindinius Konstitucijos priėmimo ir keitimo būdus.
1.8. Dalyvaujant teismo proceso inscenizacijoje analizuoti ir kritiškai vertinti oponento argumentus, ginti savo nuomonę, lavinti viešojo kalbėjimo gebėjimus.	1.8.1. Nusakyti, kokie teismai veikia Lietuvoje, kokias bylas jie nagrinėja. 1.8.2. Paaiškinti teisingumo, kurį vykdo teismas, sampratą ir turinį.
1.9. Dalyvaujant Konstitucinio Teismo proceso inscenizacijoje ir nagrinėjant Konstitucinio Teismo bylas, analizuoti ir kritiškai vertinti oponento argumentus, ginti savo nuomonę, lavinti viešojo kalbėjimo gebėjimus.	1.9.1. Paaiškinti, kokias bylas nagrinėja Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1.9.2. Paaiškinti, kuo Konstitucinis Teismas skiriasi nuo kitų teismų.
1.10. Įvertinti ir argumentuoti savo nuomonę dėl instancinės teismų sistemos veiksmingumo. Išsakyti ir pagrįsti savo nuomonę dėl visuomenės dalyvavimo vykdant teisingumą (teismo tarėjai, prisiekusieji).	1.10.1. Paaiškinti, kas yra teismo instancija.
1.11. Dalyvaujant inscenizacijose tartis su teisininku dėl teisinės pagalbos teikimo; analizuoti situacijas ir vertinti, ar jose yra būtina teisininko pagalba.	1.11.1. Nurodyti, kokiais atvejais yra reikalinga pasinaudoti teisininko paslaugomis.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.12. Įvertinti advokatų ir notarų profesinių ir asmeninių savybių svarbą kokybiškam teisinių paslaugų teikimui.	1.12.1. Paaiškinti advokato ir notaro vykdomos veiklos paskirtį teisinėje valstybėje. 1.12.2. Nurodyti advokato ir notaro pagrindines veiklos sritis (kompetenciją). 1.12.3. Paaiškinti, kuo skiriasi advokato ir notaro teikiamos paslaugos. 1.12.4. Pateikti teisinių normų laikymosi ir nesilaikymo teisininko profesinėje veikloje pavyzdžių.
1.13. Pateikti siūlymų, kaip pagerinti teisinės pagalbos prieinamumą.	1.13.1. Paaiškinti, kokia tvarka galima gauti nemokamą teisinę pagalbą.
1.14. Analizuojant situacijas motyvuotai paaiškinti, kokios turtinės ar neturtinės teisės yra įgyjamos ar pažeidžiamos konkrečiose situacijose. Įvertinti, analizuoti ir numatyti teigiamas ir neigiamas turtinių teisių įgijimo (perleidimo) pasekmes.	1.14.1. Nurodyti ir paaiškinti, kokias pagrindines turtines ir neturtines teises turi asmenys. 1.14.2. Paaiškinti, kuo skiriasi turtinės ir neturtinės teisės. 1.14.3. Nurodyti pagrindinius turtinių teisių įgijimo būdus. 1.14.4. Paaiškinti, kaip yra saugomos ir ginamos asmenų civilinės teisės.
1.15. Analizuojant bylos medžiagą (situaciją) pateikti argumentuotą nuomonę dėl galimo autorių teisių pažeidimo. Kritiškai vertinti oponento pateiktus argumentus dėl autorių teisių pažeidimo konkrečioje situacijoje ir galimo žalos atlyginimo.	1.15.1. Paaiškinti, kaip įstatymai gina intelektinę nuosavybę. 1.15.2. Apibūdinti, kokias turtines ir neturtines teises turi autoriai. 1.15.3. Nusakyti, kokia tvarka autoriai gali ginti pažeistas autorių teises.
1.16. Konstruktyviai bendrauti ir bendradarbiauti ieškant kompromiso dėl žalos atlyginimo.	1.16.1. Apibūdinti, kas yra civilinė atsakomybė. 1.16.2. Paaiškinti, kas yra turtinė ir neturtinė žala.
1.17. Įvertinti kreipimosi į teismą, kaip vieno iš teisinės problemos sprendimo būdų, sąnaudas: pranašumus ir trūkumus.	1.17.1. Paaiškinti, kokia yra civilinio proceso paskirtis. 1.17.2. Išvardyti ir trumpai apibūdinti civilinio proceso stadijas. 1.17.3. Apibūdinti pagrindinius civilinio proceso principus. 1.17.4. Apibūdinti teismo proceso ir kitų teisinių konfliktų sprendimo būdus.
1.18. Surašyti ieškinio pareiškimą.	1.18.1. Išvardyti, kas turi būti nurodyta ieškinio pareiškime. 1.18.2. Paaiškinti, kas yra ieškinio pagrindas ir dalykas. 1.18.3. Paaiškinti, kokias civilines bylas nagrinėja apylinkės ir apygardos teismai kaip pirmoji instancija.
1.19. Pagrįsti savo nuomonę apie santuokos sudarymą. Išsakyti savo poziciją diskutuojant apie santuokos sudarymo teises, moralines pasekmes ir atsakomybę.	1.19.1. Nusakyti teisinius reikalavimus santuokai sudaryti. 1.19.2. Paaiškinti, kas yra sužadėtuovės. 1.19.3. Nurodyti asmenis, kuriems įstatymas draudžia tarpusavyje sudaryti santuoką.
1.20. Skirti sutuoktinių asmenines ir turtines teises. Argumentuotai paaiškinti bendravimo, tolerancijos ir kompromiso ieškojimo svarbą sprendžiant šeimos klausimus tarp sutuoktinių.	1.20.1. Nusakyti sutuoktinių asmenines teises. 1.20.2. Paaiškinti, kokias tarpusavio pareigas prisiima sutuoktiniai. 1.20.3. Paaiškinti, kokias turtines teises turi sutuoktiniai.
1.21. Analizuojant situacijas, argumentuoti, kuri nuosavybė priklauso abiem sutuoktiniams, kuri nuosavybė yra asmeninė sutuoktinio nuosavybė.	1.21.1. Paaiškinti, kaip pagal įstatymus gali būti tvarkoma sutuoktinių nuosavybė. 1.21.2. Paaiškinti, kam priklauso turtas, įgytas santuokos metu ir iki jos.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.22. Argumentuoti vedybų sutarties sudarymo pranašumus ir trūkumus.	1.22.1. Paaiškinti vedybų sutarties turinį. 1.22.2. Apibūdinti, kaip sudaroma vedybų sutartis, kokias vyro ir žmonos turtines teises ir pareigas ji gali nustatyti.
1.23. Nagrinėti tėvų ir vaikų tarpusavio teisių ir pareigų dermę.	1.23.1. Nusakyti tėvų ir vaikų teises. 1.23.2. Paaiškinti tėvų ir vaikų tarpusavio pareigas šeimoje.
1.24. Analizuoti konkrečias konfliktines situacijas, kilusias šeimoje, surasti konflikto sprendimo galimybes.	1.24.1. Apibūdinti galimas smurto formas šeimoje, pateikti smurto šeimoje atvejų pavyzdžių. 1.24.2. Paaiškinti, kur ieškoti pagalbos, jeigu smurtaujama šeimos. 1.24.3. Paaiškinti bendravimo, tolerancijos ir kompromiso ieškojimo svarbą sprendžiant šeimos klausimus tarp sutuoktinių.
1.25. Nurodyti ir argumentuoti įvairių santuokos nutraukimo būdų pranašumus ir trūkumus.	1.25.1. Paaiškinti, kokie yra santuokos nutraukimo būdai.
1.26. Analizuoti problemines situacijas, kurios kyla dėl santuokos nutraukimo, ieškoti įvairių jos sprendimo būdų, surasti geriausius sprendimus. Diskutuoti, kaip galima būtų „sušvelninti“ skyrybų padarinius sutuoktiniams ir jų vaikams.	1.26.1. Paaiškinti, kaip dalijamas sutuoktinių turtas. 1.26.2. Paaiškinti, kaip sprendžiami vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, vaikų išlaikymo ir auklėjimo klausimai.
1.27. Nagrinėti, kaip galima pasinaudoti vartotojų teisėmis (gražinti netinkamą prekę, gauti informacijos apie prekes ir paslaugas ir kt.). Aiškiai suformuluoti reikalavimus ir surašyti pretenziją dėl netinkamos kokybės prekės ar paslaugos.	1.27.1. Išvardyti ir paaiškinti vartotojų teises ir pareigas, nurodyti, kur ieškoti informacijos apie vartotojų teises ir jų gynimą. 1.27.2. Nusakyti, kur ir kaip kreiptis, įsigijus netinkamos kokybės prekę ar paslaugą, kokią pagalbą gali suteikti vartotojų teises ginančios organizacijos.
1.28. Analizuojant situacijas atpažinti pacientų teisių pažeidimą. Analizuojant situacijas argumentuotai pagrįsti savo nuomonę ir priimti motyvuotus sprendimus dėl galimos žalos pacientams padarymo ir atlyginimo.	1.28.1. Išvardyti ir paaiškinti pagrindines pacientų teises ir pareigas. 1.28.2. Paaiškinti, kaip įstatymai reguliuoja žalos pacientams atlyginimą. 1.28.3. Nurodyti, kur kreiptis dėl pažeistų pacientų teisių.
1.29. Surasti informaciją apie svarstomus savivaldybėje, Vyriausybėje, Seime klausimus. Dalyvaujant inscenizacijose formuluoti argumentuotus pasiūlymus dėl savivaldybės (seniūnijos, bendruomenės) reikalų galimo sprendimo. Pateikti pasiūlymų, kaip užkirsti kelią valstybės tarnautojų galimam piktnaudžiavimui savo įgaliojimais ir tarnybine padėtimi, taip pat korupcijos apraiškoms.	1.29.1. Nurodyti, kaip vyksta valstybės valdymas, ir kokiais principais jis turi būti grindžiamas. 1.29.2. Paaiškinti, kas yra valstybės tarnautojas ir pareigūnas. 1.29.3. Nurodyti, kokiais būdais užtikrinamas valstybės tarnautojų ir pareigūnų tinkamas pareigų vykdymas. 1.29.4. Nusakyti, kokiais būdais asmuo (pilietis) gali dalyvauti valstybės valdyme.
1.30. Analizuoti ir vertinti, kokio pobūdžio pasikėsinimas į įstatymo saugomas vertybes turi būti pripažintas administraciniu teisės pažeidimu, o koks – nusikalstama veika ir argumentuoti savo požiūrį.	1.30.1. Paaiškinti, kas yra administracinės teisės pažeidimas.
1.31. Analizuojant situacijas atpažinti administracinius teisės pažeidimus.	1.31.1. Išvardyti ir paaiškinti, kokios administracinės nuobaudos yra numatytos įstatyme.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.32. Dalyvaujant inscenizacijose pateikti savo argumentuotą nuomonę dėl galimo administracinio teisės pažeidimo; kritiškai vertinti oponentų pateiktą poziciją, išsiklausyti į oponentų pateikiamus argumentus. Dalyvaujant inscenizacijose ugdytis bendravimo ir bendradarbiavimo su pareigūnais gebėjimus.	1.32.1. Paaiškinti, kaip vyksta administracinis procesas. 1.32.2. Nurodyti ir paaiškinti pagrindines traukiamo administracinėn atsakomybėn asmens teises ir pareigas. 1.32.3. Paaiškinti, kada surašomas administracinio teisės pažeidimo protokolas, kokie duomenys jame fiksuojami.
1.33. Pateikti pasiūlymų, kaip būti saugiems kelyje.	1.33.1. Apibūdinti kelių eismo dalyvių teises, pareigas, atsakomybę.
1.34. Vertinti, kokio pobūdžio pasikėsinimas į įstatymo saugomas vertybes turi būti pripažintas nusikalstamu, ir pagrįsti savo požiūrį.	1.34.1. Nusakyti, koks elgesys laikomas nusikalstama veika. 1.34.2. Paaiškinti, kokie požymiai apibūdina nusikalstamą veiką. 1.34.3. Paaiškinti, kaip suprantama ir kam reikalinga nusikalstamos veikos sudėtis. 1.34.4. Nurodyti, kokios yra aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, ir koks jų tikslas.
1.35. Analizuojant situacijas argumentuoti savo poziciją dėl konkrečiose situacijose nurodytų veiksmų atitikimo būtinios ginties reikalavimams; išsiklausyti į oponentų pateikiamus argumentus. Priimti motyvuotą sprendimą dėl veiksmų pripažinimo būtinaja gintimi.	1.35.1. Paaiškinti, kas yra būtinoji gintis. 1.35.2. Paaiškinti, kokiais atvejais yra peržengiama būtinoji gintis. 1.35.3. Nurodyti įstatyme numatytus atvejus, kai nelaiškoma, kad būtinios ginties ribos yra peržengtos.
1.36. Palyginti įvairiais laikais egzistavusias bausmių sistemas; argumentuotai nurodyti jų pranašumus ir trūkumus; palyginti bausmių ir auklėjamojo pobūdžio priemonių tikslus (paskirti), argumentuoti, kokiais atvejais kurios priemonės yra veiksmingesnės.	1.36.1. Išvardyti ir trumpai apibūdinti bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones. 1.36.2. Išvardyti ir apibūdinti auklėjamojo pobūdžio priemones.
1.37. Pateikti siūlymų, kokių prevencijos priemonių galima imtis siekiant mažinti konkrečių nusikalstamų veikų darymą valstybėje, mieste, bendruomenėje.	1.37.1. Nusakyti, kokie nusikaltimai įvykdomi dažniausiai ir kas juos įvykdo. 1.37.2. Paaiškinti, kas būdinga nepilnamečių nusikalstamumui. 1.37.3. Paaiškinti pagrindines nusikalstamumo priežastis.
1.38. Palyginti įvairiais laikais egzistavusias baudžiamojo proceso taisykles; įvertinti teismo nagrinėjimo pranašumus ir trūkumus, sprendžiant konfliktą tarp nusikaltusiojo ir aukos bei visuomenės, palyginti su kitais galimais konflikto sprendimo būdais.	1.38.1. Paaiškinti, kokia yra baudžiamojo proceso paskirtis. 1.38.2. Nusakyti, kaip vyksta teisminis nagrinėjimas, kokias funkcijas atlieka proceso dalyviai.
1.39. Surašyti pranešimą apie nusikaltimą; dalyvaujant inscenizacijose gebėti bendrauti ir bendradarbiauti su pareigūnais; aiškiai dėstyti mintis apie nusikalstamą veiką; pateikti siūlymų, kaip paskatinti žmones (liudytojus, nukentėjusiuosius) aktyviai bendradarbiauti su pareigūnais, tiriančiais nusikalstamas veikas.	1.39.1. Paaiškinti, kas yra įtariamasis, nukentėjusysis, liudytojas. 1.39.2. Nurodyti, kur kreiptis nukentėjus dėl nusikaltimo. 1.39.3. Išvardyti ir paaiškinti pagrindines nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo teises ir pareigas. 1.39.4. Nusakyti, kaip vyksta apklausa. 1.39.5. Išvardyti, kokios apsaugos priemonės numatytos liudytojams. 1.39.6. Paaiškinti sulaikymo tvarką.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.40. Ieškant darbo pasinaudoti įvairiais darbo paieškos būdais ir šaltiniais; parengti gyvenimo aprašymą (CV); dalyvaujant inscenizacijose derėtis su potencialiu darbdaviu, pristatyti savo kompetencijas ir pageidavimus.	1.40.1. Paaiškinti, kas yra darbo sutartis. 1.40.2. Nusakyti darbo sutarties turinį.
1.41. Analizuoti darbo sutarties privalomas sąlygas ir gebėti dėl jų derėtis.	1.41.1. Paaiškinti pagrindines darbo sutarties sąlygas.
1.42. Įvertinti nelegalaus darbo (darbo nesudarius darbo sutarties) pasekmes darbuotojui, darbdaviui, valstybei.	1.42.1. Paaiškinti darbo sutarties sudarymo teisinės pasekmes. 1.42.2. Paaiškinti, kas yra nelegalus darbas.
1.43. Analizuojant situacijas argumentuoti savo poziciją dėl galimo darbo ir poilsio režimo pažeidimų, taip pat dėl neteisingo darbo užmokesčio skaičiavimo.	1.43.1. Nusakyti, kas yra darbo užmokestis. 1.43.2. Išvardyti pagrindinius darbo užmokesčio ypatumus, numatytus įstatyme (už naktinį, viršvalandinį darbą, už darbą poilsio dienomis ir pan.). 1.43.3. Apibūdinti darbo laiką, jo trukmę. 1.43.4. Nurodyti poilsio laiko rūšis ir trumpai jas apibūdinti.
1.44. Palyginti ir įvertinti individualaus ir kolektyvinio darbo teisių atstovavimo ir gynybos būdų pranašumus ir trūkumus. Argumentuoti ir ieškoti kompromiso pokalbio su darbdaviu metu, suprasti pokalbio esmę ir detales.	1.44.1. Paaiškinti, kas yra darbo ginčas. 1.44.2. Paaiškinti derybų esmę ir pateikti derybų panaudojimo pavyzdžių.
1.45. Palyginti darbo sutarties nutraukimo įvairiais pagrindais tvarką ir pasekmes (įspėjimo terminą, kompensacijos mokėjimą ir kita), analizuoti, koks sutarties nutraukimas būtų palankiausias darbuotojui, darbdaviui.	1.45.1. Išvardyti ir paaiškinti pagrindinius darbo sutarties pasibaigimo pagrindus. 1.45.2. Paaiškinti darbo sutarties nutraukimo įvairiais pagrindais (darbuotojo iniciatyva, darbdavio iniciatyva) pasekmes.
1.46. Analizuojant situacijas teisiniais argumentais pagrįsti savo poziciją dėl darbo sutarties nutraukimo teisėtumo ir atsiskaitymo su darbuotoju tvarkos laikymosi.	1.46.1. Nusakyti atsiskaitymo su atleidžiamu darbuotoju tvarką.
1.47. Krištiškai įvertinti Europos Sąjungos pilietybės teikiamus pranašumus. Pateikti siūlymų, kaip ugdyti Europos Sąjungos valstybių (taip pat Lietuvos) gyventojų toleranciją įvairios tautybės, religijos, rasės atstovams.	1.47.1. Paaiškinti, kokias pagrindines teises įgyja Europos Sąjungos pilietis.
1.48. Išsakyti savo poziciją dėl būtinumo pagrindines žmogaus teises nustatyti tarptautiniuose norminiuose aktuose.	1.48.1. Nurodyti, kokias žmogaus teises galima ginti, remiantis tarptautiniais norminiais aktais (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija ir kt.). 1.48.2. Nurodyti, kokiuose tarptautiniuose teismuose Lietuvos žmonės gali ginti savo teises.
2. Teisių įgyvendinimas ir pažeistų teisių gynimas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Demokratinėmis priemonėmis ir įstatymų nustatyta tvarka spręsti problemas. • Siekti būti atsakingu, išpareigojusi, informuoti ir aktyviu pilietinės visuomenės nariu, laikytis pilietinei visuomenei priimtinių vertybių, kurios saugomos teisės. • Nusiteikti aktyviai naudotis savo teisėmis ir sąžiningai atlikti savo pareigas. • Siekti kompromiso įgyvendinant savo teises. <p>Esminis gebėjimas Žinant pagrindines teises gebėti jomis naudotis ir kreiptis pagalbos, kai jos pažeidžiamos.</p>	

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Išsakyti argumentuotą nuomonę dėl savo teisių įgyvendinimo konkrečioje situacijoje, ieškoti kompromiso įgyvendinant savo teises.	2.1.1. Paaiškinti, kokias savo teises galima įgyvendinti tiesiogiai jomis naudojantis.
2.2. Žodžiu ir raštu kreiptis į valstybės ar nevyriausybinę instituciją, ginančią atitinkamas žmogaus teises; argumentuotai ir aiškiai išdėstyti savo reikalavimą (prašymą) įgyvendinti savo teisę arba prašymą apginti pažeistą teisę.	2.2.1. Nurodyti, į kokias valstybines ir nevyriausybinės institucijas galima kreiptis dėl konkrečių teisių įgyvendinimo arba pažeistų teisių gynimo.
2.3. Surašyti argumentuotą kreipimąsi į teismą ar teisėsaugos instituciją: ieškinio pareiškimą ar pareiškimą policijai.	2.3.1. Nurodyti, į kokius teismus ir koku būdu galima kreiptis ginant savo pažeistas teises vartojimo srityje, darbo santykiuose, turtiniuose ir asmeniniuose neturtiniuose santykiuose, nukentėjus nuo nusikalstamos veikos.

8.4.2. Turinio apimtis

8.4.2.1. Teisės programa apima žinių visumą apie kai kuriuos teisės reguliuojamus klausimus, kurie yra svarbūs kiekvienam žmogui, gyvenančiam visuomenėje. Tai pagrindinės žinios apie teisės prigimtį, teisės principus, asmenines ir turtines teises, vartotojų teises, darbo santykius, apie teisės pažeidimų sudėtį ir patraukimo teisinę atsakomybę procedūras. Daugiau dėmesio šioje programoje turėtų būti skiriama ne teisės aktų ar juose numatytų teisių analizei, o teisių įgyvendinimo būdų išsiaiškinimui, teisių pažeidimų atpažinimui bei pažeistų teisių gynbos mechanizmų suvokimui. Šie teisiniai aspektai sąlygiškai suskirstyti į skyrius, skirtus teisės šakoms ar jų blokams.

8.4.2.2. Teisės įvadas. Kas yra teisė? Koks yra teisės vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje? Kokie pagrindiniai teisės normos požymiai? Kokia pagrindinių teisės principų paskirtis? Koks teisės ir moralės santykis? Koks yra teisingumo ir teisėtumo (įtvirtinimo įstatymuose) santykis? Kokias socialines vertybes gina įstatymas? Kokios yra pagrindinės idėjos, kuriomis grindžiamos žmogaus teisės, ir kaip jos reiškiasi gyvenime? Ką reikia teisių ir pareigų pusiausvyra? Kaip priimami įstatymai? Kokios yra pagrindinės teisės šakos ir kokius santykius jos reguliuoja?

8.4.2.3. Kodėl mums svarbi Konstitucija? Kokia yra Konstitucijos politinė ir teisinė reikšmė? Kokia yra Konstitucijos teisinė galia? Kokia yra teisinės valstybės esmė ir pagrindai? Kokia yra Konstitucijos reikšmė, nustatant žmogaus (piliečio) ir valstybės (valstybės institucijų) santykį? Kokius visuomeninius santykius reguliuoja Konstitucija? Kaip gali būti užtikrinamas tiesioginis Konstitucijos normų veikimas? Kokios asmens teisės ir pareigos numatytos Konstitucijoje? Kokios asmeninės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės numatytos Konstitucijoje? Kaip galima įgyvendinti savo konstitucines teises? Kaip tarpusavyje konkuruoja konstitucinės teisės? Koks Konstitucijoje numatytų valdžių (Seimo, Prezidento, Vyriausybės, teismų) tarpusavio santykis? Kokie Konstitucijos priėmimo ir keitimo būdai? Kokie teismai veikia Lietuvoje, kokias bylas jie nagrinėja? Kas yra teisingumas, kurį vykdo teismas? Ar veiksmingos instancinės teismų sistemos? Kokiais atvejais yra reikalinga pasinaudoti teisininko paslaugomis? Kokia advokato ir notaro vykdomos veiklos paskirtis ir teikiamos paslaugos? Kaip pagerinti teisinės pagalbos prieinamumą?

8.4.2.4. Kokiomis turtinėmis ir neturtinėmis teisėmis galime naudotis? Kokias pagrindines turtines ir neturtines teises turi asmenys? Kokie pagrindiniai turtinių teisių įgijimo būdai ir galimos pasekmės? Kaip yra saugomos ir ginamos asmenų civilinės teisės? Kokios gali būti teigiamos ir neigiamos turtinių teisių įgijimo pasekmės? Kaip įstatymai gina intelektinę nuosavybę? Kokias turtines ir neturtines teises turi autoriai? Kas yra civilinė atsakomybė? Kas yra turtinė ir neturtinė žala? Kokia yra civilinio proceso paskirtis, stadijos ir pagrindiniai principai? Kokie yra teismo proceso ir kitų teisinių konfliktų sprendimo būdai? Kokios kreipimosi į teismą išlaidos? Kada ir kaip surašyti ieškinio pareiškimą? Kokias civilines bylas nagrinėja apylinkės ir apygardos teismai?

8.4.2.5. Sutuoktinių teisiniai santykiai. Kas yra sužadėtuovės? Kokie yra teisiniai reikalavimai santuokai sudaryti? Kokios santuokos sudarymo teisinės, moralinės pasekmės ir atsakomybė? Kokias sutuoktiniai turi asmenines ir turtines teises ir tarpusavio pareigas? Kaip sudaroma vedybų sutartis ir kas sudaro jos turinį? Ko-

kie yra vedybų sutarties sudarymo pranašumai ir trūkumai? Kokios yra tėvų bei vaikų teisės ir pareigos šeimoje ir kaip jos tarpusavyje dera? Kokios galimos smurto formos šeimoje ir į ką kreiptis pagalbos? Kokia bendravimo, tolerancijos ir kompromiso ieškojimo svarba sprendžiant šeimos klausimus? Kokie yra santuokos nutraukimo būdai, jų pranašumai ir trūkumai? Kaip dalijamas sutuoktinių turtas, sprendžiami vaikų klausimai skyrybų metu? Kokie yra skyrybų padariniai sutuoktiniams ir jų vaikams?

8.4.2.6. Ką turi žinoti vartotojas? Kokios yra vartotojų teisės ir pareigos? Kaip galima pasinaudoti vartotojų teisėmis? Kur ieškoti informacijos apie vartotojų teises ir jų gynimą? Kur ir kaip kreiptis dėl įsigytos netinkamos kokybės prekės ar paslaugos? Kokią pagalbą gali suteikti vartotojų teises ginančios organizacijos? Kokios pagrindinės pacientų teisės ir pareigos? Kur kreiptis dėl pažeistų pacientų teisių?

8.4.2.7. Kaip vyksta valstybės valdymas? Kaip vyksta valstybės valdymas ir kokiais principais jis turi remtis? Kokiais būdais asmuo gali dalyvauti valstybės valdyme? Kur ir kaip galima gauti informaciją apie svarstomus savivaldybėje, Vyriausybėje ir Seime klausimus? Kokiais būdais užtikrinamas valstybės tarnautojų ir pareigūnų tinkamas pareigų vykdymas? Kaip užkirsti kelią korupcijos apraiškoms, valstybės tarnautojų galimam piktnaudžiavimui savo įgaliojimais ir tarnybine padėtimi?

8.4.2.8. Teisės pažeidimas ir jo pasekmės. Nusikalstama veika. Kas yra administracinės teisės pažeidimas? Kokios administracinės nuobaudos yra numatytos įstatyme? Kaip vyksta administracinis procesas? Kokios pagrindinės traukiamo administracinės atsakomybės asmens teisės ir pareigos? Kada surašomas administracinio teisės pažeidimo protokolas, kokie duomenys jame fiksuojami? Kokios kelių eismo dalyvių teisės, pareigos ir atsakomybė? Kaip užtikrinti saugumą kelyje?

Koks elgesys laikomas nusikalstama veika? Kaip suprantama ir kam reikalinga nusikalstamos veikos sudėtis? Kokios yra aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, ir koks jų tikslas? Kokio pobūdžio pasikėsinimas į įstatymo saugomas vertybes turi būti pripažintas nusikalstamu? Kas yra būtinoji gintis ir kada ji peržengiama? Kokios yra bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonės? Kokie bausmių sistemų pranašumai ir trūkumai? Kokie bausmių ir auklėjamojo pobūdžio priemonių tikslai? Kokie nusikaltimai įvykdomi dažniausiai ir kas juos įvykdo? Kas būdinga nepilnamečių nusikalstamumui? Kokios pagrindinės nusikalstamumo priežastys? Kokios galimos nusikaltimų prevencijos priemonės? Kokia yra baudžiamojo proceso paskirtis? Kaip vyksta teisminis nagrinėjimas, kokie jo pranašumai ir trūkumai? Kur kreiptis nukentėjus dėl nusikaltimo? Kokios pagrindinės nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo teisės ir pareigos? Kaip vyksta apklausa? Kokia yra sulaikymo tvarka?

8.4.2.9. Kokia yra darbo sutarties paskirtis? Kas yra darbo sutartis? Koks darbo sutarties turinys? Kokiais darbo paieškos būdais ir šaltiniais galima pasinaudoti ieškant darbo? Kaip parengti gyvenimo aprašymą (CV)? Kaip derėtis su potencialiu darbdaviu, pristatyti savo kompetencijas ir pageidavimus? Kokios pagrindinės darbo sutarties sąlygos? Kokios yra darbo sutarties sudarymo teisinės pasekmės? Kokios nelegalaus darbo pasekmės darbuotojui, darbdaviui, valstybei? Kokie pagrindiniai darbo užmokesčio ypatumai, numatyti įstatyme? Koks darbo laikas ir jo trukmė? Kokios yra poilsio laiko rūšys? Kas yra darbo ginčas? Kokia derybų esmė? Kokie individualaus ir kolektyvinio darbo teisių atstovavimo ir gynybos būdų pranašumai ir trūkumai? Kokie pagrindiniai darbo sutarties pasibaigimo pagrindai? Kokia darbo sutarties nutraukimo skirtingais pagrindais tvarka ir pasekmės? Kokia atsiskaitymo su atleidžiamu darbuotoju tvarka?

8.4.2.10. Tarptautinė žmogaus teisių apsauga. Kokias pagrindines teises įgyja Europos Sąjungos pilietis? Kaip ugdyti Europos Sąjungos valstybių (taip pat Lietuvos) gyventojų toleranciją įvairios tautybės, religijos, rasės atstovams? Kokias žmogaus teises galima ginti, remiantis tarptautiniais norminiais aktais? Kokiuose tarptautiniuose teismuose Lietuvos žmonės gali ginti savo teises? Kodėl būtina pagrindines žmogaus teises nustatyti tarptautiniuose norminiuose aktuose?

8.4.3. Vertinimas

8.4.3. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Turi bendrą supratimą apie teisę, kai kurių kasdienio gyvenimo aspektų teisinį reguliavimą. Daro klaidų, neišsamiai paaiškina kai kurias teisės sąvokas ir kai kuriuos teisės principus.	Turi pagrindinių žinių ir supratimą apie teisę, pagrindines teises institucijas ir žmogaus teisių gynybos mechanizmus. Paaškina pagrindines teisės sąvokas ir principus, bando vertinti praktines situacijas.	Laisvai vartoja teisės sąvokas, atpažįsta pagrindinius teisės principus, remdamasis jais vertina praktines situacijas. Gilinasi į kontroversiškus teisinius klausimus ir teises problemas.
2. Problemų sprendimas	Kelia nesudėtingus teisinius klausimus ir remdamasis paprasčiausiais informacijos šaltiniais bando ieškoti atsakymų. Ne visada kritiškai analizuoja informaciją, išsprendžia individualias ir visuomenines praktines teisės problemas. Nagrinėja paprastas konfliktines situacijas ir mokytojo padedamas bando spręsti problemas.	Kelia probleminius teisinius klausimus ir naudodamasis informacijos šaltiniais, ieško atsakymų. Dažniausiai kritiškai analizuoja ir vertina informaciją, sprendžia individualias ir visuomenines praktines teisės problemas. Nagrinėja paprastas ir sudėtingesnes konfliktines situacijas, pasiūlo, kaip spręsti problemą. Formuluoja bendruomenėje kylančias problemas ir pasiūlo problemų sprendimo būdą.	Kelia probleminius teisinius klausimus, naudodamasis įvairiais informacijos šaltiniais ir kritiškai juos vertindamas ieško atsakymų. Kritiškai vertina informaciją, savarankiškai apibendrina ir daro išvadas sprenddamas individualias ir visuomenines praktines teisės problemas, įvertina jų poveikį visuomenei. Vadovaudamasis teisės principais ir teisinėmis nuostatomis ieško alternatyvių būdų teisinėms problemoms ir sudėtingoms konfliktinėms situacijoms išspręsti. Formuluoja bendruomenėje kylančias problemas ir pateikia galimų problemų sprendimo būdų.
3. Taikymas	Mokytojo padedamas susiranda reikalingą teisinę informaciją, analizuoja teisės šaltinius ir atrenka pagrindinę informaciją. Kartais dalyvauja diskusijoje, išsako savo nuomonę.	Naudodamasis informacijos šaltiniais dažniausiai susiranda reikalingą teisinę informaciją, analizuoja, lygina ir dažniausiai kritiškai vertina įvairius teisės šaltinius, pateikia apibendrintą informaciją. Dažnai aktyviai dalyvauja diskusijoje, išsako argumentais pagrįstą nuomonę, analizuoja teises situacijas.	Naudodamasis informacijos šaltiniais susiranda reikalingą teisinę informaciją, analizuoja, lygina ir kritiškai vertina įvairius teisės šaltinius, pateikia apibendrintą informaciją. Nuolat aktyviai dalyvauja diskusijoje, išsako argumentais pagrįstą nuomonę, analizuoja sudėtingas teises situacijas.

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
4. Komunikavimas	Dažniausiai teisingai supranta įvairius teisinius pranešimus, tačiau nesupratęs retai išsiaiškina. Kartais klaidingai vartoja svarbiausias teisės sąvokas. Retai išreiškia savo mintis, pateikia savo nuomonę, stengiasi išklaudyti kitus.	Teisingai supranta įvairius teisinius pranešimus, o nesupratęs dažniausiai išsiaiškina. Dažniausiai tinkamai vartoja svarbiausias teises sąvokas, remiasi teorinėmis žiniomis. Turi savo nuomonę, dažniausiai geba ją išsakyti ir argumentuoti, išklauso kitus.	Įžvelgia teisinio pranešimo prasmę, visada suvokia jam skirtus pranešimus, o jeigu nesupranta, išsiaiškina. Tinkamai vartoja svarbiausias teises sąvokas, remiasi įvairiomis teorinėmis žiniomis. Pateikia savo požiūrį neįžeisdamas kitų, visuomet išklauso kitus.
5. Mokėjimas mokytis	Paskatintas stengiasi, planuoja mokymosi veiklą ir bando vertinti mokymosi rezultatus.	Dažniausiai pasitiki savimi ir tiki mokymosi sėkme. Savarankiškai planuoja mokymosi veiklą, atsižvelgdamas į mokymosi tikslus taiko tinkamas mokymosi strategijas, bando apmąstyti mokymosi procesą.	Visada pasitiki savimi ir tiki savo sėkme. Savarankiškai kelia mokymosi uždavinius, planuoja mokymosi veiklą, taiko įvairias mokymosi strategijas, apmąsto mokymosi procesą.

VII. FILOSOFIJA: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS

9. Filosofija – socialinio ugdymo dalis

9.1. Paskirtis

Filosofija – pasirenkamasis socialinių mokslų dalykas. Jo paskirtis – ugdyti kritinį mokinių mąstymą ir plėsti humanitarinį išsilavinimą. Šitai aktualu visiems mokiniams, bet labiausiai – siekiantiems įgyti politologo, teisininko, literatūros kritiko, istoriko, žurnalisto profesijas.

9.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

9.2.1. Tikslas – interpretuojant filosofinius tekstus sudaryti mokiniams sąlygas formuoti kritinį mąstymą ir intelektualinę erudiciją, padedančius orientuotis pasaulio įvairovėje, analizuoti, vertinti ją ir tinkamai veikti.

9.2.2. Uždaviniai

Siekdami tikslo mokiniai ugdysis gebėjimus:

- kritiškai mąstyti ir sklandžiai argumentuotai reikšti savo mintis;
- remiantis kasdiene patirtimi kelti filosofinius klausimus;
- suvokti ir interpretuoti filosofinius tekstus;
- suvokti kylančias asmenines egzistencines problemas ir svarstyti jas;
- suvokti save kaip unikalų individą, tačiau pasižymintį ir žmogui apskritai būdingais fenomenais;
- suprasti filosofiją kaip meditaciją, terapiją ir gyvenimo būdą, remtis sukauptu filosofiniu palikimu siekiant asmens brandos;
- dialogiškai keistis savo mintimis su kitais asmenimis;
- plačiai ir įvairiais požiūriais apmąstyti pasaulio ir savo socialinės aplinkos problemas.

9.2.3. Struktūra

Filosofijos kurso temos:

- Filosofija kaip gyvenimo būdas.
- Žmogaus mįslė.
- Dirbantis žmogus.
- Žaidžiantis žmogus.
- Kovojuantis žmogus.
- Mirštantis žmogus.
- Tikintis žmogus.
- Mylintis žmogus.
- Kuriantis žmogus.

9.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

9.3.1. Integravimo galimybės

Filosofijos dalyką siūloma sieti su kitais dalykais. Filosofijos problemos susipina ir siejasi su etikos, tikybos, psichologijos, lietuvių kalbos, istorijos, teisės pamokomis. Filosofijos pamokos gali sudaryti plataus tarpdalykinio ugdymo prielaidas.

- Filosofija ir dorinis ugdymas (etika, tikyba). Tema „Žmogaus mįslė“ suteikia filosofinį antropologinį pagrindą etikos pamokoms, taip pat ir temos „Mylintis žmogus“ bei „Mirštantis žmogus“ konceptualiau pagrindžia kai kurias dorinio ugdymo temas. Tema „Tikintis žmogus“ vertybėmis siejasi su tikybos pamokomis.
- Filosofija ir psichologija. Tema „Kovojuantis žmogus“ teikia filosofinį pagrindą svarstant bendravimo konfliktus per psichologijos pamokas. Tema „Mirštantis žmogus“ siejasi su psichologinės sveikatos problemomis.
- Filosofija ir teisė. Temos „Dirbantis žmogus“ ir „Kovojuantis žmogus“ teikia filosofinį antropologinį pagrindą nuodugnesnei kai kurių teisės dalyko problemų analizei.
- Filosofija ir lietuvių kalba bei literatūra. Temos „Žmogaus mįslė“ ir „Žaidžiantis žmogus“ suteiks filosofinį antropologinį pagrindą nagrinėjant žmogaus ir kūrybos prigimtį per lietuvių kalbos ir literatūros pamokas.

9.3.2. Ugdymo gairės

Per filosofijos pamokas mokiniai skatinami laisvai, savarankiškai, kritiškai mąstyti, suprasti klasikinius filosofinius tekstus ir interpretuoti juos pagal savo egzistencinę patirtį. Taip pat skatinama „nenuslysti“ nė vienos temos paviršiumi, o mokytis pažvelgti giliau, kasdienybėje kartais nepastebimu aspektu. Todėl siūloma remiantis žmonijos sukaupta filosofinio mąstymo patirtimi analizuoti ir vertinti pamatinius žmogaus egzistencijos ir savo gyvenimo klausimus. Kiekvieną temą siūloma pradėti nagrinėti laisva diskusija ir tik paskui pereiti prie teksto. Tekstams interpretuoti siūloma kelti probleminius klausimus. Siūloma skatinti mokinius rašyti filosofines esė. Mokytojas gali skatinti diskutuoti pateikdamas probleminių klausimų arba siūlydamas mokiniams išsakyti su tema susijusias asociacijas. Galima taip pat pradėti diskusiją pasiūlant mokiniams išsakyti savo mintis, kurios kyla dėmesingai išsižiūrėjus į kurį nors paveikslą. Siūloma taip pat naudotis ir kitomis vizualiosiomis priemonėmis – interpretuoti kino filmus, spektaklius.

9.3.3. Mokymosi aplinka

Mokinių akiratis plečiamas, skatinant apmąstyti kuo įvairesnius meno kūrinis (tapybos, grafikos, fotografijos, teatro, kino meno ir t. t.). Temos interpretuojamos remiantis įvairiais filosofijos vadovėliais.

9.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

9.4.1. Mokinių pasiekimai

1. Filosofija kaip gyvenimo būdas	
Nuostatos: <ul style="list-style-type: none"> • Pagarba žmogui ir gamtai. • Dialogiškumas. • Meditatyvumas. Esminis gebėjimas Suvokti filosofiją kaip žmogaus gyvenimo būdo dalį.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Filosofškai apmąstyti interpretuojamus tekstus. Dialogiškai kalbėtis filosofiniu lygmeniu. Ugdytis diskusijos kaip autentiško komunikavimo gebėjimus.	1.1.1. Paaiškinti, kad filosofija yra ne tik teorinė disciplina, bet ir galimas gyvenimo būdas. 1.1.2. Nurodyti tam tikras hermeneutines teksto interpretavimo ypatybes. 1.1.3. Paaiškinti diskusijos kaip autentiško komunikavimo svarbą ir galimas kliūtis. 1.1.4. Paaiškinti meditatyvumo nuostatos svarbą filosofijoje.
2. Žmogaus mįslė	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> • Pagarba žmogui. Esminis gebėjimas Suvokti žmogaus kaip būtybės įvairiapusiškumą, gerbti jo paslaptį.	
2.1. Svarstyti žmogaus kaip visatos kūrinio klausimą. Gebėti iškelti žmogaus kaip mąstančios būtybės pamatinius egzistencinius klausimus. Vertinti žmogų kaip laisvą klausiančią būtybę.	2.1.1. Paaiškinti, kuo skiriasi ir kuo panašios įvairios galimos teorinės žmogaus interpretacijos. 2.1.2. Nurodyti žymiausių mąstytojų žmogaus prigimties teorijas. 2.1.3. Pasirinkti sau artimiausią žmogaus prigimties sampratą ir nuosekliai ją pagrįsti.
3. Dirbantis žmogus	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> • Pagarba darbui. Esminis gebėjimas Vertinti darbą kaip būtiną žmogaus socializacijos būdą.	

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Analizuoti darbo vaidmenį asmens tapsmui, gebėti svarstyti klausimus, kodėl darbas kartais gali atrodyti kaip kančia ir vargas, ir vis dėlto nedarbas yra skaudi socialinė problema.	3.1.1. Nurodyti, kaip darbo vaidmenį analizavo filosofijos ir sociologijos klasikai (G. F. Hegelis, K. Marksas, M. Weberis). 3.1.2. Paaiškinti, kad darbas – ne tik fizinė veikla, bet ir meditatyvi kūrybinė nuostata.
4. Žaidžiantis žmogus	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Vientisumas. Esminis gebėjimas Intelektualiai apmąstyti žaidimą kaip būtiną kultūros dalį.	
4.1. Analizuoti ir interpretuoti žaidimų ir pramogų vaidmenį žmogaus gyvenime, aptarti, kaip jie keičia gyvenimo stilių. Pasirinkti tinkamą laisvalaikio leidimo formą. Interpretuoti H. Hesse's metaforą „gyvenimas kaip prieglobstis ir kaip žaidimas“.	4.1.1. Nurodyti, kad filosofinėje tradicijoje žaidimas siejamas ir su betikslu spontaniškumu (G. Santayana), ir su kūrybos laisve (J. F. Schilleris). 4.1.2. Paaiškinti, ką reiškia žaidimas kaip „magiškoji repeticija“.
5. Kovojuantis žmogus	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Kritiškumas. Esminis gebėjimas Svarstyti klausimą, ar kova yra nuolatinė žmonių tarpusavio santykių palydovė, ar vis dėlto yra galimybė kovos išvengti.	
5.1. Analizuoti kovos ir draugystės santykių. Analizuoti priešų sampratą ir suvokti kovos dinamiką. Įvertinti susvetimėjimą, aptarti jo priežastis. Vertinti terorizmo pavojų, ieškoti teigiamos priešpriešos kovai, karui, susvetimėjimui, terorizmui.	5.1.1. Paaiškinti tam tikrus draugystės ir kovos santykio aspektus, remiantis filosofine išmintimi. 5.1.2. Nurodyti tam tikras psichologines žmogaus prigimties dvilypumo ypatybes (I. Kantas, S. Freudas). 5.1.3. Palyginti dviejų politikų tipų – Osamos bin Laideno ir Mahatmos Gandžio bei Martino L. Kingo pasirinktos kovos bruožus.
6. Mirštantis žmogus	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Gyvenimo prasmė ir vertė. Esminis gebėjimas Drąsiai mąstyti sunkiais egzistenciniais klausimais (mirtis, savižudybė), ieškant kuo daugiau pozityvių abstrakčių atsakymų į sunkius būties klausimus.	
6.1. Ugdytis pagarbą miršančiajam, jo gyvenimui. Ugdyti empatiją kenčiančiam ir ieškančiam paguodos žmogui. Vertinti kiekvieną akimirką kaip gyvenimo dovaną. Interpretuoti E. Frommo suformuluotą dilemą „tūrėti ar būti“.	6.1.1. Paaiškinti, kaip kultūroje mirtis buvo suasmenintai išivaizduojama (kaip giltinė, kaip gražuolė, kaip juoda duobė). 6.1.2. Aptarti mirties baimės priežastis. 6.1.3. Nurodyti tam tikras psichologines taisykles, kaip kalbėtis su žmogumi, norint padėti jam išgyventi.
7. Tikintis žmogus	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Tolerancija. Esminis gebėjimas Racionaliais svarstymais ugdytis toleranciją ir pagarbą tikinčiajam arba kitatikiui.	
7.1. Analizuoti tikinčių žmonių tikėjimo prielaidas, išgirsti jų argumentus arba formuluoti savuosius. Interpretuoti frazę „Dievas mirė“. Skirti nuoširdų tikėjimą ir šarlatanizmą.	7.1.1. Paaiškinti tikėjimo ir filosofijos santykį. Nurodyti įvairių religinių simbolių ypatybes. 7.1.2. Paaiškinti sekuliarizacijos priežastis. 7.1.3. Paaiškinti religijos ir sekuliarizacijos santykį vertybiniu aspektu.

8. Mylintis žmogus

<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> • Atsakomybė. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Vertinti meilę kaip kovos, susvetimėjimo ir priešiško alternatyvą.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>8.1. Skirti meilės žmogui ir erotinės meilės aspektus.</p> <p>Lyginti meilę ir draugystę. Nurodyti įvairiausias meilės rūšis.</p>	<p>8.1.1. Žinoti teorijas tų mąstytojų, kurie manė, kad meilė, o ne kova yra svarbiausias žmogaus prigimties bruožas (N. Hartmannas, V. Franklis, M. Scheleris).</p> <p>8.1.2. Žinoti kai kurias erotinės meilės ypatybes, gebėti skirti meilę ir fizinę aistrą.</p> <p>8.1.3. Paaiškinti galimas meilės sąsajas su kitais žmogaus fenomenais: nuosavybės aistra (F. Nietzsche), baime (E. Ionesco), donžuanizmu (A. Camus).</p>
<h2 style="text-align: center;">9. Kuriantis žmogus</h2>	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kūrybingumas. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Interpretuoti kūrybą kaip egzistencinio betiksliskumo, susvetimėjimo, priešiško alternatyvą. Analizuoti estetinio skonio ir kūrybos vaidmenį asmens tapatumui.</p>	
<p>9.1. Apmąstyti kūrybos esmės, sąmoninių kūrybos išteklių, svajonių, grožio ir formos santykio ypatybes.</p> <p>Vertinti gėrio ir grožio skirtumus ir galimus panašumus, gebėti iškelti klausimą apie grožio ir vartojimo santykį.</p>	<p>9.1.1. Paaiškinti pagrindines estetikos teorijas.</p> <p>9.1.2. Skirti <i>kalokagatijos</i> principą nuo formalistinės estetikos ypatumų, grožį sieti su emocijomis.</p> <p>9.1.3. Paaiškinti, kaip kūryba siejasi su originalumu.</p> <p>9.1.4. Svarstyti klausimus – ar kūryba iš tiesų yra tik noras atsikratyti sąmonės įtampos? Ar kūryba galima be žmogaus kaip jos objekto? Kas yra formalistinio meno kūrybos dehumanizacija?</p> <p>9.1.5. Stengtis atsakyti į klausimą, koks menas jam yra priimtinausias ir kokiai estetikos teorijai jis simpatizuoja.</p>

9.4.2. Turinio apimtis

Programa pateikia platų filosofinių problemų spektrą. Mokytojai gali jį siaurinti arba savo nuožiūra pasirinktą vieną ar kitą žmogaus fenomeną išnagrinėti nuodugniau.

- Filosofija kaip gyvenimo būdas.
- Žmogaus mįslė.
- Dirbantis žmogus.
- Žaidžiantis žmogus.
- Kovojuantis žmogus.
- Mirštantis žmogus.
- Tikintis žmogus.
- Mylintis žmogus.
- Kuriantis žmogus.

9.4.3. Vertinimas

Mokyklos taryba, remdamasi Bendraisiais ugdymo planais, priima sprendimą, kaip vertinti filosofijos pasiekimus 11–12 klasėse: tradiciškai vertinti pažymiais, įskaita ar kaupiamuoju balu. Pasirinkus kaupiamąjį vertinimą mokiniai būtų vertinami už pastangas, aktyvų dalyvavimą ir apibrėžtą atsiskaityti skirtų darbų skaičių (pavyzdžiui, referatą, esė, pranešimą, diskusiją, teksto analizę ir interpretaciją ir t. t.). Aktyviai besimokantis mokinys, atsiskaitęs už nustatytą darbų skaičių, gautų aukščiausią įvertinimą (balą, pažymį) tuo atveju, jeigu darbų kokybė atitiktų šioje programoje nurodytus pasiekimus.

10. Religijotyra – socialinio ugdymo dalis

10.1. Paskirtis

10.1.1. Įvairios religijotyros atšakos priskiriamos humanitariniams arba socialiniams mokslams, o kaip bendrojo lavinimo mokyklų aukštesniųjų klasių mokiniams skirtas dalykas religijotyra yra socialinio ugdymo dalis.

10.1.2. Šiuo religijotyros kursu siekiama ne vien suteikti enciklopedinio pobūdžio žinių apie pasaulio religijas, bet pirmiausia sudaroma galimybė mokiniams susipažinti su Lietuvos religinių bendrijų dvasinėmis vertybėmis ir bendruomeninio gyvenimo patirtimi. Savo šalies dvasinio paveldo pažinimas turėtų paskatinti mokinių pozityvų, kritinį mąstymą, atsakingą toleranciją ir brandinti tautinę savimone. Kartu skatinamas intelektualus, pilietiškas, atviras kitokiems mokinių požiūris į kitų Europos Sąjungos ir pasaulio religijų išpažinėjus, jų pažiūras, dvasines ir kultūros vertybes.

10.1.3. Dalyko metodologija grindžiama religijos sociologijos ir fenomenologijos įžvalgomis. Mokiniai ypač skatinami ištraukti iš savo gyvenamosios vietovės dvasinio paveldo tyrinėjimus, apimančius moralinių, socialinių ir politinių idėjų, menų, visuomeninės veiklos ir materialinės kultūros aspektus. Nors šių tyrinėjimų pagrindinis objektas yra Lietuvoje veikiančių religinių bendruomenių gyvenimo ypatumai, netikslinga susiaurinti dalyko pavadinimą iki „Religijos Lietuvoje“ ar panašaus, nes ši religijotyros programa apima svarbias religijotyros įvado temas ir viso kurso eigoje skatina jas prisiminti. Be to, programa remiasi ne tik Lietuvos, bet ir archainių kultūrų, žymių pasaulio religijų istorijos ir naujausios raidos kontekstu.

10.1.4. Religijų istorijos studijose paprastai remiamasi chronologijos principu, nėra visuotinai priimtos religijų klasifikavimo sistemos. Šioje programoje turinio apimtyje nurodytos temos išdėstytos remiantis iš dalies Lietuvos istorijos raida. Atsižvelgiama į tai, kad ortodoksinė krikščionybė lietuvių žemes pasiekė ne vėliau nei vakarietiškoji (pavyzdžiui, kunigaikščio Algirdo dvariškiai buvo stačiatikiai), o ir prielaidos krikštui pirmiau buvo kuriamos remiantis bizantiškąja tradicija. Šiuo metu ortodoksinė krikščionybė yra išlaikiusi daug senojo religingumo bruožų, todėl mokiniams pirmiau siūloma susipažinti su Rytų, o paskui su Vakarų krikščionyste. Judaizmo, karaizmo ir islamo išpažinėjai buvo žinomi Lietuvos žemėse taip pat labai seniai, krikščionybei dar neįsitvirtinus, be to, šios religijos yra itin susijusios. Todėl tokia temų seka yra logiška, nepaisant to, kad islamo religija jaunesnė už krikščionybę.

10.1.5. Jokia religija ar įsitikinimai neturėtų būti iškeliami aukščiau kitų religijų ar įsitikinimų, nei pažeisti visuotinai priimtų žmogaus teisių ir laisvių. Kita vertus, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymu ir sąžinės laisvę garantuojančių tarptautinių konvencijų nuostatomis, jokia religija neturėtų būti ignoruojama, stumiami iš viešojo gyvenimo, o jos išpažinėjai diskriminuojami ar kitaip žeminami.

10.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

10.2.1. Tikslas – skatinti mokinius ugdytis kultūrinę savimone ir kompetenciją: supratimą apie kiekvienos kultūros ir religijos savitumą, nelygstamą vertingumą, puoselėti savo kultūrą integruojant tradicinių religijų autentišką patirtį, įgyti naujų žinių ir ugdytis kritinę refleksiją. Taip pat siekiama skatinti atsakingą toleranciją visoms religijoms (religiniams fenomenams, tikėjimams, pasaulėžiūroms) ir jų išpažinėjams kaip pamatinę pilietinio tapatumo ir tarpkultūrinio dialogo vertybę.

10.2.2. Uždaviniai

Siekiant religijotyros ugdymo tikslo keliami šie uždaviniai:

- supažindinti mokinius su religijotyros objektu, svarbiausiomis sąvokomis, kryptimis, metodologija, tyrimų problemomis;
- supažindinti su devyniomis *tradicinės religinės bendrijos* statusą Lietuvos Respublikoje turinčiomis religijomis: jų kilme, istorija, reikšmingomis asmenybėmis, šventraščiais, doktrinomis, tradicijų ir bendruomeniškumo ypatumais;
- parengti ir atlikti etnografinius, kraštotyros ir kitus mokinių galimybes atitinkančius tyrinėjimus, susijusius su jų gyvenamosios teritorijos (apylinkės, krašto) religinio gyvenimo paveldu;
- organizuoti pažintines ekskursijas į vietas, kuriose yra reikšmingi Lietuvos dvasinio religinio paveldo objektai;

- aptarti sekuliarizmo, pasaulietiško ir naujojo religingumo tendencijas (žmogaus teises, susijusias su tikėjimo laisve, tikinčiųjų ir netikinčiųjų diskriminacijos ir religijos stūmimo iš viešojo gyvenimo realijas, valstybės neutralumo religinių bendrijų atžvilgiu principus, religinių bendrijų autonomijos iššūkius);
- remiantis įgyta informacija, apibendrinti ir palyginti ikikrikščioniškojo, krikščioniškojo ir alternatyviojo religingumo bruožus, aptarti religinio dvasingumo sąsajas su etinėmis, estetinėmis, socialinėmis, politinėmis ir tarptautinių santykių vertybėmis.

10.2.3. Struktūra

Remiantis vidurinio ugdymo bendrosiomis programomis, mokinių religijotyros dalyko pasiekimai gali būti išreikšti kaip vertybinės nuostatos, gebėjimai, žinios ir supratimas.

Ugdomos vertybinės nuostatos turėtų būti susijusios su pagarba asmens sąžinės laisvei ir saviraiškai, taip pat pagarba socialinių grupių tautiniam, religiniam ir kultūriniam tapatumui ir savito gyvenimo būdo puoselėjimui. Vertybinės mokinių nuostatos turėtų atspindėti atviros pilietinės visuomenės nusistatymą, kuriam nepriimtini rasizmas, nacionalizmas, ksenofobija, fanatizmas ar provincialios netolerancijos apraiškos.

Gebėjimai turėtų apimti tam tikras praktines kompetencijas atlikti paprastus mokyklos ir gyvenamosios aplinkos tyrimus – rasti kraštotyrinės medžiagos bibliotekoje ar interneto šaltiniuose, nagrinėti religines ar pasaulėžiūrinės mažumas ir jų būklę, tinkamai bendrauti su įvairių religijų ir įsitikinimų žmonėmis, korektiškai elgtis įvairių religijų šventovėse ir šventose vietose. Parengti ir atlikti nesudėtingas apklausas tiriant bendraamžių ir kitų asmenų požiūrį į įvairius religijų bei sąžinės laisvės aspektus.

Analitiniai gebėjimai turėtų reikštis kaip mokinių gebėjimas aptarti, sugretinti, palyginti, analizuoti, interpretuoti, argumentuoti, įvertinti su religijomis ir pasaulėžiūra susijusius dalykus.

Žinios ir supratimas – tai esminės šios religijotyros programos informacijos apie religijas ir jų išpažinėjus suvokimas ir gebėjimas korektiškai apibūdinti pagrindinius religinius reiškinius, svarbiausių religijų istorijos faktų žinojimas.

Religijotyros ugdymo turinys skirstomas į tris dalis:

Religijotyros įvadas. Tai pažintis su religijotyros kilme, struktūra, metodologiniais principais, atšakomis, svarbiausiomis sąvokomis ir pamatine problematika. Ši kurso dalis palanki tikėjimo ir netikėjimo, mitologinio ir istorinio pasaulio suvokimo alternatyvoms aptarti, egzistenciniams žmogaus tapimo klausimams analizuoti.

Tradicinės Lietuvos religijos. Atsižvelgiant į tai, kad religijotyros dalykui 11–12 klasėse skirta nedaug valandų, nesiekama išsamiai akademiškai supažindinti šių klasių mokinius su pasaulio religijomis. Todėl daugiausia dėmesio siūloma skirti devynioms *tradicinės religinės bendrijos* statusą Lietuvos Respublikoje turinčioms religijoms ir tų religinių bendruomenių paveldui mūsų šalyje. Mokydamiesi dalyko pagal šią programą mokiniai gali ne tik susipažinti su minėtų religijų istorijos faktais, bet ir dalyvauti projekcinėje kraštotyrinėje veikloje, taip pat taikyti tiriamosios veiklos metodus susipažindami su mokyklos ir jos aplinkos bei rajono (srities, krašto, šalies) religinės dvasinės kultūros paveldu.

Naujasis religingumas. Tai pažintis su tradicinių religijų kaitos tendencijomis, naujų religinių judėjimų ir bendruomenių, taip pat sektantizmo apraiškomis ir dėl to kylančiais socialiniais padariniais. Naujojo religingumo tematika palanki aptarti aktualius asmens ir visuomenės religingumo klausimus, taip pat geriau suvokti žmogaus teisių ir tapatybės problemas besikeičiančioje demokratinėje visuomenėje.

10.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

10.3.1. Integravimo galimybės

Religijotyros kaip socialinio ugdymo dalyko paskirtis – padėti mokiniams geriau pažinti visuomenės, savo šalies socialines kultūrinės sąlygas, taip pat Europos ir pasaulio kultūrų, religijų ir pasaulėžiūrų įvairovę ir kurti prielaidas pilietinei, teisei lygių galimybių visuomenei ir darniam asmenybės santykiui su savimi. Todėl ypač pabrėžtinai religijotyros ir istorijos, kalbų, geografijos, psichologijos, filosofijos, dorinio, meninio, teisinio ugdymo sąryšis.

10.3.2. Ugdymo gairės

Rekomenduojamas fenomenologinis požiūris į religinius reiškinius ir sociologiniai tyrimo metodai, kurie turėtų padėti ugdytis pagarbų požiūrį į savo ir kiekvieno kito žmogaus religinę patirtį ir pasaulėžiūrą. Tikėji-

mas (institucinės religijos ar privatūs tikėjimai) arba netikėjimas (laisvamanybė, pasaulėžiūrinis ateizmas ar indiferentiškumas) yra ypač jautri asmenybės ir visuomenės sritis, todėl neturėtų būti supaprastinamas, išjuokiamas ar tapti diskriminacijos požymiu.

Patraukliai suformuluoti dalyko (pamokos, projekto) tikslai tampa reikšminga paskata mokiniams veikti iniciatyviai, kūrybingai. Tai ypač išryškėja, kai sudaromos sąlygos patiems mokiniams pastebėti jų aplinkoje esamas problemas, sudaryti galimos veiklos planus, dirbti grupelėse, lankytis pasirinktuose objektuose ir panašiai.

10.3.3. Mokymosi aplinka

Sudarius sąlygas mokiniams pasirinkti ir sėkmingai mokytis religijotyros dalyko mokiniai turėtų:

- savo žodyną praturtinti religijotyroje vartojamomis sąvokomis ir terminais;
- įgyti žinių apie tradicines Lietuvos religines bendrijas, naujuosius religinius judėjimus, susipažinti su objektyvios informacijos apie religijas šaltiniais ir įgusti jais remtis;
- įgyti patirties rengiant etnografinius ar nesudėtingus sociologinius tyrimus, susijusius su dvasinės kultūros paveldu;
- gebėti korektiškai charakterizuoti žymiąsias pasaulio religijas ir svarstyti jų problemas;
- išsiugdyti tolerantišką, pagarbų požiūrį į pasaulio religijas, savitų religinių ir pasaulėžiūrinių įsitikinimų išpažinėjus.

10.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

10.4.1. Mokinių pasiekimai

1. Religijotyros įvadas	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pagarbiai vertinti religingumo fenomeną kaip žmonijos dvasinio ir kultūros paveldo dalį. • Siekti moksliniam požiūriui būdingo nešališkumo įvairių religijų ir pasaulėžiūrų atžvilgiu. • Domėtis žmonių įsitikinimais, religijomis, tikėjimais. <p>Esminis gebėjimas Svarstyti ir analizuoti religijų fenomeną religijotyros požiūriu.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
Kelti klausimus apie religijų kilmę, religinės sąmonės ypatumus.	Pateikti ir kritiškai įvertinti kai kurias religijų kilmės ir raidos teorijas.
Aptarti skirtingų ir prieštaringų požiūrių – indiferentiškos, laisvamaniškos, mokslinės, ateistinės ir religinės pasaulėžiūros koegzistavimo ir dialogo tarp jų reikšmę.	Suvokti įvairių įsitikinimų, religijų bei tikėjimų žmonių dialogo svarbą. Suvokti ir paaiškinti religinės tolerancijos esmę.
Svarstyti religijotyros problemas remiantis svarbiausiais šio mokslo metodologiniais principais.	Moksliniu požiūriu korektiškai apibūdinti žymesnes religijas, suvokti jų glaudų ryšį su visuomene.
Diskutuoti religijų istorijos, filosofijos, psichologijos, sociologijos, fenomenologijos klausimais.	Žinoti ir diskusijose remtis adekvačiais religijos apibrėžimais, aiškinti religijų klausimus atsizvelgiant į tam tikras religijotyros kryptis.
Skaityti ir analizuoti kai kurių mitų tekstus.	Paaiškinti žymesnių mitų prasmę. Suvokti mito reikšmę archainėse visuomenėse.
2. Tradicinės Lietuvos religijos	
<p>Nuostatos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Siekti plačiau ir nuodugniau pažinti Lietuvos ir pasaulio religijas. • Domėtis Lietuvos religinių bendruomenių dvasiniu, socialiniu ir kultūros paveldu. • Ugdyti pagarbų, tolerantišką požiūrį į religijas. <p>Esminis gebėjimas Kompetentingai, tolerantiškai svarstyti tradicinių Lietuvos religijų statusą turinčių religinių bendrijų istorijos ir šiandienos būklės klausimus.</p>	

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
Kelti klausimus ir remtis moksliniais religijų istorijos informacijos šaltiniais.	Įgyti žinių apie svarbiausias pasaulio religijas, jų kilmę ir sklaidą.
Skaityti ir aiškintis įvairių religijų šventuosius ir kitus svarbius tekstus.	Analizuoti ir suvokti šventraščių tekstų prasmes.
Lyginti ir svarstyti įvairių religijų istorijos faktus.	Aptarti religijų kilmės, ryšių, dialogo ir kitų vertybių klausimus.
Aptarti tradicinių Lietuvos religijų ir jų bendrijų istorijos bei dabartinės būklės klausimus Lietuvoje ir kitose šalyse.	Apibūdinti tradicinių Lietuvos religijų kilmę, raidą, būklę, statusą, vertybinę indėlį Lietuvos Respublikoje, Europoje, pasaulyje.

3. Naujasis religingumas

Nuostatos:

- Siekti žinių apie naujojo religingumo fenomeną, tendencijas, sklaidą.
- Ugdytis atsakingą, tolerantišką, pilietinį požiūrį į naujuosius religinius judėjimus.
- Ugdytis, stiprinti savo moralinį, pilietinį, tautinį, pasaulėžiūrinį tapatumą, suvokiant savo kaip Lietuvos piliečio, taip pat Europos Sąjungos ir pasaulio visuomenės nario atsakomybę.

Esminis gebėjimas

Svarstyti ir vertinti tradicinių bei naujųjų religinių judėjimų vaidmenį Lietuvos ir kitų šalių visuomenių kontekste. Įsisąmoninti savo tapatumą, remiantis pagrindinėmis demokratinėse visuomenėse ginamomis vertybėmis.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
Kelti klausimus apie naujojo religingumo apraiškas, jų kilmę, raidos tendencijas.	Aptarti naujojo religingumo reiškinių, svarstyti aktuales naujojo religingumo klausimus.
Rasti patikimus (objektyvius, nešališkus) informacijos apie naujuosius religinius judėjimus šaltinius ir jais remtis.	Apibūdinti žymesnius Lietuvos ir kitų šalių naujuosius religinius judėjimus ir jų sukeltus moralinius socialinius padarinius.
Pastebėti, atpažinti, analizuoti, klasifikuoti naujuosius religinius judėjimus.	Žinoti, suprasti bendruosius ir specifinius naujųjų religinių bendruomenių požymius.
Intelektualiai ir tolerantiškai diskutuoti apie tradicinių ir naujųjų religinių judėjimų įtaką asmenybei ir socialinei aplinkai.	Suvokti tradicinių ir naujųjų religinių bendruomenių patrauklumo ir atgrasumo veiksnius, teigiamybes ir galimus pavojus moraliniu, psichologiniu, sveikatos, ekonominiu, politiniu ir kitais aspektais.
Pagrįsti sąžinės laisvės, religijų laisvės ir tolerancijos principų svarbą asmenybės tapatumui.	Aptarti ir suvokti svarbiausių žmogaus teisių – sąžinės, žodžio laisvės reikšmę demokratinėse visuomenėse.

10.4.2. Turinio apimtis

Metodologiniai religijotyros pagrindai.

Religija ir tikėjimas asmens patirties ir sociumo kontekste. Mokslas ir tikėjimas. Pasaulėžiūra, religinis tikėjimas ir netikėjimas. Religija „iš vidaus“ ir „iš išorės“. Tyrėjų neutralumo, objektyvumo ir supratimo problemos.

Religijotyros sklaida.

Religijų istorija, religijos filosofija, religijos psichologija, religijos sociologija, religijos fenomenologija ir jų tyrimo bei pažinimo metodai.

Religijos apibrėžtis.

Mitologijos įvadas.

Mito vaidmuo senosiose kultūrose. Mitologemos. „Tikri“ ir „netikri“ mitai, naujieji socialiniai mitai.

Baltų genčių mitų bruožai ir tikėjimo metmenys.

Judaizmas. Tauta, religija, įstatymas, papročiai. Tora. Judaizmo istorija, šventosios vietos. Judaizmo atšakos. Judaizmas Lietuvoje.

Islamas. Kuranas (Koranas), Suna ir Šaryja (Šariatas). Islamo istorija, doktrina ir šventosios vietos. Islamo atšakos. Musulmonai sunitai Lietuvoje.

Karaizmas. Kilmė, šventosios knygos, doktrina ir papročiai. Karaimų istorija ir šventosios vietos. Karaimai Lietuvoje.

Ortodoksinė krikščionybė (stačiatikybė). Istoriniai Rytų krikščionybės centrai. Šventasis Raštas, doktrina ir liturgija. Ikona. Šventieji. Šventosios vietos. Stačiatikiai Lietuvoje.

Ortodoksai sentikiai (nereformuota stačiatikybė). Stačiatikių sentikių istorija, doktrina ir liturgija. Stačiatikiai sentikiai Lietuvoje.

Graikų apeigų katalikybė. Istorija, doktrina, liturgija, šventosios vietos. Graikų apeigų katalikai Lietuvoje.

Lotynų apeigų (Romos) katalikybė. Šventasis Raštas, tradicija, kunigystė, popiežystė. Doktrina, liturgija, bendruomeniškumas, šventosios vietos. Romos katalikai Lietuvoje.

Reformuota krikščionybė. Evangelikai liuteronai: istorija, Biblijos vaidmuo, doktrina, liturgija, bendruomeniškumas. Evangelikai liuteronai Lietuvoje.

Evangelikai reformatai: istorija, Biblijos vaidmuo, doktrina, liturgija, bendruomeniškumas. Evangelikai reformatai Lietuvoje.

Kitos krikščioniškosios (protestantiškosios, neoprottestantiškosios, nenedominacinės) bendruomenės ir sąjūdžiai Lietuvoje. Ekumenizmas.

Naujojo religingumo apraiškos ir naujų religinių bendruomenių raidos tendencijos Lietuvoje, Europos Sąjungoje, pasaulyje. Orientalistinės religinės grupės ir judėjimai, jų doktrinos ir gyvenama. Krikščioniškosios kilmės religinės grupės ir judėjimai, jų doktrinos ir praktikos ypatumai. Psichologinio savęs tobulinimo bei gydymo krypties religiniai ir tariami religiniai judėjimai ir grupės. Lietuvos masonų pasaulėžiūros bruožai. Okultizmas, astrologija, spiritizmas, magija. „New Age“ dvasingumas. „Lietuviškosios“ kilmės naujojo religingumo grupės. Naujoji pagonybė ir ekologinis dvasingumas. Raganavimas. Satanizmas kaip maištinga saviraiška ir kaip religija.

10.4.3. Vertinimas

Mokinių pasiekimai religijotyros srityje turėtų būti ypač atsargiai ir apgalvotai vertinami, nes religijotyros objektas – religijų įvairovė – yra glaudžiai susijęs su intymiausia žmonių patirtimi (artimųjų prisiminimai, moraliniai ir religiniai išsipareigojimai, šalies istorija, šeimos ir bendruomenės vertybės ir t. t.). Kitaip nei kitų mokslų objektai, religijotyros objektas nėra nei abstraktus, nei savaime neutralus. Todėl pedagogai ir religijotyra mokyti pasirinkę mokiniai turėtų itin daug dėmesio skirti pagrindiniams šio mokslo metodologiniams principams – siekti pagarbaus neutralumo, objektyvumo ir nešališko supratimo.

Mokinių pasiekimų vertinimo kriterijai turėtų būti visiems aiškūs, kartu su mokiniais aptarti. Siūloma vertinti:

- religijotyros žinias, kaip naują atrastą, įsimintą ir suvoktą informaciją (sąvokas, apibrėžimus, religijų istorijos faktus, teorijas, vertybes);
- religijotyros gebėjimus – įgytas žinias taikyti svarstymuose, diskusijose, analizuojant, vertinant. Ypač svarbus gebėjimas inicijuoti, palaikyti dialogą su įvairių pažiūrų (pasaulėžiūrų, religijų) atstovais, korektiškai tyrinėti įvairių religinių grupių (bendruomenių) dvasinį ir kultūros paveldą;
- mokinių veiklą – dalyvavimą rengiant ir įgyvendinant tiriamuosius projektus, iniciatyvas skatinant tolerantišką ir pagarbų požiūrį į įvairių įsitikinimų, pasaulėžiūrų, religijų asmenis ir jų institucijas, taip pat jų vertybes.

11. Psichologija – socialinio ugdymo dalis

11.1. Paskirtis

11.1.1. Psichologijos dalykas vidurinėje mokykloje yra socialinio ugdymo dalis. Psichologijos dalyko programa yra pagrindinės mokyklos psichologijos dalyko programos tęsinys.

11.1.2. Psichologijos dalyko paskirtis – ugdyti mokinių bendrąsias ir dalyko kompetencijas: supažindinti mokinius su pagrindinėmis psichologijos sritimis ir jų žinių pagrindais ir rengti mokinius šias žinias taikyti kasdieniame gyvenime, mokant geriau suprasti save ir kitus, analizuoti psichologines žmonių elgesio priežastis, planuoti, tobulinti savo veiklą, numatyti ateities pasirinkimus.

11.1.3. Psichologijos dalykas vidurinėje mokykloje yra pasirenkamas. Mokinys gali rinktis psichologijos dalyką vidurinėje mokykloje neatsižvelgdamas į tai, buvo ar nebuvo pasirinkęs jį pagrindinėje mokykloje.

11.1.4. Modulis „Psichologija“ yra pagrindinės mokyklos psichologijos dalyko programos tęsė: išlaikoma ta pati loginė dalyko žinių struktūra. Tačiau programos kokybiškai skiriasi. Vidurinės mokyklos programa supažindina su dalyko specifika, todėl psichologijos žinios pateikiamos ne tik kaip įrankis, priemonė pragmatiškiems tikslams siekti, bet ir kaip galimų studijų objektas. Šis modulis parengtas pagal pakoreguotą Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2002 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 1465 patvirtintą programą.

11.1.5. Modulis „Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija“ skirtas padėti mokiniui suprasti psichologinius šeimos funkcionavimo dėsnius ir paskatinti į šią gyvenimo sritį žiūrėti kaip į vieną svarbiausių asmeninės kūrybos ir vidinio tobulėjimo sričių. Nors, kaip rodo tarptautiniai tyrimai, daugelis jaunų žmonių nori sukurti laimingą šeimą, šeimos santykiams pasaulyje ir mūsų šalyje išgyvenant krizę, neretai tokia galimybė yra netikima.

11.1.6. Psichologijos programoje nurodomi dalyko tikslai ir uždaviniai, struktūra, ryšiai su kitais dalykais, ugdymo gairės, mokymosi aplinka, mokinių pasiekimai, ugdymo turinys, vertinimas. Taip pat nurodomi mokinių pasiekimai (žinios ir supratimas, gebėjimai, nuostatos), kurių tikimasi baigiant vidurinę mokyklą. Mokytojai, atsižvelgdami į mokinių poreikius, gebėjimus ir pasiekimų lygį, mokymo(si) sąlygas mokykloje, pritaiko psichologijos ugdymo turinį klasei (mobiliajai grupei) ir pavieniams mokiniams. Ugdymo turinys mokytojo planuojamas mokslo metams ir trumpesniems laikotarpiais (temai, pamokai).

11.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

11.2.1. Tikslas

Dalyko tikslas – sudaryti galimybę mokiniams, pasirinkusiems mokytis psichologijos dalyko, plėtoti bendrąsias ir dalyko kompetencijas, ugdyti pozityvų mokinių požiūrį į psichologijos mokslo žinių taikymą asmeniniame gyvenime.

11.2.2. Uždaviniai

Mokiniai susipažįsta su psichologijos žinių – pažinimo, asmenybės, socialinės psichologijos – pagrindais.

Mokiniai analizuoja, tyrinėja ir pažįsta individualius savo ir kitų žmonių ypatumus, tarpasmeninių santykių dėsningumus, apmąsto savo požiūrį į gyvenimo reiškinius ir mokosi pagrįsti jį psichologijos argumentais, kritiškai vertinti populistines psichologines interpretacijas.

Mokiniai ugdomi nuostatą taikyti psichologijos žinias ir praktinius įgūdžius savo asmenybei tobulinti, gyvenimo efektyvumui didinti, problemoms spręsti, pozityviai vertinti psichologinę pagalbą ir prireikus ją pasinaudoti.

11.2.3. Dalyko struktūra

11.2.3.1. Vidurinės mokyklos psichologijos dalyko programą sudaro du savarankiški moduliai: „Psichologija“ ir „Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija“. Mokykla pasirenka vieno iš modulių programą.

11.2.3.2. Modulio „Psichologija“ programa supažindina su pagrindinėmis psichologijos sritimis ir jų žinių pagrindais, psichologų profesijos ir praktinio darbo ypatybėmis. Mokiniai skatinami susipažinti su psichologinės pagalbos sau ir kitiems galimybėmis, ugdytis pozityvią nuostatą į ją ir gebėjimus prireikus pasinaudoti tinkamais pagalbos būdais.

11.2.3.3. Modulis „Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija“ yra naujas. Modulio programa paremta asmenybės ir bendravimo psichologijos žiniomis, susitelkiama į psichologinę asmenybės dinamiką konkrečioje – draugystės, meilės ir šeimos – srityje.

11.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

11.3.1. Integravimo galimybės

11.3.1.1. Psichologijos dalyko turinys gali būti integruojamas su dorinio ugdymo turiniu. Kai kurios psichologinės temos yra integruotos į etikos dalyko modulių programas „Šeimos etika“ ir „Filosofinė etika“. Todėl kai kurioms temoms gali būti naudojami tie patys šaltiniai. Dalykus sieja panašūs mokymo metodai.

11.3.1.2. Su kitais socialinio ugdymo dalykais psichologiją sieja dalis bendrų tikslų ir temų: žmogaus socialumo pažinimas, individualistinių egoistinių ir prosocialių nuostatų konfliktų sprendimas, grupių psichologijos ir jos vaidmens istorijoje pažinimas.

11.3.1.3. Psichologijos dalyko programoje yra temų, kurios gali būti integruojamos su literatūra bei filosofija, nes jas sieja universali gyvenimiška bei egzistencinė problematika ir panašūs žmogaus prigimties klausimai.

11.3.1.4. Menų disciplinos artimos psichologijos dalyko mokymui kai kuriais metodais ir tikslais (kūrybingumo, spontaniškumo, saviraiškos, individualumo ugdymo).

11.3.1.5. Su gamtos mokslais psichologiją sieja žmogaus raidos dėsningumą, biologinio prado ir gamtinio determinizmo pažinimas.

11.3.2. Ugdymo gairės

11.3.2.1. Psichologijos dalyko pamokose svarbu sudaryti sąlygas mokiniams įgyti asmeninio patyrimo. Tai įmanoma tik tuo atveju, jei mokiniai per pamoką yra aktyvūs. Aktyvumas gali būti dvejopas: vidinis (stebėjimas, klausymas, išgyvenimas, prisiminimas, įsivaizdavimas, kūryba, apmąstymas, vertinimas, sprendimų priėmimas, savianalizė) ir išorinis (kalbėjimas, rašymas, piešimas, vaidinimas, diskutavimas, tyrimų medžiagos rinkimas). Mokytojai turėtų skatinti ir vidinį aktyvumą, kaip suteikiantį kryptį asmenybės raidai, ir išorinį aktyvumą, kaip ugdantį saviraišką, socialinius gebėjimus ir tarpasmeninius ryšius.

11.3.2.2. Mokant psichologijos dalyko teorinę informaciją turi būti nuolat derinama su praktine mokinių veikla: įvairių įgūdžių ir gebėjimų ugdymo pratimais, savianalize, problemų sprendimu įvairaus dydžio grupėse, projektais, tyrimais. Mokytojams rekomenduojama planuojant ugdymo turinį teorines dalis iš karto sieti su praktinėmis. Todėl psichologijos mokytojai turėtų būti ne tik teoriškai pasirengę specialistai, bet ir pedagogai, sugebantys vadovauti įvairiai veiklai (individualiai, grupei, vaidybinei, kūrybinei, tiriamajai).

11.3.2.3. Teorinės žinios per psichologijos pamokas gali būti pateikiamos paskaitų ir savarankiškų teksto studijų būdu. Apie sužinotus faktus gali būti referuojama, jie gali būti aptariami, aiškinami. Dėl nepakankamos mokinių pažinties su psichologija teoriniams aspektams aptarti nelabai tinka diskusijų metodas, tačiau jis gali būti taikomas praktinėms problemoms aptarti ir interpretuoti remiantis teorinėmis žiniomis. Teorija turėtų būti iliustruojama aktualiais pavyzdžiais iš mokinių patirties, mokyklinio gyvenimo, bendravimo, šeimos psichologijos. Svarbu mokinius mokyti stebėti, analizuoti, vertinti kasdienėje aplinkoje vykstančius psichologinius procesus.

11.3.2.4. Gali būti atliekamos tyrimo užduotys: savistabos ir kitų stebėjimo, apklausos žodžiu ir anketomis, paprastų mokyklinių eksperimentų, kai kurių testų (pavyzdžiui, intelekto, kūrybingumo). Mokiniai turėtų įgyti tyrimų duomenų analizės, interpretavimo, rezultatų pristatymo kitiems patirties. Visa tai gerina dalyko suvokimą ir supažindina su psichologų darbo etika ir specifika.

11.3.3. Mokymosi aplinka

Psichologijos pamokoms svarbi saugi, palanki atvirumui atmosfera ir nuolatinis grįžtamasis ryšys, padedantis mokiniui suvokti savo pasiekimus, palaikantis, skatinantis. Mokytojas, būdamas emociškai pozityvaus bendravimo modelis, turėtų jo išmokyti ir klasės bendruomenę. Tačiau psichologijos mokytojui svarbu kontroliuoti etinę situaciją pamokoje, kad mokinio atvirumas, asmeninių psichologinių problemų atskleidimas netaptų pamokos medžiaga. Pamokoje reikėtų vengti mokinio atliktų psichologinių testų rezultatų, savianalizės ar kitų asmeninių pasisakymų komentarų ar interpretacijų.

12.1. Modulis „Psichologija“

12.1.1. Tikslas, uždaviniai, struktūra

12.1.1.1. Tikslas.

Sudaryti galimybę mokiniams, pasirinkusiems mokytis psichologijos dalyką, plėtoti bendrąsias ir dalyko kompetencijas, susipažįstant su pagrindinėmis psichologijos sritimis ir žinių pagrindais.

12.1.1.2. Uždaviniai

Mokiniai susipažįsta su psichologijos žinių pagrindais: žmogaus pažintiniais ir emociniais procesais, asmenybės savybėmis ir raidos dėsniais, žmonių bendravimo dėsniniais.

Mokiniai analizuoja, tyrinėja ir pažįsta individualius savo ir kitų žmonių ypatumus, tarpasmeninių santykių dėsninumus, apmąsto savo požiūrį į gyvenimo reiškinius ir mokosi pagrįsti jį psichologijos argumentais, kritiškai vertinti populistine psichologines interpretacijas.

Mokiniai ugdomi nuostatą taikyti psichologijos žinias ir praktinius įgūdžius savo asmenybei tobulinti, gyvenimo efektyvumui didinti, problemoms spręsti, pozityviai vertinti psichologinę pagalbą ir prireikus ją pasinaudoti.

12.1.1.3. Struktūra

12.1.1.3.1. Modulio programos turinį sudaro keturios tarpusavyje susijusios ugdomosios veiklos sritys, leidžiančios mokiniams suprasti psichologijos dalyką kaip mokslo ir praktinių žinių sistemą, mokytis praktiškai taikyti žinias pažįstant save ir kitus žmones, tobulinti bendrąsias kompetencijas ir ugdytis vertybines nuostatas:

12.1.1.3.2. Psichologija – mokslinių ir praktinių žinių sistema. Mokiniai susipažįsta su psichologijos objektu, struktūra ir ryšiais su kitais mokslais. Mokosi suvokti skirtumus tarp kasdienių gyvenimiškų psichologinių pastebėjimų ir mokslinio žmogaus psichinių procesų ir elgesio studijavimo, ugdomi kritišką požiūrį į psichologines įvairių reiškinių interpretacijas. Mokiniai susipažįsta su psichologijos žinių taikymo praktika, psichologo darbo specifika, psichologinės pagalbos sistema. Formuojama pozityvi nuostata dėl psichologinės pagalbos.

12.1.1.3.3. Pažinimo psichologija. Mokiniai susipažįsta su dėmesio, pažinimo procesų mechanizmais, dėsniais. Nagrinėja informacijos įsiminimo, išlaikymo ir atgaminimo mechanizmus, mąstymo operacijas ir kalbos raidos dėsninumus, kūrybinės veiklos ypatumus, populiarias intelekto teorijas. Ugdomi supratimą apie individualius pažintinės veiklos skirtumus. Analizuoja savo individualius pažinimo procesus, susipažįsta ir išbando praktiškai kritinio, probleminio, kūrybinio mąstymo strategijas, vaizduotės žaidimus kūrybingumui ugdytis, emocijai įtampai mažinti, alternatyviems sprendimams ieškoti, dėmesio ir atminties lavinimo būdus, įvairias informacijos įsiminimo strategijas. Turi galimybę įvertinti savo patirtį, suprasti savo mokymosi stilių. Skatinami ieškoti būdų tobulinti savo galimybes.

12.1.1.3.4. Asmenybės psichologija. Mokiniai susipažįsta su populiariomis asmenybės teorijomis, analizuoja asmenybės raidos dėsninumus, mokosi atpažinti atskiras asmenybės savybes. Kartu ugdomas asmenybės kaip visumos supratimas. Siekiama, kad mokiniai suvoktų emocijų, motyvacijos esmę ir dėsninumus. Mokiniai susipažįsta su psichikos sutrikimų samprata, ugdomi psichikos sveikatos puoselėjimo nuostatą, analizuoja streso, nerimo priežastis ir mechanizmą kasdienėse ir sunkiose gyvenimo situacijose, susipažįsta su streso ir nerimo įveikimo būdais, sunkių išgyvenimų priėmimo ir raiškos būdais, emocijų ir asmenybinių sunkumų įveikimo būdais. Analizuoja savižudybių priežastis, gresiančios savižudybės požymius, susipažįsta su pagalbos būdais. Ugdomas psichologinis atsparumas, mokiniai analizuoja įvairių priklausomybių atsiradimo priežastis, susipažįsta su prevencijos principais. Mokiniai ugdomi savęs pažinimo ir saviugdosi įgūdžius.

12.1.1.3.5. Socialinė psichologija. Mokiniai susipažįsta su bendravimo ir socialinių santykių dėsniais, analizuoja sėkmingo bendravimo veiksnius ir bendravimo klaidas, asmens socialinės sąveikos grupėje ypatumus, gero grupės mikroklimato požymius. Ugdomi praktinius bendravimo, bendradarbiavimo, kasdienių gyvenimo ir bendravimo sunkumų įveikimo, konfliktų sprendimo įgūdžius. Ugdomas psichologinis atsparumas pokyčių keliamam nerimui, nesėkmėms, bendraamžių atstūmimui. Ugdoma pozityvi nuostata dėl psichologinės paramos sau ir kitiems.

12.1.1.3.6. Programoje pateikiamos galimos temos mokinių saviugdai ir nuorodos mokytojui, su kokia informacija apie psichologinės pagalbos sistemą mokinius reikėtų supažindinti.

12.2. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

12.2.1. Mokinių pasiekimai

1. Psichologija – mokslinių ir praktinių žinių sistema	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Savo ir kitų žmonių individualumą, elgesį, asmeninio gyvenimo reiškinius vertinti remiantis psichologijos mokslo žiniomis. Esminis gebėjimas <p>Kritiškai įvertinti įvairias psichologines interpretacijas bei praktikas ir skirti moksliskai pagrįstas žinias ir psichologinės pagalbos būdus.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Apibrėžti psichologijos žinių specifiką.	1.1.1. Apibrėžti psichologijos objektą. 1.1.2. Apibūdinti psichologijos sritis. 1.1.3. Išmanyti psichologijos ryšius su kitais mokslais ir apibūdinti jos vietą socialinių mokslų sistemoje. 1.1.4. Nurodyti taikomosios ir teorinės psichologijos skirtumus. 1.1.5. Analizuojant psichologijos tyrimo metodus, paaiškinti jų specifiką. 1.1.6. Išmanyti psichologinių tyrimų etikos reikalavimus. 1.1.7. Nurodyti ir paaiškinti psichologijos mokslinių žinių ir kasdieninio, buitinio psichinių reiškinių interpretavimo skirtumus.
1.2. Paaiškinti, kaip praktiškai taikomos psichologijos žinios.	1.2.1. Paaiškinti skirtumus tarp psichologo profesijos ir teikiamų paslaugų ir psichiatro, socialinio darbuotojo veiklos. 1.2.2. Išanalizuoti informaciją apie galimas psichologijos dalyko studijas ir psichologų veiklos sritis. 1.2.3. Išanalizavus psichologinės pagalbos specifiką, mokėti skirti moksliskai pagrįstas praktikas. 1.2.4. Ištirti psichologinės pagalbos galimybes mokykloje ir artimiausioje aplinkoje. 1.2.5. Išanalizuoti psichologijos žinių taikymo asmeniniame gyvenime galimybes.
2. Pažinimo psichologija	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> Gerbti savo ir kitų žmonių individualumą, siekti atskleisti individualias savo galias. Esminis gebėjimas <p>Įvertinti savo pažinimo procesus ir mokėti juos tobulinti.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Paaiškinti pagrindinius pažinimo procesų dėsningumus.	2.1.1. Paaiškinti dėmesio veikimo mechanizmą, žinoti dėmesio rūšis, paaiškinti individualius dėmesio skirtumus. 2.1.2. Paaiškinti jutimo organų veikimo principus, individualius jutimų skirtumus. 2.1.3. Paaiškinti bendruosius suvokimo dėsnius, skirtingo suvokimo priežastis. 2.1.4. Paaiškinti išiminimo, informacijos išlikimo trumpalaikėje ir ilgalaikėje atmintyje ir atgaminimo dėsningumus. 2.1.5. Paaiškinti mąstymo, kaip pažinimo proceso, ypatybes. Žinoti mąstymo operacijas. 2.1.6. Paaiškinti kalbos raidos dėsningumus, kalbos ir mąstymo ryšį. 2.1.7. Paaiškinti vaizduotės veikimo ir kūrybinio mąstymo principus. 2.1.8. Suprasti intelekto sąvoką, paaiškinti populiarias intelekto teorijas. 2.1.9. Paaiškinti mokymosi stiliaus sampratą, atpažinti pagrindinius mokymosi stilių požymius.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>2.2. Paaiškinti pažinimo procesų raidos sutrikimų priežastis, žinoti jų lavinimo būdus ir kompensavimo galimybes.</p>	<p>2.2.1. Analizuoti pažinimo procesų raidą ir galimus jos sutrikimus. 2.2.2. Analizuoti galimus dėmesio, jutimų, suvokimo sutrikimų kompensavimo būdus. 2.2.3. Analizuoti dėmesio ir atminties lavinimo principus, išbandyti dėmesingumo ugdymo ir įsiminimo gerinimo strategijas. 2.2.4. Analizuoti kritinio, probleminio, kūrybinio mąstymo lavinimo principus, išbandyti mąstymo tobulinimo strategijas. 2.2.5. Išbandyti vaizduotės taikymą kūrybingumui ugdytis, emocinei įtampai mažinti, alternatyviems sprendimams ieškoti. 2.2.6. Mokėti analizuoti savo pažinimo procesus, pažinti savo gebėjimų lygį, savo mokymosi stilių. 2.2.7. Išanalizuoti savo pažinimo procesų tobulinimo galimybes veiksmingesnių mokymosi būdų paieškai, ugdymosi spragoms ir problemoms šalinti.</p>
3. Asmenybės psichologija	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Suvokti žmogaus asmenybę kaip sudėtingą nedalomą visumą ir siekti atskleisti savąjį individualumą. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Atpažinti ir analizuoti emocijas, elgesio motyvus, asmenybės savybes ir išmanyti emocinių ir asmenybinių problemų sprendimo, asmenybės tobulinimo būdus.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
<p>3.1. Paaiškinti emocinių išgyvenimų svarbą žmogaus gyvenime.</p>	<p>3.1.1. Atpažinti pagrindines emocijas. 3.1.2. Paaiškinti fiziologinį emocijų pagrindą. 3.1.3. Atpažinti nežodinius emocijų požymius. 3.1.4. Paaiškinti emocijų ir jausmų įtaką bendravimui. 3.1.5. Paaiškinti emocinių išgyvenimų įtaką žmogaus fizinei ir psichikos sveikatai.</p>
<p>3.2. Paaiškinti elgesio motyvacijos dėsningumus.</p>	<p>3.2.1. Mokėti paaiškinti motyvacijos sąvoką. 3.2.2. Analizuoti ir palyginti pagrindines motyvacijos teorijas. 3.2.3. Mokėti atpažinti asmens poreikius, interesus, lūkesčius ir paaiškinti motyvuojantį jų poveikį. 3.2.4. Paaiškinti asmens tikslų, vertybių, prasmės poreikio motyvuojantį poveikį.</p>
<p>3.3. Nagrinėti asmenybę kaip sudėtingą nedalomą visumą.</p>	<p>3.3.1. Mokėti paaiškinti asmenybės kaip visumos sampratą. 3.3.2. Analizuoti ir palyginti populiarių psichologijos teorinių mokyklų asmenybės teorijas. 3.3.3. Paaiškinti asmenybės raidos dėsningumus. 3.3.4. Mokėti atpažinti esminius temperamento ir charakterio bruožus. 3.3.5. Paaiškinti asmens savęs suvokimo dėsnius. 3.3.6. Ištirti teigiamo ir neigiamo savęs vertinimo požymius.</p>
<p>3.4. Paaiškinti psichikos sveikatos esmę ir puoselėjimo svarbą.</p>	<p>3.4.1. Mokėti paaiškinti psichikos sveikatos sampratą. 3.4.2. Atpažinti ir apibūdinti pagrindinius psichikos sveikatos požymius. 3.4.3. Suvokti streso, nerimo poveikį psichikos sveikatai, paaiškinti jų kilimo priežastis, atpažinti streso ir nerimo požymius ir analizuoti streso ir nerimo įveikimo būdus. 3.4.4. Suvokti sunkių emocinių išgyvenimų (pokyčių, netekties, atstūmimo ir pan.) poveikį psichikos sveikatai, analizuoti sunkių išgyvenimų priėmimo, įveikimo būdus. 3.4.5. Suvokti savižudybių priežastis, analizuoti gresiančios savižudybės požymius, žinoti pagalbos būdus. 3.4.6. Suvokti priklausomybių atsiradimo priežastis, atpažinti psichologinius priklausomybių požymius, išanalizuoti priklausomybių prevencijos principus ir pagalbos būdus. 3.4.7. Paaiškinti psichikos ligų sampratą, suprasti psichoterapinės, psichiatrinės pagalbos esmę, paaiškinti psichikos ligonių gydymo ir socializacijos principus.</p>

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.5. Nurodyti asmenybės individualumo raiškos tobulinimo būdus.	3.5.1. Atpažinti ir analizuoti savo emocijas, išbandyti kelis socialiai priimtinus jų raiškos būdus. 3.5.2. Atpažinti ir analizuoti savo elgesio motyvus, išbandyti atsakingo elgesio ugdymosi būdus. 3.5.3. Analizuoti savo savivertę, išbandyti savivertės didinimo strategijas. 3.5.4. Paaiškinti psichologinio atsparumo įtampai, stresui, asmenybinėms krizėms, priklausomybėms ugdymosi būdus, išbandyti sau tinkamus psichologinio atsparumo ugdymosi būdus. 3.5.5. Analizuoti savęs pažinimo, saviugdos įgūdžius, išbandyti jų tobulinimo būdus.
4. Socialinė psichologija	
<p>Nuostata</p> <ul style="list-style-type: none"> Kurti pozityvius asmeninius santykius ir efektyvų bendravimą remiantis psichologijos žiniomis. <p>Esminis gebėjimas</p> <p>Suvokti bendravimo svarbą, gebėti analizuoti žmonių tarpusavio santykius ir taikyti veiksmingus socialinės sąveikos būdus.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.1. Analizuoti bendravimo proceso dėsningumus.	4.1.1. Paaiškinti komunikacijos sampratą. 4.1.2. Atpažinti pagrindinius žodinio bendravimo požymius. 4.1.3. Paaiškinti nežodinio bendravimo svarbą žmonių tarpusavio supratimui, atpažinti dažniausius nežodinio bendravimo ženklus. 4.1.4. Atpažinti sudedamąsias bendravimo proceso dalis, paaiškinti jų reikšmę bendravimo procese. 4.1.5. Nurodyti veiksmingo bendravimo veiksnius, atpažinti empatiją, grįžtamąjį ryšį, aktyvųjų klausymąsi.
4.2. Analizuoti žmonių tarpusavio santykių esmę.	4.2.1. Paaiškinti tarpusavio santykių sąvoką. 4.2.2. Analizuoti socialinio suvokimo įtaką tarpusavio bendravimui. 4.2.3. Paaiškinti socialinio suvokimo ypatumus ir žinoti jam įtaką darančius veiksnius (socialinis vaidmuo, stereotipai, nuostatos). 4.2.4. Atpažinti žmonių tarpusavio santykius (bendradarbiavimo, altruistinio elgesio, manipuliacijos, „agresoriaus ir aukos“ santykį).
4.3. Paaiškinti bendravimo socialinėje grupėje ypatumus.	4.3.1. Suprasti socialinės grupės sąvoką, palyginti formalios ir neformalios grupės požymius. 4.3.2. Paaiškinti bendravimo grupėje dėsningumus. 4.3.3. Paaiškinti grupės nario statuso sąvoką, palyginti lyderio, atstumtojo, izoliuotojo statuso požymius. 4.3.4. Paaiškinti turimo statuso įtaką asmens bendravimui. 4.3.5. Atpažinti ir apibūdinti grupės socialinės įtakos asmeniui būdus (socialinį pastiprinimą, socialinį spaudimą, deindividualizaciją).
4.5. Analizuoti konfliktų vaidmenį žmonių socialinėje sąveikoje.	4.5.1. Paaiškinti konflikto sąvoką, atpažinti konfliktų rūšis. 4.5.2. Atpažinti ir analizuoti konfliktų požymius. 4.5.3. Analizuoti konfliktų priežastis. 4.5.4. Išbandyti galimas konfliktų valdymo strategijas.
4.6. Išbandyti socialinės sąveikos tobulinimo būdus.	4.6.1. Įvertinti savo bendravimo įgūdžius, tarpasmeninius santykius ir numatyti tobulintinas sritis. 4.6.2. Išbandyti empatijos ugdymosi būdus. 4.6.3. Išbandyti aktyviojo klausymosi būdus. 4.6.4. Išbandyti grįžtamojo ryšio būdus. 4.6.5. Išbandyti bendradarbiavimo grupėje tobulinimo metodus. 4.6.6. Žinoti ir išbandyti konstruktyvaus konfliktų sprendimo būdus.

12.2.2. Turinio apimtis

12.2.2.1. Psichologija – mokslinių ir praktinių žinių sistema. Mokslinė psichologijos samprata ir mitai apie psichologiją. Psichologijos santykis su kitais mokslais, jos galimybės ir ribos. Šiuolaikinės psichologijos struktūra. Psichologijos rūšys (meno, darbo, kūrybos, organizacinė, vadybos psichologija ir kt.). Psichologo, psichoterapeuto, psichiatro, psichoanalitiko darbo specifika. Psichologinė pagalba mokykloje, specialios tarnybos. Psichologiniai tyrimai ir jų etika.

12.2.2.2. Pažinimo psichologija. Dėmesys (dėmesio veikimo mechanizmas, apimtis, nevalingas ir valingas dėmesys, individualūs dėmesio skirtumai). Jutimai (kūno funkcijos ir ryšiai su aplinka, jutimų rūšys, jutimo slenkstis, dirgikliai, jutimų lavinimas). Suvokimas (vientiso pasaulio vaizdo kūrimas, formos, erdvės, laiko, spalvų suvokimas, suvokimo iliuzijos). Atmintis ir išmokimas (atminties vaidmuo psichikos struktūroje, trumpalaikė ir ilgalaikė atmintis, atminties apimtis, įsiminimo ir užmiršimo dėsniai, individualūs atminties skirtumai, išmokimo teorijos). Vaizduotė (paskirtis, rūšys, pasyvioji ir aktyvioji vaizduotė, sapnai, svajonės, kūryba). Kalba ir mąstymas (mąstymo rūšys, mąstymo operacijos, kalbos ir mąstymo ryšys, kalbos raidos teorijos, kūrybingumas, intelekto samprata). Mokymosi stilius.

12.2.2.3. Asmenybės psichologija. Emocijos (rūšys, paskirtis, išraiška, kūno kalba, spontaniškumas ir savikontrolė, afektai, agresija, emocinės krizės ir jų įveika). Motyvai ir motyvacija (poreikiai ir jų hierarchija, potraukiai, tikslai, perspektyvos, aspiracijos, interesai, orientacijos ir prasmės poreikis). Charakteris ir temperamentas (tipai, charakterio akcentuacijos). Asmenybės samprata (populiariausios asmenybės teorijos, asmenybės tipai). Savęs suvokimas (savivaizdžio kilmė, savivaizdžio ypatybės, teigiamas ir neigiamas savęs vertinimas, savigarbos poreikis, saviprezentacija). Asmenybės raida (asmenybės kitimo bręstant dėsniumi, populiariausios raidos teorijos). Psichikos sveikatos samprata. Emocinės ir asmenybinės krizės, jų požymiai. Sunkių išgyvenimų, stresų, nerimo priežastys ir poveikis psichikos sveikatai. Priklausomybių samprata ir atsiaradimo priežastys. Savižudybių priežastys, gresiančios savižudybės požymiai. Psichikos sutrikimų samprata.

12.2.2.4. Socialinė psichologija. Bendravimo psichologija (bendravimo rūšys, komunikacijos samprata, aktyvusis klausymasis, grįžtamasis ryšys, empatija, atribucijos klaidos). Socialiniai vaidmenys (jų samprata, paskirtis, kultūrinės ypatybės). Socialinė įtaka (socialinis spaudimas, manipuliacija, grupių psichologija, socialinis pastiprinimas, deindividualizacija). Socialiniai santykiai (palankumas ir priešiškus, išankstinės nuostatos, stereotipai, pagalbos motyvacija ir altruistinis elgesys, socialiniai konfliktai ir jų sprendimas).

12.2.2.5. Saviugdgos problematika. Savęs pažinimo būdų bei metodikų išbandymas ir nuostatos keistis, tobulėti ugdymas. Kritinio, probleminio, kūrybinio mąstymo strategijų tobulinimas. Vaizduotės žaidimų taikymas kūrybingumui ugdytis, emociinei įtampai mažinti, alternatyviems sprendimams ieškoti. Dėmesio ir atminties lavinimo būdai, dėmesingumo ugdymasis ir įsiminimo strategijų mokymasis. Alternatyvių mokymosi būdų taikymas ugdymosi spragoms ir sunkumams šalinti. Įvairių bendravimo, kooperavimosi būdų išbandymas, gerinant klasės mikroklimatą. Kasdienių gyvenimo ir bendravimo sunkumų įveikimo, konfliktų sprendimo gebėjimų ugdymasis. Susivokimas savo jausmuose, nemalonių, sunkių išgyvenimų priėmimo ir raiškos būdai, susivaldymą palengvinantys būdai. Savivertės didinimo strategija, būdai ir jų taikymas. Sunkių išgyvenimų, stresų keliamos įtampos mažinimo būdai, emocinių ir asmenybinių sunkumų įveikimo būdai. Psichologinio atsparumo ugdymasis. Savęs pažinimo ir saviugdgos būdai.

12.2.2.6. Informacija apie paramos būdus. Pedagoginių, psichologinių ir socialinių tarnybų įvairovė bei teikiamos paslaugos. Pedagoginių psichologinių tarnybų ir specialistų teikiama parama specialiųjų poreikių vaikams ir ugdymosi motyvaciją praradusiems mokiniams: tarnybos, jų koordinatės, teikiamų paslaugų pobūdis. Mokyklos specialistų (psichologo, specialiojo pedagogo, socialinio darbuotojo ir kitų) teikiamos paramos rūšys ir būdai. Psichologinės bendraamžių paramos vienu kitiems emocinių ir kitų krizių metu būdai.

12.2.3. Vertinimas

12.2.3.1. Mokyklos taryba, vadovaudamasi Bendraisiais ugdymo planais, priima sprendimą, kaip vertinti pasirenkamųjų dalykų pasiekimus 11–12 klasėse: vertinti įskaita ar kaupiamuoju balu.

12.2.3.2. Mokytojas parengia vertinimo kriterijus, numato vertinimo būdus. Mokiniai supažindinami su vertinimo kriterijais ir vertinimo būdais.

12.2.3.3. Svarbu, kad vertinimas motyvuotų mokinius aktyviai dalyvauti pamokose, ugdytis dalyko ir bendrąsias kompetencijas, taikyti psichologijos žinias savo gyvenime.

12.2.3.4. Psichologijos dalyko pamokose vertinimo objektu neturėti būti mokinių asmeninė patirtis, psichologinių testų rezultatai, mokinių savianalizės duomenys.

13. Modulis „Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija“

13.1. Tikslas, uždaviniai, struktūra

13.1.1. Tikslas

Sudaryti galimybę mokiniams, pasirinkusiems modulį, susiformuoti nuostatą, kad santuokinė laimė nėra savaime atsitinkantis arba neatsitinkantis fenomenas ir suvokti, kad gebėjimas kurti meilę, parentą asmenų bendrystėje, yra pagrįstas subtilių, tačiau suprantamų asmens psichologinio funkcionavimo dėsnų išmanymu.

13.1.2. Uždaviniai

13.1.2.1. Mokiniai skatinami suvokti, kad gyvenimo santuokoje sėkmę lemia asmens sugebėjimas draugauti, susijęs su mūsų pasaulėžiūrinėmis nuostatomis ir charakterio ypatumais. Mokiniai skatinami šiuos savo asmenybės ypatumus apmąstyti ir kūrybingai ieškoti vidinio augimo būdų.

13.1.2.2. Mokiniai skatinami pažinti objektyvius meilės vystymosi dėsningumus ir meilės troškimo raišką, siekiant meilės gyvenimo darnos ir brandos.

13.1.2.3. Mokiniai skatinami pažinti santuokinio bendravimo ir meilės ugdymo būdus.

13.1.2.4. Mokiniai skatinami suprasti šeimos narių tarpusavio santykių kaitą ir pagrindinius harmoningo jų vystymosi dėsnius.

13.1.3. Struktūra

13.1.3.1. Modulo programos turinį sudaro keturios tarpusavyje susijusios ugdomosios veiklos sritys, leidžiančios mokiniams suprasti draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologiją kaip mokslo ir praktinių žinių sistemą, mokytis praktiškai taikyti žinias pažįstant save ir kitus žmones, tobulinti bendrąsias kompetencijas ir ugdytis vertybines nuostatas:

13.1.3.2. Psichologinis draugystės pagrindas. Mokiniai susipažįsta su draugystės esme ir gebėjimo draugauti svarba psichologinei gerovei, sužino etinės ir psichologinės gebėjimo draugauti analizės skirtumus, analizuoja padedančias ar kliudančias draugystei sąmonines nuostatas, susipažįsta su jų koregavimo galimybėmis.

13.1.3.3. Meilės troškimo dinamika ir jo išsipildymo galimybės. Mokiniai susipažįsta su psichologinių ir kūniškųjų procesų vienoje lyčių tarpusavio traukoje, aptaria vidinės harmonijos įtaką meilės troškimo raiškai, analizuoja aktyviają ir receptyviają meilę, susipažįsta su asmens tapatybės formavimosi jaunystėje dėsningumais.

13.1.3.4. Santuokinės meilės dėmenys. Mokiniai susipažįsta su santuokinės meilės kaita, analizuoja asmens autonomiškumo ir meilės ryšio išlaikymo ypatumus, aptaria santuokinės meilės stiprinimo būdus, analizuoja bendravimo klaidas, ugdomi santuokinės ištikimybės nuostatą.

13.1.3.5. Šeima kaip meilės bendruomenė. Mokiniai susipažįsta su vaikų gimimo poveikiu santuokinei meilei, analizuoja tėvų ryšio kokybės svarbą vaikų asmenybės vystymuisi, ugdomi pozityvų požiūrį į santuoką ir šeimą kaip kūrybišką saviraišką.

13.2. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

13.2.1. Mokinių pasiekimai

1. Psichologinis draugystės pagrindas	
Nuostata <ul style="list-style-type: none"> • Vertinti ir tobulinti žmogaus gebėjimą draugauti. Esminis gebėjimas <p>Tobulinti savo gebėjimą draugauti giliausia žmogiškąja draugystės prasme.</p>	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Paaiškinti draugystės esmę teoriniu lygmeniu.	1.1.1. Paaiškinti draugystės esmę etikos požiūriu. 1.1.2. Nurodyti pagrindinius gyvenimo tikslus, kurių žmogus siekia draugaudamas.
1.2. Apmąstyti savo asmenybės, temperamento bruožus ir draugystės su bendraamžiais, vyresniais ir jaunesniais žmonėmis ypatumus.	1.2.1. Apibūdinti pagrindinius temperamento tipus. 1.2.2. Nurodyti savo ir savo šeimos narių temperamento panašumus ir skirtumus. 1.2.3. Apibūdinti, kaip konkretūs būdo bruožai veikia gebėjimą draugauti.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.3. Palyginti dvi panašias, bet skirtingas – etinę ir psichologinę – draugystės sampratas.	1.3.1. Nurodyti, kuo skiriasi etinė draugystės samprata, pabrėžianti vaisingą ir sąmoningą siekimą draugauti, ir psichologinę sampratą, pabrėžianti neįsisąmonintą (pasąmonines) asmenybės savybes, padedančias arba trukdančias gebėjimui draugauti. 1.3.2. Pateikti pavyzdžių, iliustruojančių sąmoningą ir neįsisąmonintą asmenybės savybių raišką žmonių tarpusavio santykiuose. 1.3.3. Paaiškinti, kad geras ryšys su žmonėmis kyla iš gebėjimo draugauti ir kad toks ryšys yra psichologinės gerovės ir psichikos sveikatos (gebėjimo sėkmingai veikti adekvačiai maistant, sprendžiant ir jaučiant) pagrindas.
1.4. Apibūdinti saugaus prisirišimo ar pasitikėjimo motinos ir vaiko ryšyje vystymosi sąlygas.	1.4.1. Palyginti saugųjį, nesaugųjį ir bailųjį prisirišimą, besiformuojančių motinos ir vaiko (kūdikio) ryšyje, paaiškinti jo poveikį žmogaus santykiams su kitais asmenimis vaikystėje ir suaugus. 1.4.2. Nurodyti motinos ir tėvo asmenybės savybes, užtikrinančias saugų, arba lemiančias nesaugų prisirišimą. 1.4.3. Nurodyti perdėtos tėvų atsakomybės jausmo įtaką vaiko formavimuisi.
1.5. Suvokti savo ryšio su kitais asmenimis kokybę ir jos šaknis vaikystės emocinio vystymosi istorijoje.	1.5.1. Nurodyti gero ar nedarnaus emocinio ryšio su kitais žmonėmis požymius. 1.5.2. Nurodyti vyraujančius savo prisirišimo prie tėvų bruožus. 1.5.3. Nurodyti tėvų asmenybės ypatumus ir psichologines jų priežastis vengiant kategoriško vertinimo.
1.6. Vertinti asmenybės tobulėjimo potencialą.	1.6.1. Paaiškinti savo asmenybės tobulinimo svarbą gyvenimo ir santykių su žmonėmis sėkmei. 1.6.2. Išvardyti saviugdų sistemas: filosofines, dvasines, psichologines.
1.7. Išlaikyti pusiausvyrą tarp geranoriškumo ir savęs išreiškimo, teigiamai konfrontuojant.	1.7.1. Apibūdinti psichologinius metodus, padedančius gerinti tarpasmeninius santykius (analizė, numatymas, vizualizacija).

2. Meilės troškimo dinamika ir išsipildymo galimybės

Nuostata

- Pripažinti psichologinių ir kūniškųjų procesų vienovę meilės troškimo dinamikoje.

Esminis gebėjimas

Suvokti meilės troškimo raišką ir jo išsipildymo galimybes.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Analizuoti lytinio brendimo poveikį mintims ir jausmams.	2.1.1. Paaiškinti psichologinių hormonų (estrogeno, progesterono ir testosterono) poveikį. 2.1.2. Nurodyti nuo kūniškojo artumo priklausančių hormonų (oksitocino ir vazopresino) emocinę įtaką tarpusavio santykiams.
2.2. Paaiškinti pagrindinės gyvenimo dilemos tarp kūrybingumo ir stagnacijos ryšį su kūniškuoju seksualumo dėmeniu.	2.2.1. Paaiškinti kūrybingumą kaip gyvenimo dinamiškumo ir kryptingumo šaltinį. 2.2.2. Nurodyti kūniškojo ir dvasinio kūrybingumo dėmenų ryšį.
2.3. Analizuoti menkos savigarbos fenomeną ir jo poveikį asmens gyvenimui.	2.3.1. Paaiškinti vaiko savigarbos ryšį su vidine ramybe ir prisirišimo prie motinos pobūdžiu. 2.3.2. Nurodyti kitus savigarbos formavimosi šaltinius. 2.3.3. Paaiškinti savigarbos ir kūniškojo savęs vaizdo ryšį.
2.4. Apibūdinti savivertės poveikį meilės troškimui.	2.4.1. Paaiškinti savivertės poveikį nuotakai. 2.4.2. Nurodyti savivertės ir draugystės ryšį.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.5. Analizuoti aktyviosios ir receptyvosios meilės impulsų raišką savo asmenybėje.	2.5.1. Paaiškinti receptyvosios meilės (emocinio meilės sando) išraišką: romantiškoji meilė ir lytinis potraukis. 2.5.2. Nurodyti aktyviosios meilės (meilės, pasireiškiančios rūpinimusi ir gera darymu) orientaciją į kitą asmenį.
2.6. Aptarti skirtingus meilės kelius.	2.6.1. Nurodyti įprastą mūsų kultūroje vyro ir moters meilės dinamiką (pažintis, simpatija, patikimas ir potraukis, potraukio patenkinimas). 2.6.2. Apibūdinti emocinio ir lytinio artumo įtaką draugystės vystymuisi.
2.7. Pažinti draugo (draugės) požiūrį į gyvenimą.	2.7.1. Nusakyti požiūrio į svarbiausius gyvenimo dalykus (šeima, draugai, darbas) poveikį žmogaus gyvenimo kryptį ir gebėjimui ugdyti santuokinę meilę.
2.8. Gebėti vertinti draugo (draugės) charakterį.	2.8.1. Analizuoti galimą draugo (draugės) asmenybės ypatumų (temperamento, intelekto, emocijų, valios) poveikį būsimam santuokiniam gyvenimui. 2.8.2. Atpažinti sunkias psichologines problemas (priklausomybės, depresija, asmenybės sutrikimai).
2.9. Nusakyti tinkamiausias sąlygas žmogaus pažiūroms ir būdai pažinti.	2.9.1. Išvardyti įvairias veiklas, padedančias pažinti draugo (draugės) šeimą arba bendravimo stilių. 2.9.2. Analizuoti asmenybės potencialą padėti sutuoktiniui įveikti sunkesnes psichologines problemas.
2.10. Rinktis tinkamas psichosocialines asmeninės tapatybės formavimo ir savo galimybių išskleidimo sąlygas.	2.10.1. Nurodyti, kad emocinė ir protinė energija gali būti kreipiama arba problemiška, arba konstruktyvia kryptimi. 2.10.2. Paaiškinti, kaip valdyti emocines ir aistrų galias jaunystėje. 2.10.3. Paaiškinti psichologinius intymų santykių ypatumus paauglystės metais.
2.11. Analizuoti pagrindinius vyriškosios ir moteriškosios tapatybės formavimosi dėsniumus ir įsigalėjusių stereotipų ribotumą.	2.11.1. Nurodyti jautimosi vyru ar moterimi įtaką savivertei ir neigiamą stereotipiškų vyro ir moters įvaizdžių poveikį asmens tapatybės formavimuisi. 2.11.2. Paaiškinti moteriškumo ir vyriškumo raiškos įvairovę kaip asmenybės individualumą atskleidžiančią visumą. 2.11.3. Nusakyti stereotipinių lyties įvaizdžių ir potraukio tai pačiai lyčiai formavimosi ryšį.
3. Santuokinės meilės dėmenys	

Nuostata

- Suvokti pagrindinius santuokinės meilės dėmenis ir kūrybiškos jų raiškos galimybes.

Esminis gebėjimas

Palyginti aktyviosios ir receptyvosios meilės raišką santuokoje. Siekti autonomiškumo (buvimo savimi) ir gero ryšio pusiausvyros, kaip darnių tarpasmeninių santykių idealo psichologine prasme.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Paaiškinti receptyvosios ir aktyviosios meilės raišką santuokoje.	3.1.1. Paaiškinti kūniškąjį ir dvasinį erotinio potraukio dėmenis. 3.1.2. Nusakyti romantiškosios meilės kaitą santuokoje. 3.1.3. Paaiškinti draugystę kaip santuokinės meilės pagrindą. 3.1.4. Nurodyti pagrindinius draugavimo komponentus (tarpusavio pagalba, iš klausymas, supratimas, įvertinimas).
3.2. Suformuluoti pagrindinį santuokinės meilės tikslą ir kitus esminius jos aspektus.	3.2.1. Paaiškinti sutuoktinio asmenybės vertės atskleidimo įtaką meilei. 3.2.2. Nurodyti skirtingą vyro (troškimas būti įvertintam) ir moters (troškimas rūpintis) meilės poreikio raišką.
3.3. Argumentuoti, kodėl apibendrinimas ir lyginimas trukdo augti santuokinei meilei.	3.3.1. Atpažinti apibendrinančius teiginius šeimos ir draugų bendravime. 3.3.2. Paaiškinti savęs ir kito asmens lyginimo su kitais psichologinių poveikį nuotakai ir tarpasmeniniams santykiams.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.4. Palyginti pataikaujamąjį, kaltinamąjį, perdėtai racionalų ir atsajų elgesį santuokoje.	3.4.1. Paaiškinti pataikavimo, kaltinimo, perdėto racionalumo ir atsajumo nuostatų ryšį su savigarbos ir „tikrojo aš“ patyrimo stoka. 3.4.2. Pažinti savo gebėjimą veikti pagal savo „tikrojo aš“ nuostatą.
3.5. Ugdytis gebėjimą išlaikyti mylinčiųjų ryšį teigiant savo savitumą.	3.5.1. Paaiškinti, kaip išsakyti savo nuomonę nepažeidžiant tarpasmeninio ryšio. 3.5.2. Nusakyti konstruktyvias, brandžias, meilę palaikančias emocijas. 3.5.3. Paaiškinti konfliktą stiprinančios emocijų išraiškos ryšį su nerimu. 3.5.4. Nurodyti įvairias nerimo priežastis ir įveikimo būdus.
3.6. Vertinti sutuoktinių konfliktų priežastis ir būdingas išraiškas.	3.6.1. Nurodyti nepakankamą emocijų diferenciaciją kaip sutuoktinių nesutarimų šaltinį. 3.6.2. Paaiškinti konflikto reiškimosi būdus: tiesioginis dėmesys esamoms ar tariamoms vaiko problemoms („emocinio trikampio“ dinamika), fizinė, psichologinė ar socialinė vieno ar abiejų sutuoktinių disfunkcija, vyro ir žmonos atitolimas. 3.6.3. Paaiškinti psichologinę neištikimybę kaip ženklą, kad sutuoktinių tarpusavio santykiuose atsirado (dažnai neįvardintų) problemų. 3.6.4. Paaiškinti psichologinę neištikimybę (fantazijas apie santykius ne su savo sutuoktiniu) kaip pradinį kūniškosios neištikimybės etapą.
3.7. Analizuoti santuokinę ištikimybę sunkinančias socialines sąlygas.	3.7.1. Paaiškinti šiuolaikinės darbo aplinkos įtaką sutuoktinių ištikimybei. 3.7.2. Paaiškinti, kaip buvimo kartu stygių kompensuoti dėmesingu bendravimu ir nuolat sutuoktinių ryšiui atnaujinti skiriamu laiku.
3.8. Analizuoti santuokos krizės neištikimybės atveju sprendimo galimybes.	3.8.1. Nurodyti sutuoktinių atitolimo priežastis ir atleidimo, būtino atitolimui mažinti, dėsningumus.
3.9. Analizuoti gilesnes intymiojo gyvenimo nederinės priežastis.	3.9.1. Paaiškinti intymiojo gyvenimo nesklaidumą ryšį su tarpasmeninio ryšio sutrikimu.
4. Šeimos kaip meilės bendruomenės kūrimas	
Nuostatos:	
<ul style="list-style-type: none"> • Žiūrėti į vaikų ugdymą kaip į didelio tėvų kūrybingumo ir asmenybės augimo reikalingą procesą. • Suvokti šeimos kaip brandaus žmogaus poreikio jaustis reikalingam patenkinimo galimybę. 	
Esminis gebėjimas	
Paaiškinti sutuoktinių tarpusavio meilę kaip sėkmingo kūdikio ir vaiko vystymosi garantiją.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.1. Paaiškinti kūdikio gimimą kaip natūralią meilės išraišką.	4.1.1. Nurodyti organišką seksualumo ryšį su noru turėti kūdikį.
4.2. Paaiškinti, kaip kūdikio gimimas gali tapti vienos iš pirmųjų santuokos krizių priežastimi.	4.2.1. Paaiškinti, kaip keičiasi vyro ir žmonos tarpusavio santykių situacija gimus kūdikiui, kai sutuoktiniai susiduria su būtinybe pasiaukojamai juo rūpintis. 4.2.2. Paaiškinti, kad sutuoktinių meilei ir vaiko vystymuisi yra nepalankus sutuoktinių santykių susiaurinimas iki tėvo ir motinos santykių užmirštant vyro ir žmonos santykių liniją.
4.3. Paaiškinti būtinybę derinti švelniąją (išlaisvinančiąją) ir ugdančiąją (reikliają) meilę ugdant vaiką.	4.3.1. Paaiškinti: švelniąją rūpinimosi kūdikiu meilę ir jos svarbą vaiko saugumo jausmui; laisvę suteikiančiąją meilę ir teigiamą tėvų požiūrį į save kaip jos sąlygą; pasitikėjimą tėvais kaip gebėjimo priimti ribas sąlygą. 4.3.2. Paaiškinti švelniosios (išlaisvinančiosios) ir reikliosios (ugdančiosios) meilės suderinimą kaip vidinio kūrybingumo išraišką.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.4. Aptarti „emocinio trikampio“ dinamiką šeimoje.	4.4.1. Paaiškinti sąmoningo dėmesio nukreipimo į vaiką sutuoktinių konflikto metu fenomeną.
4.5. Paaiškinti neigiamą „emocinio trikampio“ poveikį vaiko vystymuisi.	4.5.1. Paaiškinti, kad per daug intensyvus, kompensacinio pobūdžio vaiko ryšys su vienu iš tėvų gali būti nerimastingos vaiko asmenybės vystymosi priežastis. 4.5.2. Paaiškinti, kad „emocinio trikampio“ psichologinėje situacijoje yra prastesnės sąlygos formuoti lyties tapatybei.
4.6. Aptarti tėvo – sūnaus ir dukros – motinos ryšio problemas kaip galimo lyties tapatybės sutrikimo psichologines priežastis.	4.6.1. Nurodyti berniuko tapatinimosi su tėvu poreikį antraisiais gyvenimo metais kaip lyties tapatybės formavimosi sąlygą, paaiškinti mergaitės tapatinimosi su motina svarbą.
4.7. Apibūdinti šeimos susiaurėjimo nuo kelių kartų gyvenimo kartu iki „branduolio“ tipo šeimos psichologinę įtaką.	4.7.1. Paaiškinti teigiamuosius ir neigiamuosius atskiro jaunos šeimos gyvenimo aspektus.
4.8. Paaiškinti emocinių santykių intensyvumo poveikį vaiko asmenybei.	4.8.1. Paaiškinti, kad emocinių procesų intensyvumas nepalankiai atsiliepia psichologiniam vaiko vystymuisi. 4.8.2. Nurodyti, kokią įtaką šiai problemai turi didesnis vaikų skaičius šeimoje.
4.9. Paaiškinti, kad vaikų ugdymas laisvais ir kūrybingais žmonėmis yra viena svarbiausių saviraiškos formų.	4.9.1. Paaiškinti, kad darni šeimos bendruomenė, kuriai kiekviena karta teikia savo įnašą ir kurios narių santykiai pagrįsti brandžia meile, yra saviraiškos ir laimingumo sąlyga.

13.2.2. Turinio apimtis

13.2.2.1. Psichologinis draugystės pagrindas. Draugystės esmė ir gebėjimo draugauti svarba psichologinei gerovei. Etinės ir psichologinės gebėjimo draugauti analizės skirtumai. Padedančios ar kliudančios draugystei sąmoninės nuostatos, jų koregavimo galimybės.

13.2.2.2. Meilės troškimo dinamika ir jo išsipildymo galimybės. Psichologinių ir kūniškųjų procesų vienvė lyčių tarpusavio traukoje. Vidinės harmonijos įtaka meilės troškimo raiškai. Bendriausiųjų meilės dėmenų – aktyviosios ir receptyvosios meilės – suvokimas. Sutuoktinio pasirinkimo kriterijai ir meilės emocijų įtaka rinkimosi psichologijai. Asmens tapatybės formavimasis kaip pagrindinis jaunystės uždavinys. Kūniškojo artumo ir intymių santykių poveikis tarpusavio ryšiui.

13.2.2.3. Santuokinės meilės dėmenys. Dinaminis santuokinės meilės pobūdis ir jos vystymosi galimybė. Asmens autonomiškumo ir meilės ryšio išlaikymas kaip esminis psichologinis santuokinės meilės uždavinys. Konkretūs santuokinės meilės stiprinimo būdai. Dažniausios bendravimo klaidos. Santuokinė ištikimybė ir jos ugdymo būdai. Meilę kuriantis intymiojo sutuoktinių ryšio potencialas. Seksualinio gyvenimo nedermė.

13.2.2.4. Šeima kaip meilės bendruomenė. Kūdikio gimimo poveikis santuokinei meilei. Vaiko ir tėvų ryšio kokybės svarba asmenybės vystymuisi. Sutuoktinių tarpusavio meilė kaip sėkmingo kūdikio ir vaiko vystymosi pagrindas. „Emocinio šiltnamio“ reiškinys šiuolaikinėje šeimoje ir su juo susijusių problemų sprendimas. Laiminga santuoka ir šeima kaip kūrybiška saviraiška.

13.2.3. Vertinimas

13.2.3.1. Dalyko tikslas būtų pasiektas, jei mokymosi metu mokiniams pavyktų susimąstyti apie savo gebėjimą draugauti, savo šeimos patirtį, kuri nulėmė šį gebėjimą, savo meilės troškimo savitumus, pasaulėžiūrinės ir emocinės nuostatos šeimos ir santuokos atžvilgiu.

13.2.3.2. Baigus kiekvieną iš keturių modulio „Draugystės, meilės, santuokos ir šeimos psichologija“ dalį galima mokiniams duoti rašto užduotį analizuoti įvairius psichologijos požiūrius, sunkumų kilmės aiškinimus ir jų sprendimo būdus.

13.2.3.3. Darbus galima vertinti pagal analizės nuodugnumą ir žinių kokybę.

13.2.3.4. Mokinio pasiekimai įvertinami įskaita.

X. EKONOMIKA IR VERSLUMAS: MOKINIŲ PASIEKIMAI, TURINIO APIMTIS, VERTINIMAS

14. Ekonomika ir verslumas – socialinio ugdymo dalis

14.1. Paskirtis

Ekonomikos ir verslumo programos paskirtis – sudaryti sąlygas ekonomika besidomintiems mokiniams plėtoti savo žinias ir supratimą šioje srityje, ugdyti gebėjimą tvarkyti asmeninius finansus ir verslumo kompetenciją, formuoti modernios ekonomikos sampratą paremtą požiūrį į nuolat kintančias ekonomines sąlygas.

14.2. Tikslas, uždaviniai, struktūra

14.2.1. Tikslas

Ekonomikos ir verslumo ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje tikslas – sąmoningai pasirinkus ekonomikos dalyką, plėtoti savo žinias ir supratimą apie Lietuvoje ir pasaulyje vykstančius ekonominius procesus, ugdyti asmeninių finansų valdymo gebėjimus, verslumo kompetenciją, tikslingai mokytis ir planuoti savo gyvenimą bei karjerą, formuoti mokslo žiniomis paremtą požiūrį į nuolat besikeičiančias ekonomines sąlygas.

14.2.3. Uždaviniai

Siekdami ekonomikos ir verslumo ugdymo tikslo, mokiniai:

- plečia ekonomines žinias ir supratimą, geriau suvokia ekonominius procesus, mokosi argumentuotai vertinti ekonominę šalies ir pasaulio padėtį, verslo plėtros tendencijas ir perspektyvas, geba ekonomikos žinias taikyti gyvenime;
- domisi finansų rinkų produktais, finansų rinkose vykstančiais pokyčiais, plėtoja finansinio raštingumo įgūdžius, t. y. išmano apie finansines galimybes ir finansinę riziką, geba argumentuotai pasirinkti finansines paslaugas;
- per praktinius užsiėmimus planuoja, kaip įgyvendins savo idėjas, įgyvendina jas, analizuoja veiklos rezultatus ir prisiima atsakomybę, ugdomi nuolatinio tobulėjimo ir kaitos nuostatas, plėtoja asmeninių finansų valdymo ir verslumo kompetencijas.

14.2.4. Struktūra

Ekonomikos ir verslumo vidurinio ugdymo programą sudaro šios veiklos sritys:

- **Orientavimosi rinkoje** veiklos sritis apima nuostatas, gebėjimus ir žinias, padedančias mokiniams plėsti ir geriau suvokti pradiniam ir pagrindiniam ugdyme nagrinėtas ekonomikos ir verslumo sąvokas ir principus.
- **Finansų valdymo** veiklos sritis skirta asmeninių pajamų valdymo gebėjimams plėtoti, finansiniam raštingumui ir investavimo principų taikymo galimybių suvokimui ugdyti.
- **Verslo organizavimo ir verslumo gebėjimų ugdymo** veiklos srityje aprašomi įmonės kūrimo, verslo organizavimo principai, verslo įmonių svarba žmogaus ir visuomenės gyvenime, akcentuojant planavimo svarbą bei verslumo ugdymosi galimybes.
- **Valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimo bei vertinimo** veiklos srityje mokiniai nuodugniau ir išsamiau nagrinėja valstybės funkcijas ir įtaką šalies ekonomikai, analizuoja ekonominius rodiklius, ekonomikos ciklus, jų raidos tendencijas ir poveikį namų ūkiams ir šaliai. Mokiniai sužino apie galimas ir pasaulyje bei Lietuvoje taikomas ekonomikos stabilizavimo priemones. Ugdomi mokinių gebėjimai atpažinti įvairių politinių jėgų ir valstybės ekonomikos formuotojų pasiūlymų pranašumus ir trūkumus.
- **Dalyvavimo tarptautinėse rinkose** veiklos sritis skirta mokinio kaip aktyvaus tarptautinės ekonomikos dalyvio, gebančio vertinti tarptautinių mainų įtaką šalies ekonomikai bei pavieniams vartotojams, ugdyti.

Tai veiklos sričiai, kuri mokyklos ar mokinio pasirinkta prioritetine (finansų valdymo ar verslumo gebėjimų ugdymas) turi būti skirta ne mažiau kaip 50 valandų, iš kurių 34 valandos skiriamos praktinei, projektoinei veiklai, skirtai tam tikroms kompetencijoms ugdyti. Mokytojas ir mokiniai pasirenka tinkamą, priimtina ir patrauklią šios veiklos įgyvendinimo formą. Pavyzdžiui, pasirinkus verslumo kompetencijų ugdymą, galimas mokinių idėjų įgyvendinimas per projektus, mokinių mokomųjų bendrovių kūrimo, verslo planų kūrimo ir įgyvendinimo veiklas, verslo modeliavimus, kitas aktyvias, praktines veiklas. Pasirinkus finansų valdymo ugdy-

mo sritį, mokinys gali sudaryti savo pajamų investavimo planą, išsiaiškinti investavimo teorijos pagrindus ir jais remdamasis mokytis prognozuoti savo žmogiškojo kapitalo vertę, mokytis apskaičiuoti savo mokesčius, deklaruoti pajamas, prognozuoti savo būsimų pajamų valdymą ir pan.

14.3. Programos įgyvendinimas: integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka

14.3.1. Integravimo galimybės

Ekonomikos ir verslumo vidurinio ugdymo programos tikslams ir uždaviniams siekti turėtų būti išnaudojamos tarpdalykinės integracijos galimybės.

Mokant ekonomikos ugdomas pilietiškumas, taigi ekonomika ir verslumas integruojami su doriniu ugdymu, ypač, kai kalbama apie mainų etiką, gamintojų ir vartotojų etiką, verslo atsakomybę bendruomenei ir darbuotojams, etišką ir teisingą bendravimą su kitais žmonėmis.

Integruojant su kalbų ugdymo turinio sritimi, ekonomikos ir verslumo dalyke kreipiamas dėmesys į kalbos ir rašto kultūrą, taisyklingai vartojami ekonomikos, finansų ir verslo terminai bei sąvokos, mokoma aktyviai klausytis, diskutuoti ir pagrįsti savo nuomonę, pasirinkimą.

Ekonomikos ir verslumo pamokose taikomi per matematikos pamokas įgyti mokinių gebėjimai: skaičiavimo, skaičių apvalinimo, lygčių sudarymo ir sprendimo, siūlomų sprendimų logiško pagrindimo, procentų skaičiavimo, funkcijų grafikų brėžimo bei interpretavimo, statistinių duomenų analizavimo ir kt.

Informacijos, duomenų paieškai, analizavimui, apibendrinimui, pateikimui naudojamos žinios ir gebėjimai, įgyti informacinių technologijų pamokose.

Nagrinėjant šalių ekonominės minties raidą, ekonomines sistemas, ekonominius reiškinius, ekonominius svyravimus ypač skatinama integracija su istorijos dalyku.

Mokantis ekonomikos verta pasinaudoti integracinėmis galimybėmis su geografija. Šiuos du dalykus įvairiais aspektais galima integruoti beveik visose temose.

Aktyviai dalyvaujant praktinėje veikloje, projektuose ugdymo turinys integruojamas su technologijomis: projekto idėjų paieška, informacijos, skirtos projektinėms užduotims, medžiagoms pažinti ar technologiniams procesams atlikti, paieška, kaupimas, taikymas ir pateikimas, medžiagų pritaikymas projektinėms užduotims atlikti, projektinių užduočių rezultatų pristatymas.

Ekonomikos ir verslumo pamokos integruojamos su meninio ugdymo sritimi naudojant vaizdo, garso, šokio, teatro elementus, kai pristatomos savo idėjos ir rezultatai, analizuojama, kaip menai taikomi rinkodaroje ir kokį poveikį tai daro vartotojui.

Planuojant, įgyvendinant ir pristatant savo idėjas ugdomos mokėjimo mokytis, komunikavimo gimtąja ir užsienio kalbomis, skaitmeninio raštingumo, kultūrinė ir kitos kompetencijos, kurios įgyjamos integruotai per ekonomikos ir verslumo dalyko ir kalbų (gimtosios ir užsienio), matematikos, informacinių technologijų, meninio ugdymo srities ir kitų dalykų pamokas.

14.3.2. Ugdymo gairės

Planavimas. Planuojant ekonomikos ir verslumo ugdymo procesą, mokytojas vadovaujasi šioje programoje iškeltais mokymo(si) tikslais bei uždaviniais. Atsižvelgiant į konkrečios klasės mokinių pasiekimų lygį, mokinių poreikius ir polinkius, mokymo ir mokymosi stilius ir sąlygas, rekomenduojama sukonkretinti mokymosi uždavinius, numatyti mokymosi veiklas ir laukiamus rezultatus, suplanuoti vertinimą ir įsivertinimą. Ekonomikos ir verslumo pamokose mokymasis organizuojamas pasirenkant aktyvias mokymosi veiklas, remiamasi turima mokinių patirtimi, išvalgomis, realiais gyvenimo pavyzdžiais. Planuojama taip, kad ugdymo tematiką būtų galima keisti, atsižvelgiant į aktualius ekonominius įvykius.

Planuodamas mokytojas numato diferencijavimo ir individualizavimo galimybes, užduotis taiko atsižvelgdamas į įvairius mokinių poreikius ir pasirengimo lygį. Siekiant geresnių ugdymo rezultatų svarbu naudotis visomis tarpdalykinės integracijos galimybėmis.

Mokymosi aplinka kuriama tokia, kad mokiniai žinias ir supratimą apie ekonominius procesus įgytų aktyviai veikdami, planuodami ir įgyvendindami savo idėjas, ugdytūsi verslumo kompetenciją.

Organizavimas. Ekonomikos ir verslumo ugdymas organizuojamas kaip vientisas teorijos ir praktikos pažinimo procesas. Ekonomikos žinių ir procesų suvokimas įgyjamas, nagrinėjant ir vertinant realius savo aplinkos verslo pavyzdžius, kasdien šalyje ir pasaulyje vykstančius įvykius, darančius poveikį žmogaus gyvenimo

kokybei, šalies ir pasaulio ekonomikai. Organizuojant ugdymo procesą, taikomi įvairūs aktyviojo mokymo ir mokymosi metodai: situacijos modeliavimas, kompiuterinis modeliavimas, verslo žaidimai, tiriamasis darbas, diskusijos, darbas grupėse ir kt. Rekomenduojama gausiai naudoti įvairios papildomos mokomosios medžiagos: laikraščių ir žurnalų straipsnius ekonominėmis temomis, interneto išteklius, televizijos ir radijo laidas, informaciją, gaunamą iš susitikimų su įvairių institucijų nariais (miesto ar rajono savivaldybės pareigūnais, nevyriausybinių organizacijų aktyvistais, vartotojų organizacijų ekspertais, verslininkais), apsilankius atitinkamose ekonominius klausimus sprendžiančiose institucijose ar verslo įmonėse.

Verslumo kompetencijai bei finansų valdymo gebėjimams ugdyti turi būti skiriama ne mažiau kaip 34 valandos praktinės / projektinės veiklos, kuri organizuojama atsižvelgiant į mokytojo ir mokinių poreikius bei galimybes, pasirengimo lygį, mokymo ir mokymosi sąlygas. Praktinės / projektinės veiklos metu plėtojant asmeninių finansų valdymo ir (arba) verslumo kompetencijas, svarbu ugdyti mokinių planavimo, sprendimų priėmimo, kritinio mąstymo, bendravimo įgūdžius, aktyvios pozicijos gyvenime, pozityvaus mąstymo, pasitikėjimo savimi, nuolatinio tobulėjimo poreikio, atvirumo naujovėms ir saviraiškos nuostatas.

Ugdant verslumo kompetenciją, finansų valdymo įgūdžius tiek mokytojui, tiek mokiniams būtina laikytis etikos normų, būti tolerantiškiems, neklausinėti asmeninių dalykų (ypač jautrios gali būti finansinės, socialinės padėties temos), neprimesti savo nuomonės. Etika svarbi ir kalbant apie įmonių atsakomybę bendruomenei, darbuotojams, bendravimą su verslo partneriais, išipareigojimų vykdymą.

Vertinimas. Vertinant mokinių pasiekimus ekonomikos ir verslumo dalyko pamokose, remiamasi žinių, supratimo, gebėjimų ir nuostatų vertinimo aprašais, pateikiamais šioje programoje.

Mokytojui būtina atkreipti dėmesį, kad, ugdant ekonomikos, finansų valdymo ir verslumo kompetencijas, ne visada galima įvertinti, ar mokinių atsakymas yra teisingas. Tad vertinant svarbu atkreipti dėmesį į ekonominių procesų supratimą, mokinio gebėjimus aiškiai įvertinti daromų pasirinkimų alternatyviasias sąnaudas, taikyti ekonomikos žinias, kai jis grindžia savo nuomonę, argumentuoja vieną ar kitą savo, įmonės, šalies ekonominį sprendimą.

Vertinant verslumo kompetenciją akcentuojamas gebėjimas apibūdinti galimą riziką, gebėjimas aiškiai pagrįsti pasirinktus problemos sprendimo būdus, taikymo, sprendimų priėmimo, kritinio mąstymo gebėjimai, daug dėmesio skiriama mokinio nuostatų formavimuisi.

Itin reikšmingas yra formuojamasis vertinimas: mokytojas stebi mokinių mokymąsi ir jiems laiku teikia konkrečią individualizuotą grįžtamąją informaciją apie mokymosi pažangą ir pasiekimus. Mokiniai mokomi įsivertinti ir, atsižvelgiant į pasiektus rezultatus, išsikelti tolesnius mokymosi tikslus. Apie mokinio pasiekimus informuojami tėvai, klasių auklėtojai, kiti mokytojai, mokyklos administracija. Remdamasis vertinimo informacija, mokytojas rengia, koreguoja tolesnio ugdymo planą, aptaria jį su administracija, kolegomis, mokinių tėvais.

14.3.3. Mokymosi aplinka

Siekiant kokybiško ekonomikos dalykinių ir verslumo kompetencijų ugdymo, svarbu kurti higienišką ir saugią mokymosi aplinką, kurioje tarpusavio santykiai būtų grindžiami pagarba vienas kitam, atvirumu ir nuoširdumu. Mokymosi aplinka turėtų būti pritaikyta įvairiems mokinių poreikiams. Kadangi ekonomikos ir verslumo ugdymas yra tiesiogiai susijęs su realiai gyvenime vykstančiais procesais, todėl, be mokomosios medžiagos, mokiniams ir mokytojams svarbūs yra kiti informacijos šaltiniai, mokymo ir mokymosi priemonės, pavyzdžiui, kompiuterinės modeliavimo priemonės, ekonominiai ir verslo stalo žaidimai, daugialypės terpės projektorius ir kompiuteris su interneto prieiga, verslo laikraščiai ir žurnalai bei tokios mokymo priemonės ir šaltiniai, kuriuose galima rasti daug dalyko mokymui ir mokymuisi reikalingos aktualios ir naujos informacijos. Organizuojant praktinę / projektinę veiklą, gali prireikti kitų ir (arba) kitokių patalpų, papildomos įrangos, priemonių. Ekonomikos mokymuisi ir verslumo gebėjimų ugdymui, nuostatų formavimuisi teigiamą poveikį turi mokomosios ekskursijos į verslo įmones, susitikimai su verslo konsultantais, dalyvavimas įvairiose verslumą skatinančiose programose, veiklose, konkursuose ne tik savo bendruomenėje, bet ir šalyje.

14.4. Mokinių pasiekimai, turinio apimtis, vertinimas

14.4.1. Mokinių pasiekimai

1. Orientavimasis rinkoje	
Nuostatos: <ul style="list-style-type: none"> • Priimti ekonomiškai pagrįstus sprendimus. • Būti smalsiam, domėtis ekonominiais įvykiais.	
Esminis gebėjimas Praktiškai taikyti įgytas žinias ir logiškai samprotauti apie pagrindines ekonomikos problemas, veikiančias vartotojus ir gamintojus.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.1. Remiantis gamybos galimybių kreive, vertinti alternatyvias pasirinkimų sąnaudas.	1.1.1. Aiškinti gamybos galimybių kreivę ir mokėti pagrįsti išteklių pasiskirstymą.
1.2. Lyginant ribines sąnaudas ir ribinę naudą, vertinti verslo ir (arba) asmeninius pasirinkimus.	1.2.1. Apibūdinti ribinę naudą ir ribines sąnaudas. 1.2.2. Aiškinti ribinę naudą ir ribines sąnaudas remiantis paprastais savo veiklos pavyzdžiais.
1.3. Remiantis ekonomikos sistemos (ūkio funkcionavimo formos) samprata, gebėti atpažinti skirtingų ekonomikų šalis.	1.3.1. Nurodyti pagrindinius kriterijus, kuriais remiantis šalis skirstomos į tradicinės, komandinės (planinės), rinkos, mišriosios ekonomikos šalis. 1.3.2. Apibūdinti atskirų ekonomikos sistemų bruožus, valstybės vaidmens apimtį tam tikrose ekonomikos sistemose. 1.3.3. Aiškinti gerovės valstybės sampratą.
1.4. Vertinti, kaip įvairūs paklausos ir pasiūlos veiksniai keis rinkos pusiausvyros kainą ir kiekį. Analizuoti, interpretuoti, vertinti žodinę ir nežodinę (nuotraukos, schemas, lentelės, pranešimai spaudoje, grafikai ir kt.) informaciją.	1.4.1. Išvardyti pagrindinius rinkos paklausos pokyčio veiksnius. 1.4.2. Išvardyti pagrindinius rinkos pasiūlos pokyčio veiksnius. 1.4.3. Grafiškai vaizduoti paklausos ir pasiūlos pokyčius.
1.5. Analizuoti ir prognozuoti vartotojų reakciją į kainų pokytį, remiantis paklausos elastingumu kainoms, ir gamintojų reakciją į kainų pokytį, remiantis pasiūlos elastingumu kainoms.	1.5.1. Paaiškinti elastingumo sąvoką ir skaičiavimą. 1.5.2. Apibūdinti paklausos elastingumo kainoms veiksnius. 1.5.3. Apibūdinti pasiūlos elastingumo kainoms veiksnius. 1.5.4. Pateikti elastingumo teorijos praktinio taikymo pavyzdžių.
1.6. Analizuoti įvairias prekių / paslaugų ir gamybos veiksnių rinkų struktūras.	1.6.1. Apibūdinti rinkų struktūrą remiantis jų savybėmis. 1.6.2. Nurodyti kriterijus, pagal kuriuos rinkos skirstomos į įvairias struktūras.
1.7. Diskutuoti, kaip racionalus pasirinkimas konkurencinėje rinkoje skatina veiksmus, didinančius ekonominę šalies gerovę.	1.7.1. Paaiškinti, kam ir kodėl naudinga konkurencija. 1.7.2. Nurodyti būdus, kuriais valstybė siekia užtikrinti konkurenciją rinkose. 1.7.3. Paaiškinti, kad verslininkų varžymasis rinkoje kuriant naujus produktus ar atrandant naujus gamybos būdus yra svarbi konkurencijos dalis ir technologijų pažangos bei ekonomikos augimo sąlyga.
1.8. Vertinti su privačiąja bei viešąja nauda ir sąnaudomis susijusius interesų konfliktus tarp išteklių naudojimo ir jų išsaugojimo.	1.8.1. Žinoti, kad ekonominė veikla neišvengiamai turi įtakos tiek privačiąjai naudai ir sąnaudoms, tiek viešajai naudai ir sąnaudoms. 1.8.2. Mokėti atpažinti viešąsias sąnaudas ir viešąją naudą.

2. Finansų valdymas

Nuostatos:

- Ugdytis supratimą apie finansų rinkos produktus ir plėtotis igūdžius, būtinus savo asmeniniams finansams valdyti.
- Būti atsakingam už priimamus finansinius sprendimus.

Esminis gebėjimas

Vertinti riziką ir savo galimybes, priimant finansinius sprendimus dabar ir ateityje.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. Vertinti centrinio banko vaidmenį ir analizuoti finansinių institucijų teikiamas paslaugas.	2.1.1. Paaiškinti, kas yra pinigų bazė (P0) ir pinigų pasiūlos rodikliai: P1, P2, P3 pinigai. 2.1.2. Apibūdinti centrinio banko vaidmenį ir jo funkcijas. 2.1.3. Apibūdinti finansinių institucijų teikiamas paslaugas. 2.1.4. Paaiškinti, kaip bankai dalyvauja kuriant pinigus šalies ekonomikoje.
2.2. Aiškinti, kaip struktūriniai ekonomikos pokyčiai, darbo paklausa ir pasiūla, technologijų kaita, valstybės politika, diskriminacija ir kt. daro įtaką piliečių (disponuojamoms) pajamoms.	2.2.1. Apibūdinti veiksnius, darančius įtaką asmeninėms pajamoms. 2.2.2. Apibūdinti rinkos ir ne rinkos jėgas, darančias įtaką pajamų diferencijavimui. 2.2.3. Nusakyti ryšį tarp darbo užmokesčio ir darbo jėgos, rinkos paklausos ir pasiūlos. 2.2.4. Aiškinti finansinių galimybių priklausomybę nuo darbo užmokesčio, mokesčių, infliacijos.
2.3. Vertinti profsajungų vaidmenį ekonomikoje.	2.3.1. Apibūdinti profsajungas ir aiškinti jų tikslus. 2.3.2. Žinoti, kaip darbo užmokestį veikia kolektyvinės ir kaip individualiosios derybos.
2.4. Analizuoti priežastis, kurios veikia vartojimą, taupymą ir skolinimąsi.	2.4.1. Žinoti esminius ekonominius asmens apibūdinimus: gamintojas, vartotojas ir besiskolinantysis. 2.4.2. Aiškinti asmens pajamų ir jo turto sąvokas. 2.4.3. Nurodyti priežastis, kurios lemia pasirinkimą vartoti ar taupyti.
2.5. Vertinti įvairias taupymo ir investavimo galimybes pagal likvidumą, riziką ir grąžą, lyginti investavimo priemones pagal investavimo tikslus.	2.5.1. Paaiškinti alternatyvius taupymo ir investavimo būdus. 2.5.2. Nustatyti ilgalaikius ir trumpalaikius taupymo / investavimo tikslus.
2.6. Planuoti savo ateities pajamas, turto pokyčius, atsižvelgiant į draudimo, būsto kredito, vartojimo kredito, išperkamosios nuomos ir pan. pranašumus ir trūkumus.	2.6.1. Paaiškinti draudimo, būsto kredito (ir vartojimo), išperkamosios nuomos pranašumus ir trūkumus. 2.6.2. Nurodyti būdus, kaip siekti finansinės nepriklausomybės.
2.7. Planuoti savo būsimą pensiją.	2.7.1. Žinoti apie trijų pakopų Lietuvos pensijų sistemą. 2.7.2. Suprasti, kodėl Sodros pensija priklauso nuo valstybės gyventojų amžiaus struktūros, jų pajamų ir valstybės ekonominės politikos. 2.7.3. Paaiškinti ryšį tarp solidarumo ir gerovės valstybės kūrimo.
2.8. Sklandžiai ir taisyklingai vartoti sąvokas kalbant apie savo finansinę ateitį ir sudarant sutartis, susijusias su asmeniniais finansais.	2.8.1. Suprasti ir žinoti, kodėl svarbus kalbos taisyklingumas ir tikslumas, ypač sudarant įvairias draudimo, kredito, išperkamosios nuomos sutartis; kokią žalą finansinei ateičiai gali padaryti tam tikra kalbinė veikla (vulgarizmai, slengas, tyčiniš žodžių ir sąvokų iškraipymas, melaginga kalba, nekonkretūs posakiai ir kt.).

3. Verslo organizavimas ir verslumo gebėjimų ugdymas

Nuostatos:

- Ugdytis pozityvų santykį su etišku ir atsakingu verslu, mokėti atpažinti verslumo išteklius.
- Ugdytis iniciatyvumą ir pasitikėjimą savimi.
- Naudingai leisti savo ir kitų laiką, planuoti, analizuoti veiklos rezultatus ir prisiimti asmeninę atsakomybę.
- Savo veikloje vadovautis etinėmis ir teisinėmis normomis.

Esminis gebėjimas

Kritiškai vertinti verslo kūrimo aplinką, plėtros tendencijas ir perspektyvas, mokslo ir informacijos svarbą verslui.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1. Vertinti verslumo svarbą asmeniniam gyvenimui, visuomenei ir verslui.	3.1.1. Apibūdinti verslumą ir verslą. 3.1.2. Pateiktose situacijose atpažinti verslumo įgūdžius, galimybes, riziką ir atlygį.
3.2. Analizuoti vadovo įnašą į verslą.	3.2.1. Nurodyti verslumo ir vadovavimo gebėjimų skirtumus. 3.2.2. Paaiškinti pagrindinius vadovui reikalingus gebėjimus: lyderystės, komunikavimo, motyvavimo. 3.2.3. Apibūdinti planavimo, veiklos organizavimo ir kontrolės svarbą vadovaujant įmonei.
3.3. Išsirinkus geriausią verslo organizavimo alternatyvą, modeliuoti verslo įmonės įkūrimą, valdymą ir likvidavimą. Diskutuoti apie verslo paskolas ir investavimo į verslą galimybes.	3.3.1. Apibūdinti verslo organizavimo formas. 3.3.2. Paaiškinti valstybės ir verslo interesų derinimo svarbą. 3.3.3. Išvardyti pagrindinius vidinius ir išorinius finansinius išteklius verslo steigimui ir plėtrai. 3.3.4. Apibūdinti verslo kredito pranašumus ir trūkumus. 3.3.5. Paaiškinti, kaip efektyviau galima valdyti įmonę. 3.3.6. Žinoti, kaip galima likviduoti įmonę.
3.4. Diskutuoti apie žmogiškųjų išteklių valdymą. Analizuoti ir vertinti bendradarbiavimo ir komandinio darbo galią verslui.	3.4.1. Paaiškinti, kaip gali būti vykdoma darbuotojų paieška ir atranka. 3.4.2. Suformuluoti reikalavimus gyvenimo aprašymui (CV), motyvaciniam laišku. 3.4.3. Atsižvelgiant į adresatą, iškeltus tikslus, situaciją ir priemones, pasirengti interviu su darbdaviu (samdomu darbuotoju). 3.4.4. Paaiškinti veiksmingo bendravimo ir bendradarbiavimo įtaką sėkmingam verslo organizavimui. 3.4.5. Apibrėžti konfliktą ir nurodyti konfliktų valdymo būdus. 3.4.6. Nurodyti komandinio darbo pranašumus ir trūkumus, apibūdinti komandos narių vaidmenis ir atsakomybes už jiems paskirtą darbą.
3.5. Pagal struktūrines verslo plano dalis parengti verslo planą.	3.5.1. Apibūdinti struktūrines verslo plano dalis. 3.5.2. Apžvelgti svarbiausias gamybos plano dalis. 3.5.3. Apžvelgti svarbiausias rinkodaros plano dalis. 3.5.4. Apžvelgti svarbiausias finansinio plano dalis. 3.5.5. Pabrėžti finansų ir jų planavimo svarbą verslo įmonės veiklai.
3.6. Vertinti vartotojų ir visuomenės interesus tenkinantį verslą kaip turintį ilgalaikę perspektyvą.	3.6.1. Pateikti etiško verslo praktikos pavyzdžių. 3.6.2. Diskutuoti apie socialinę verslo atsakomybę. 3.6.3. Pateikti versle taikomų aplinkosaugos priemonių pavyzdžių. 3.6.4. Žinoti lobizmo pranašumus ir trūkumus. 3.6.5. Mokėti atpažinti korupcijos apraiškas.

<p>3.7. Įsivertinus pasiektus rezultatus ir siekiant išsikeltų tikslų, kryptingai planuoti savo ateitį ir karjerą, sudaryti savišvietos planą; planuoti, modeliuoti pranešimus atsižvelgiant į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartojant įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas.</p>	<p>3.7.1. Suprasti, kaip vyksta mokymosi ir verslumo gebėjimų ugdymosi procesas; kokie mokymosi būdai ir strategijos tinka mokymosi problemoms spręsti. 3.7.2. Atpažinti savo mokymosi stilių, mokymosi galias ir galimybes. Numatyti svarbiausius savo būsimos karjeros tikslus. 3.7.3. Nusistačius savo mokymosi stilių, mokymosi galias ir galimybes, numatyti, kokius gebėjimus labiausiai reikia tobulinti.</p>
--	--

4. Valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas ir vertinimas

Nuostatos:

- Mokytiis dalyvauti visuomenės gyvenime, būti sąmoningu rinkėju ir vertinti valdžios institucijų ekonominius sprendimus.
- Derinti asmens ir visuomenės interesus.

Esminis gebėjimas

Objektyviai vertinti valstybės sprendimų įtaką užimtumui, kainoms ir gamybos lygiui, suprasti, kad valstybė turi reguliuoti rinkos ekonomikos funkcionavimo mechanizmą visais tais atvejais, kai jos politikos duodama nauda viršija su šia politika susijusias sąnaudas.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.1. Diskutuoti apie priežastis, dėl kurių rinkos kartais nesureguliuoja produkto gamybos ir vartojimo sąnaudų ar naudos.	4.1.1. Nurodyti sritis, kuriose rinka veikia sėkmingai, ir situacijas, kuriose rinka patiria nesėkmių.
4.2. Diskutuoti, kodėl valstybė turėtų rūpintis išoriniais padariniais.	4.2.1. Apibrėžti išorinius padarinius. 4.2.2. Aiškinti išorinių padarinių atsiradimo priežastis.
4.3. Diskutuoti, kuriais atvejais valstybė skatina konkurenciją, kuriais – netgi ją sumažina. Vertinti atskirus valstybės sprendimus dėl konkurencijos rinkose.	4.3.1. Nurodyti natūraliąsias monopolijas, kurių teikiamomis paslaugomis naudojamės. 4.3.2. Paaiškinti, kodėl susikuria natūraliosios monopolijos.
4.4. Vertinti valstybę kaip prekių ir paslaugų teikėją ir kaip darbdavį.	4.4.1. Žinoti, kokią pridėdamąją vertę sukuria viešąsias paslaugas teikianti valstybė. 4.4.2. Skirti valstybės vykdomą viešųjų paslaugų (švietimo, sveikatos apsaugos, teisėsaugos ir pan.) pirkimą ir socialinius valstybės pervedimus.
4.5. Analizuoti ir vertinti šalies valdžios sprendimus dėl biudžeto pajamų ir išlaidų.	4.5.1. Paaiškinti, kaip ir koku tikslu yra sudaromas valstybės biudžetas. 4.5.2. Nurodyti pagrindines biudžeto pajamų ir išlaidų sritis.
4.6. Skaičiuoti mokesčius pagal galiojantį tarifą.	4.6.1. Nusakyti mokesčių sistemos principus. 4.6.2. Apibūdinti mokesčių rūšis.
4.7. Skirti valstybės biudžeto deficitą nuo valstybės skolos. Aiškinti biudžeto deficito mažinimo būdus ir didėjančio deficito grėsmę šalies ekonomikos stabilumui.	4.7.1. Paaiškinti, kas yra valstybės skola (už kurią yra mokamos palūkanos).
4.8. Interpretuoti pagrindinius nacionalinių pajamų rodiklius ir veiksnius, darančius įtaką jų apimčiai.	4.8.1. Apibrėžti nacionalinių pajamų ir nacionalinio produkto sąvokas. 4.8.2. Paaiškinti BVP nustatymo būdus.
4.9. Diskutuoti apie infliacijos ir defliacijos atsiradimo priežastis, mastą, infliacijos ir defliacijos padarinius valstybei bei visuomenei ir infliacijos mažinimo priemones.	4.9.1. Paaiškinti infliacijos ir defliacijos reiškinius. 4.9.2. Paaiškinti, kaip apskaičiuojama infliacija. 4.9.3. Nagrinėti infliacijos / defliacijos pavyzdžius.
4.10. Vertinti nedarbo lygio mažinimo ir užimtumo didinimo poveikį šalies ekonomikai.	4.10.1. Aiškinti nedarbo tipus ir nurodyti nedarbo priežastis. 4.10.2. Apibūdinti visišką užimtumą.

Gebėjimai	Žinios ir supratimas
4.11. Vertinti fiskalinės (išdo) politikos priemonių veiksmingumą sprendžiant ekonomikos problemas.	4.11.1. Išvardyti ir apibūdinti ūkinės veiklos ciklus. 4.11.2. Apibūdinti fiskalinę (išdo) politiką. 4.11.3. Apibūdinti vyriausybės vykdomos skatinančios / stabdančios fiskalinės politikos priemones.
4.12. Nagrinėti centrinio banko monetarinės (pinigų) politikos priemonių efektyvumą.	4.12.1. Apibūdinti monetarinę (pinigų) politiką. 4.12.2. Apibūdinti centrinio banko vykdomos monetarinės (pinigų) politikos priemones.
5. Dalyvavimas tarptautinėse rinkose	
Nuostata	
<ul style="list-style-type: none"> Ugdytis kritinį požiūrį į Lietuvos verslo galimybes ir iššūkius tarptautinėse rinkose. 	
Esminis gebėjimas	
Vertinti tarptautinės prekybos naudą ir taikomus apribojimus.	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
5.1. Nagrinėti ir palyginti tarptautinės prekybos teikiamą naudą ir patiriamus nuostolius.	5.1.1. Apžvelgti, kaip laisvoji prekyba sudaro sąlygas gerinti gyvenimo lygį pasaulio mastu. 5.1.2. Apžvelgti, kaip didėjant tarptautinei tarpusavio priklausomybei, vienos šalies ekonomikos sąlygos ir politiniai sprendimai veikia kitų šalių ekonomikos sąlygas ir politiką. 5.1.3. Apibūdinti prekybos apribojimus, jų priežastis ir poveikį įvairioms visuomenės grupėms, šalims.
5.2. Argumentuotai pagrįsti šalių specializacijos naudą ir sąnaudas.	5.2.1. Suvokti tarptautinę prekybą skatinančius veiksnius: skirtingus išteklių kiekius ir skirtingas kainas įvairiose šalyse.
5.3. Remiantis santykinio ir absoliutaus pranašumo teorijomis, nagrinėti įvairių šalių tarpusavio priklausomybę.	5.3.1. Apibrėžti santykinio ir absoliutaus pranašumo sąvokas. 5.3.2. Aiškinti absoliutų ir santykinį pranašumą remiantis šalies užsienio prekybos duomenimis.
5.4. Analizuoti, vertinti šalies mokėjimų balanso pagrindines dalis.	5.4.1. Apibrėžti, kas yra šalies mokėjimų balansas. 5.4.2. Išvardyti ir paaiškinti šalies mokėjimo balanso atskaitos pagrindines dalis.
5.5. Paaiškinti, kaip pakitę valiutų kursai paveikia importuojamų ir eksportuojamų prekių kainas ir tarptautinę prekybą.	5.5.1. Nurodyti veiksnius, darančius įtaką valiutos kursui rinkoje. 5.5.2. Paaiškinti valiutų kursų pokyčių poveikį importui / eksportui.
5.6. Vertinti teigiamus ir neigiamus globalizacijos padarinius šalių ekonomikoms.	5.6.1. Paaiškinti globalizacijos naudą ir sąnaudas. 5.6.2. Apžvelgti tarptautinių įmonių plėtros poveikį atskirų šalių rinkoms. 5.6.3. Apibūdinti tarptautinių prekybos organizacijų ir prekybos susitarimų (pavyzdžiui, Pasaulio prekybos organizacija, Europos Sąjunga ar kt.) vaidmenį.
5.7. Taisyklingai vartoti (tarti, rašyti) tarptautinės ekonomikos sąvokas, terminus.	5.7.1. Suprasti, kodėl svarbus gimtosios kalbos ir užsienio kalbų mokėjimas, vartojimo taisyklingumas ir tikslumas. 5.7.2. Žinoti savo gebėjimo komunikuoti ne tik gimtąja kalba pranašumus ir spragas.

14.4.2. Turinio apimtis

14.4.2.1. Į turinio apimtį įeina tematika, kurią nagrinėjant siekiama aprašytų mokinių pasiekimų konkrečiose ugdomosios veiklos srityse. Atskiros srities turinio apimtyse nurodomi konkretūs jų nagrinėjimo aspektai arba klausimai. 11–12 klasėse mokiniai turėtų plačiau ir nuodugniau išsiaiškinti pradinėje ir pagrindinėje mokykloje per ekonomikos ir verslumo ir įvairių dalykų pamokas vartotas ekonomikos sąvokas, įgyti daugiau ži-

nių ir nuodugnesnį supratimą apie ekonomiką, ekonominius procesus, jų poveikį žmogaus ir šalies gyvenimui. Plėtoti ekonomikos dalyko ir verslumo kompetenciją, ugdytis asmeninių finansų valdymo įgūdžius.

14.4.2.2. Skiriamos penkios ekonomikos ir verslumo programos turinio dalys:

14.4.2.2.1 Orientavimasis rinkoje. Ekonomika. Ištekliai, stygius, alternatyviosios sąnaudos, gamybos galimybių kreivė, ribinė analizė. Ekonomikos sistemos. Pasiūla, paklausa, paklausos ir pasiūlos pokyčių veiksniai, elastingumas, rinkos kaina. Prekių, paslaugų, išteklių ir pinigų apytaka. Konkurencija, rinkų tipai. Viešoji nauda ir sąnaudos.

14.4.2.2.2. Finansų valdymas. Asmeninės pajamos, biudžetas. Darbo paklausa ir pasiūla. Profsąjungos. Bankų sistema, komercinių bankų teikiamos paslaugos, kreditai. Išperkamoji nuoma. Palūkanų norma, pinigų paklausos ir pasiūlos pokyčių įtaka palūkanų normai. Mokesčiai. Infliacija. Taupymo ir investavimo galimybės ir kriterijai. Lietuvos pensijų sistema. Rizika ir draudimas. Pinigų bazė (P0) ir pinigų pasiūlos rodikliai: P1, P2, P3 pinigai.

14.4.2.2.3. Verslo organizavimas ir verslumo gebėjimų ugdymasis. Verslumas ir verslas, verslininkas ir vadovas. Lyderis, lyderystė. Verslo įmonės įkūrimas, valdymas ir likvidavimas. Verslo organizavimo formos. Mokymosi ir mokslo vaidmuo verslui. Investavimo į verslą galimybės ir rizikos įvertinimas. Vyriausybės mokesčių politikos bei kitų verslą reglamentuojančių priemonių įtaka verslo sprendimams. Veiksmingo bendravimo ir bendradarbiavimo gebėjimų, darbo komandoje, konfliktų valdymo gebėjimų ugdymasis. Verslo planas. Karjeros planavimas. Verslo etika.

14.4.2.2.4. Valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas ir vertinimas. Rinkos nesėkmės. Išoriniai padariniai. Valstybės funkcijos, valstybės biudžetas. Mokesčiai. Nacionalinės pajamos. Bendrasis vidaus produktas. Nedarbas, infliacija, defliacija. Ekonomikos stabilumas ir ūkinės veiklos ciklai. Visuminė paklausa, visuminė pasiūla. Fiskalinė (išdo) ir monetarinė (pinigų) politika.

14.4.2.2.5. Dalyvavimas tarptautinėse rinkose. Tarptautinės prekybos nauda ir patiriami nuostoliai. Tarptautinės prekybos apribojimai. Šalių specializacija. Santykinis ir absoliutusias pranašumas. Šalies mokėjimų balansas. Valiutos. Globalizacija. Tarptautinės prekybos organizacijos ir prekybos susitarimai.

14.4.3. Vertinimas

14.4.3.1. Mokinių pasiekimų lygių požymiai

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
1. Žinios ir supratimas	Žino ir supranta pagrindines sąvokas ir terminus, kai kurios žinios fragmentiškos, netikslios. Turi bendrą supratimą apie įmonės, šalies ir tarptautinės ekonomikos pagrindinius rodiklius, finansinius produktus. Bando sieti įgytas žinias su ekonominiais procesais.	Skiria, lygina ir tinkamai vartoja nagrinėjamas ekonomikos sąvokas ir terminus, dėsnius, ekonominius procesus. Įgytas esmines žinias sieja su kasdieniais ekonominiais procesais, vykstančiais realiame gyvenime.	Skiria, lygina, interpretuoja ir tinkamai vartoja nagrinėjamas ekonomikos sąvokas ir terminus, dėsnius, ekonominius procesus. Geba savarankiškai įgyti papildomų, jo mokymuisi reikalingų žinių. Įgytas esmines žinias sieja su realiame gyvenime vykstančiais ekonominiais procesais. Turimas žinias ir supratimą geba pritaikyti naujose situacijose.

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
2. Taikymas	<p>Diskutuoja įvairiais ekonomikos, finansiniais, verslo klausimais, ne visuomet randa argumentų savo nuomonei pagrįsti.</p> <p>Atlieka tik nesudėtingas ekonomines, finansines ar verslo užduotis, geba naudotis bent keliais mokytojo nurodytais informacijos šaltiniais. Atlikdamas užduotis, daro paprasčiausias išvadas, gautus rezultatus įvairiomis formomis pateikia kitiems.</p> <p>Padedą įgyvendinti kitų inicijuotus praktinės veiklos projektus.</p>	<p>Savarankiškai taiko įgytas žinias, ugdosi praktinius gebėjimus. Diskutuoja įvairiais ekonomikos, finansiniais, verslo klausimais, argumentuoja savo nuomone.</p> <p>Savarankiškai atlikdamas ekonomines, finansines ar verslo užduotis, geba remtis įvairiais mokytojo nurodytais informacijos šaltiniais. Savarankiškai atlieka užduotis, daro išvadas, kurios ne visuomet yra tikslios ir išsamios. Gautus rezultatus įvairiomis formomis pateikia kitiems.</p> <p>Modeliuoja verslo įmonės įkūrimą, valdymą ir likvidavimą.</p>	<p>Savarankiškai analizuoja, vertina įgytas žinias, taiko jas naujose situacijose. Diskutuoja įvairiais ekonomikos, finansiniais, verslo klausimais, argumentuoja savo nuomone.</p> <p>Savarankiškai atlikdamas ekonomines, finansines ar verslo užduotis, geba remtis įvairiais paties surastais informacijos šaltiniais. Kelia hipotezes ir savarankiškai atlieka užduotis, daro teisingas išvadas ir prognozes, gautus rezultatus įvairiomis formomis pateikia kitiems.</p> <p>Modeliuoja verslo įmonės įkūrimą, valdymą ir likvidavimą. Imasi iniciatyvos praktinės veiklos projektams kurti ir realizuoti.</p>
3. Problemų sprendimas	<p>Mokytojo ar draugų padedamas iškelia ekonominę, finansinę ar verslo problemą, nurodo kelis problemų sprendimų būdus, mokytojo ar draugų padedamas parenka vieną problemos sprendimo būdą ir bando ją išspręsti.</p>	<p>Identifikuoja ekonominę, finansinę ar verslo problemą, nurodo kelis problemos sprendimų būdus, kartais klysta parinkdamas problemos sprendimo būdą, savarankiškai sprendžia nesudėtingas ekonomines, finansines ar verslo problemas.</p>	<p>Savarankiškai identifikuoja ekonominę, finansinę ar verslo problemą, gerai išmano problemų sprendimų būdus, parenka geriausią problemos sprendimo alternatyvą ir savarankiškai ją sprendžia.</p>
4. Kritinis mąstymas	<p>Geba nagrinėti paprasčiausius uždavinius, problema, idėjas remdamasis keliais požiūriais.</p> <p>Geba nustatyti informacijos šaltinio patikimumą, bando nustatyti nesudėtingų apibrėžimų tikslumą, pažiūrų ir elementarių sprendimų objektyvumą.</p>	<p>Mokytojo arba draugų padedamas analizuoja ir vertina ekonominę, finansinę ar verslo situaciją. Savarankiškai ieško ir svarsto nesudėtingus naujus įrodymus.</p> <p>Geba nagrinėti ekonominius, finansinius ar verslo uždavinius, problemas, idėjas remdamasis keliais požiūriais.</p> <p>Geba nustatyti informacijos šaltinio patikimumą, vertinti pažiūrų ir sprendimų objektyvumą.</p>	<p>Geba įvairiapusiškai analizuoti ir įvertinti ekonominę, finansinę ar verslo situaciją; ieškoti ir svarstyti naujus įrodymus, remtis įrodymais, kurie pagrįsti teiginiais, atmesdamas nepagrįstą nuomone.</p>

Pasiiekimų lygiai Pasiiekimų sritys	Patenkinamas	Pagrindinis	Aukštesnysis
5. Komunikavimas	<p>Taisyklingai, tačiau ne visada tiksliai vartoja (taria, rašo) ekonomines, finansines ir verslo sąvokas, terminus.</p> <p>Mokytojo arba draugų padedamas analizuoja, interpretuoja elementarią žodinę ir nežodinę (nuotraukos, schemas, lentelės, grafikai ir kt.) informaciją.</p> <p>Mokytojo arba draugų padedamas parengia nesudėtingus pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas.</p>	<p>Geba aiškiai dėstyti mintis žodžiu ir raštu. Tiksliai ir taisyklingai vartoja (taria, rašo) ekonomines, finansines ir verslo sąvokas, terminus.</p> <p>Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina nesudėtingą ekonominę, finansinę ar verslo žodinę ir nežodinę (nuotraukos, schemas, lentelės, grafikai ir kt.) informaciją.</p> <p>Savarankiškai planuoja, modeliuoja ekonominius, finansinius ar verslo pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartoja įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas.</p>	<p>Tiksliai ir taisyklingai vartoja (taria, rašo) ekonomines, finansines ir verslo sąvokas, terminus.</p> <p>Savarankiškai analizuoja, interpretuoja, vertina ekonominę, finansinę ar verslo žodinę ir nežodinę (nuotraukos, schemas, lentelės, grafikai ir kt.) informaciją.</p> <p>Kūrybingai planuoja, modeliuoja ekonominius, finansinius ar verslo pranešimus atsižvelgdamas į adresatą, komunikavimo intencijas, tinkamai vartodamas įvairias žodinės ir nežodinės raiškos formas.</p>
6. Mokėjimas mokytis	<p>Kelia trumpalaikius finansinius ar verslumo ugdymosi tikslus, uždavinius ir mokytojo padedamas planuoja mokymosi veiklą.</p> <p>Pastebi tik paprasčiausias sąsajas tarp mokymosi medžiagos ir turimos patirties.</p> <p>Pasirenka ir mokosi iš keleto informacijos šaltinių; geba tvarkyti nesudėtingą informaciją: rasti, suvokti, pasirinkti, sisteminti, bandyti ją vertinti.</p> <p>Žino, kokios karjeros norėtų siekti ateityje, tačiau savarankiškai jos neplanuoja, nesusidaro logiško veiksmų plano.</p>	<p>Savarankiškai kelia nesudėtingus ekonominius, finansinius ar verslumo ugdymosi tikslus, uždavinius ir planuoja mokymosi veiklą; taiko tinkamus užduočiai atlikti būdus; geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta; mokosi iš įvairių informacijos šaltinių; geba tvarkyti informaciją: rasti, suvokti, pasirinkti, sisteminti, vertinti.</p> <p>Kryptingai planuoja savo ateitį ir karjerą, susidaro savišvietos planą.</p>	<p>Savarankiškai kelia ekonominius, finansinius ar verslumo ugdymosi tikslus, uždavinius ir planuoja mokymosi veiklą; taiko atitinkančias mokymosi stilių ir tinkamas užduočiai atlikti strategijas; geba mokytis individualiai, grupėje, klasėje.</p> <p>Savarankiškai sieja naują mokymosi medžiagą ar patirtį su tuo, kas jau žinoma, patirta; tikslingai pasirenka ir mokosi iš įvairių informacijos šaltinių; geba tvarkyti informaciją: rasti, suvokti, pasirinkti, sisteminti, kritiškai vertinti.</p> <p>Įsivertinęs pasiektus rezultatus ir siekdamas išsikeltų tikslų, kryptingai planuoja savo ateitį ir karjerą, susidaro logišką savišvietos planą.</p>